

**КЫРГЫЗ – ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ФИНАНСЫ БАГЫТЫ**

**БЮДЖЕТТИН ИШКАНА МЕНЕН БОЛГОН ӨЗ АРА
МАМИЛЕЛЕРИ**

МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ

Алия НИЯЗОВА

**КЫРГЫЗ – ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ФИНАНСЫ БАГЫТЫ**

**БЮДЖЕТТИН ИШКАНА МЕНЕН БОЛГОН ӨЗ АРА
МАМИЛЕЛЕРИ**

МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ

Алия НИЯЗОВА

**Илимий жетекчи
э.и.к. доц., Рита КАРАСАТОВА**

Бишкек – 2011

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Алия НИЯЗОВА
Университет	: Кыргыз-Түрк Манас Университети
Кафедра	: Финансы
Багыты	: Мамлекеттик Финансылар
Иштин сыпаты	: Магистрдик диссертация
Беттердин саны	: XIX+85 барак
Бүтүрүү датасы	:/...../20.....
Илимий жетекчи	: э.и.к. Рита КАРАСАРТОВА

Магистрдик иштин темасы: **БЮДЖЕТТИН ИШКАНА МЕНЕН БОЛГОН ӨЗ АРА МАМИЛЕЛЕРИ**

Магистрдик иштин теоретикалык бөлүгүндө төмөндөгүдөй маселелер чагылдырылган:

Бюджеттин ишкана менен болгон өз ара мамилелеринин маңызы – бул ар түрдүү деңгээлдеги бюджеттер жана бюджеттен тышкары фонддорун, салыктарды жана чегерүүлөрдү которуу менен байланыштуу мамилелерин билдирет, же Мамлекеттин ишканалар, уюмдар, мекемелер жана эл менен болгон финансылык мамилелерин бюджеттик мамилелер деп каралат; ошондой эле финансы, бюджет, финансылык мамилелер деген категориялар алардын функциялары, маңызы каралган; мамлекеттик бюджеттин түзүлүшү; салыктык пландоонун усулдарын камтыган.

Салыктар-ишкананын мамлекет менен болгон өз ара мамилелеринин негизи – алар мамлекеттин тиричилик кылуусу менен байланышкан объективдүү чындыкты көрсөтөт. Алардын маңызы мамлекеттик бийликтин, чарбакерлер жана айрым жарандар менен жалпы мамлекеттик керектөөлөргө улуттук кирешени кайтадан бөлүштүрүү боюнча болгон мамилелерди түшүндүрөт. Ошондой эле Кыргыз Республикасында жана чет өлкөдө салык системасынын иштешинин эң негизги аспектеринин бири болгон – бул салыктык жүк проблемасы жана анын ишкананын чарбалык активдүүлүгүнө таасир кылышы каралган; ишкананын төлөй турган салыктарынын кыска мүнөздөмөсү берилген;

Иштин практикалык бөлүгү төмөндөгүлөрдү камтыйт:

Кыргыз Республикасынын ишканаларынын мамлекеттик бюджет менен болгон өз ара мамилелерини баалоо («Селен Констракшен ЖЧК курулуш ишканасынын» мисалында)

Бюджеттин ишкана менен болгон өз ара мамилелерини белгилеш үчүн ИДПнын өндүрүш структурасын жана ичинен Курулуш тармагынын ИДП дагы үлүшүн 2006-2010 жылдардагы маалыматтары каралат.

Селен Констракшен ЖЧКнын 2007-2010жж мезгилинде салык төлөмдөрүнүн анализи келтирилген. Бул анализ № 1 «Бухгалтердик баланс», формаларынын негизинде, “МСФО “счёттордун анализи “1С: Предприятие” маалыматтарынын

негизинде түзүлгөн. Кийинки этап болуп 2007-2010жж схема түрүндө салык төлөмдөрдүн көлөмү каралган. 2007-2010 мезгилдерде Селен Констракшен ишканасынын салыктык жүгү эсептелинген (пайда салыгы, сатуудан түшкөн салык, жер салыгы, мүлк салыгы); мындан тышкары ишкананын бюджет жана анын деңгээлдери менен болгон мамилелерди жакшыртуу багыттары каралган жана аларды жакшыртуу үчүн чаралар сунушталган.

Anahtar sözcükler/Key words/Ключевые термины/Негизги терминдер

Bütçe/Budget/Бюджет/Бюджет

Finans/Finance/Финасылар/Финансы

Vergiler/Taxes/ Салыктар/Налоги

Bütçe ilişkileri/Budget relations/ Бюджеттик мамилелер/ Бюджетные отношения

Şirketlerin finansı/Finance of companies/Ишкананын финансысы/Финансы предприятия

Finans ilişkileri/ Finance relations/Финансылык мамилер/Финансовые отношения

Vergi Planı/Tax Planning/Салыктык пландаштыруу/Налоговое планирование

Vergi yükü/Tax Duty /Салык жүгү/Налоговая нагрузка

Harçlar/Lavy/Жыйымдар/Сборы

Gelir/Profit/Киреше/Доходы

Vergi politikası/Tax politics/Салык саясаты/Наловая политика

Şirket/Company/Чарбакер/Хозяйствующий субъект

ÖZ

Yazar	: Aliya NİYAZOVA
Üniversitesi	: Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Maliye
Bilim Dalı	: Kamu Maliyesi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: XIX+85 sayfa
Mezuniyet Tarihi	:/...../2011
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Rita KARASARTOVA

Yüksek Lisans tez konusu: Bütçe ile işletmeler arasındaki ilişki

İşin teorik kısmı gibi konularda yansıyan, vergiler yoluyla merkezi bir fonu oluşumu sırasında devlet ve aktörlerin (gerçek ve tüzel kişiler) arasında doğan mali ilişkilerin bir bütçe ile işletme arasındaki ilişkinin özü, resim, harç, özel sosyal fonlar, aynı zamanda merkezi bütçe fonu kullanmak katkıları gibi kategoriler düşünün finans, bütçe, mali ilişkiler, içerik, fonksiyonlar, yapı devlet bütçesinden, yöntemleri, vergi planlaması faktörler.

Şirketin bütçe ile ilişkisi vergi temeli, vergi devletin varlığı ile ilgili objektif bir gerçeklik, temsil eder. Onların özü devlet iktidarı, ekonomik kuruluşlar ve genel ihtiyaçlarına milli gelirin yeniden dağılımı ile ilgili bireyler arasındaki ilişki olarak ifade edilir. Ayrıca Kırgızistan ve yabancı ülkelerdeki vergi sisteminin en önemli unsurlarından biri olarak kabul - vergi yükü ve işletmenin iktisadi faaliyet üzerindeki etkilerini bir sorun, şirket tarafından ödenen vergi ödemeleri özetlemektedir;

İşin pratik kısmı aşağıdakiler içerir:

İnşaat firması limited şirket Selen İnşaat örneğinde bütçe ile işletmeler arasındaki ilişkiyi. GSYİH ve GSMH içinde inşaat sektörünün payı yapısı. Vergi ödemeleri Selen İnşaat şirketinin analizi 2007 ve 2010 yılında. Şirket: Bu analiz formu 1 numaralı temelinde inşa edilmiştir, "Bilanço" UFRS analiz 1C hesapları. Şematik olarak 2007 ve 2010 için vergi ödeme değeriyle simgelenir. 2007 2010yy için dönemler için vergi

yükünün LLC "Selen İnşaat" hesapları. iyileşme sorular bütçe işletmeler ve farklı seviyelerde bütçelerinin ilişkisi ve gelir vergisi, satış vergisi, arazi vergisi, emlak vergisi, ve golleri alanlarda gelişme için somut önlemler önerdi

Anahtar sözcükler/Key words/Ключевые термины/Негизги терминдер,

Bütçe/Budget/Бюджет/Бюджет

Finans/Finance/Финасылар/Финансы

Vergiler/Taxes/ Салыктар/Налоги

Bütçe ilişkileri/Budget relations/ Бюджеттик мамилелер/ Бюджетные отношения

Şirketlerin finansı/Finance of companies/Ишкананын финансысы/Финансы предприятия

Finans ilişkileri/ Finance relations/Финансылык мамилер/Финансовые отношения

Vergi Planı/Tax Planning/Салыктык пландаштыруу/Налоговое планирование

Vergi yükü/Tax Duty /Салык жүгү/Налоговая нагрузка

Harçlar/Lavy/Жыйымдар/Сборы

Gelir/Profit/Киреше/Доходы

Vergi politikası/Tax politics/Салык саясаты/Налоговая политика

Şirket/Company/Чарбакер/Хозяйствующий субъект

АННОТАЦИЯ

Выполнила	: Алия НИЯЗОВА
Университет	: Кыргызско- Турецкий Университет «Манас»
Кафедра	: Финансы
Направление	: Государственные финансы
Степень	: Магистерская диссертация
Количество листов	: XIX+85 листов
Дата окончания	:/...../20.....
Научный руководитель	: к.э.н. Рита КАРАСАРТОВА

Тема магистерской диссертации: **ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ С БЮДЖЕТОМ**

В теоретической части работы нашли отражения такие вопросы как:

Сущность взаимоотношения предприятия с бюджетом- Бюджетные отношения возникающие между государством и его субъектами (юридическими и физическими лицами) при образовании централизованного фонда с помощью налогов, сборов, пошлин, отчислений в специальные социальные фонды, а также при использовании централизованного бюджетного фонда; рассмотрены такие категории как финансы, бюджет, финансовые отношения, их содержание, функции; структура государственного бюджета; методы, факторы налогового планирования.

Налоги основа взаимоотношений предприятия с бюджетом- Налоги представляют собой объективную реальность, связанную с существованием государства. Их сущность выражается в отношениях между государственной властью, хозяйствующими субъектами и отдельными гражданами по поводу перераспределения национального дохода на общегосударственные нужды. Также рассмотрен один из важнейших аспектов функционирования налоговой системы в Кыргызской Республике и зарубежных стран – это проблема налоговой нагрузки и ее воздействия на хозяйственную активность предприятия; дана краткая характеристика уплачиваемых налоговых платежей предприятием;

Практическая часть работы включает:

Оценку взаимоотношения предприятий с бюджетом на примере строительной компании ОсОО Селен Констракшен.

Рассмотрена структура производства ВВП и доля строительного сектора в ВВП.

Проведен анализ налоговых платежей ОсОО Селен Констракшен

за 2007-2010гг. Данный анализ построен на основании данных формы № 1 «Бухгалтерский баланс», МСФО анализа счетов 1С: Предприятия. Схематично представлено величина налоговых платежей за 2007-2010гг. Произведены расчеты налоговой нагрузки ОсОО «Селен Констракшен» за периоды с 2007 по 2010гг. по налогу на прибыль, налог с продаж, земельный налог, налог на имущество; также освещены вопросы направления для улучшения взаимоотношения предприятий с бюджетом и бюджетами разных уровней, а также предложены конкретные мероприятия по их улучшению.

Anahtar sözcükler/Key words/Ключевые термины/Негизги терминдер,

Bütçe/Budget/Бюджет/Бюджет

Finans/Finance/Финасылар/Финансы

Vergiler/Taxes/Салыктар/Налоги

Bütçe ilişkileri/Budget relations/ Бюджеттик мамилелер/ Бюджетные отношения

Şirketlerin finansı/Finance of companies/Ишкананын финансысы/Финансы предприятия

Finans ilişkileri/ Finance relations/Финансылык мамилер/Финансовые отношения

Vergi Planı/Tax Planning/Салыктык пландаштыруу/Налоговое планирование

Vergi yükü/Tax Duty /Салык ж%ог%/Налоговая нагрузка

Harçlar/Lavy/Жыйымдар/Сборы

Gelir/Profit/Киреше/Доходы

Vergi politikası/Tax politics/Салык саясаты/Налоговая политика

Şirket/Company/Чарбакер/Хозяйствующий субъект

ABSTRACT

Has executed	: Aliia NIIAZOVA
University	: Kyrgyz-Turkish University "Manas"
Faculty	: Finance
Direction	: Public finances
Degree	: Master`s thesis
Quantity of pages	: XIX+85.....
End date	: //20
The supervisor of studies	: Candidate of economic science Rita KARASARTOVA

Theme of Master`s thesis: **MUTUAL RELATION OF THE COMPANY WITH THE BUDGET**

In a theoretical part of work have found reflections such questions as:

Essence of mutual relation of the company with the budget- Budgetary attitudes arising between the state and its subjects (legal and physical persons) at formation of the centralized fund by means of taxes, gathering, duties, deductions in special social funds, and also at use of the centralized budgetary fund; such categories as the finance, the budget, financial attitudes, their maintenance, functions are considered; structure the state budget; methods, factors of tax planning.

Taxes a basis of mutual relations of the company with the budget-Taxes represent the objective reality connected with existence of the state. Their essence is expressed in attitudes between the government, business entities and separate citizens in occasion of redistribution of the national income for nation-wide needs. Also one of the major aspects of functioning of tax system in the Kyrgyz Republic is considered and foreign countries is a problem of tax loading and its influence on economic activity of the company; the brief characteristic of paid tax payments is given by the company;

The practical part of work includes:

Estimation of mutual relation of the companies with the budget on an example of building company Selen Construction ltd.

The structure of manufacture of gross national product and share of building sector in gross national product is considered.

Analyses of tax payments Selen Construction ltd for 2007-2010 years are stage by stage lead. The given analysis is constructed on the basis of data of the form 1 « Accounting balance », International Accounting Standart, the analysis of accounts 1C: By a following stage the structural analysis of the paid tax payments, it is schematically presented size of tax payments for 2007-2010 years. On the basis of calculations of a level of tax loading of the company of tax loading “Selen Construction Ltd” for the periods with 2007 on 2010 years are made, the profit tax, the tax from sales, the ground tax, the tax to property; also are taken up questions of a direction for improvement of

mutual relation of the companies with the budget and budgets of different levels, and also concrete actions on their improvement are offered.

Anahtar sözcükler/Key words/Ключевые термины/Негизги терминдер

Bütçe/Budget/Бюджет/Бюджет

Finans/Finance/Финасылар/Финансы

Vergiler/Taxes/Салыктар/Налог

Bütçe ilişkileri/Budget relations/Бюджеттик мамилелер/Бюджетные отношения

Şirketlerin finansı/Finance of companies/Ишкананын финансысы/Финансы предприятия

Finans ilişkileri/ Finance relations/Финансылык мамилер/Финансовые отношения

Vergi Planı/Tax Planning/Салыктык пландаштыруу/Налоговое планирование

Vergi yükü/Tax Duty /Салык ж%г%/Налоговая нагрузка

Harçlar/Lavy/Жыйымдар/Сборы

Gelir/Profit/Киреше/Доходы

Vergi politikası/Tax politics/Салык саясаты/Налоговая политика

Şirket/Business entity/Чарбакер/Хозяйствующий субъект

МАЗМУНУ

ЧЕЧИМ.....	III
TEZ ONAY SAYFASI.....	IV
INTİHAL.....	V
ПЛАГИЯТ.....	VI
КЫСКАЧА МАЗУМУНУ.....	VII
ÖZ.....	IX
АННОТАЦИЯ.....	XI
ABSTRACT.....	XIII
МАЗМУНУ.....	XV
КЫСКАРТУУЛАР.....	XVI
ТАБЛИЦАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ.....	XVII
СҮРӨТТӨРДҮН ТИЗМЕСИ.....	XIX
КИРИШ СӨЗ.....	1

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

1. БЮДЖЕТТИН ИШКАНА МЕНЕН БОЛГОН ӨЗ АРА МАМИЛЕЛЕРИНИН ТЕОРИЯЛЫК АСПЕКТТЕРИ.....	4
1.1. Бюджеттин ишкана менен болгон өз ара мамилелеринин маңызы.....	4
1.2. Салыктар- ишкананын мамлекет менен болгон өз ара мамилелеринин негизи.....	16
1.3. Чет элдик мамлекеттеринин бюджет менен ишкананын өз ара мамилелеринин курулуш тажрыйбасы.....	27

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

2. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИШКАНАЛАРЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК БЮДЖЕТ МЕНЕН БОЛГОН ӨЗ АРА МАМИЛЕЛЕРИНИ БААЛОО («Селен Констракшен ЖЧК курулуш ишканасынын» мисалында).....	33
2.1. Киреше базасыны түзүү боюнча бюджет менен ишкананын өз ара мамилелеринин анализи.....	33
2.2. "Селен Констракшен ЖЧК" Кыргыз Республикасынын бюджетти менен болгон өз ара мамилелери.....	40

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

3. БЮДЖЕТ МЕНЕН ИШКАНАНЫН ӨЗ АРА МАМИЛЕЛЕРИ ЖАНА ЖАКШЫРТУУ ҮЧҮН БАГЫТТАРЫ.....	51
3.1. Салык саясатынын кыска мөөнөттө өнүгүү перспективасы.....	51
3.2. Ишкананын салык салуу бөлүгүндө ар түрдүү деңгээлдеки бюджеттердин өз ара мамилелери оптималдаштыруу.....	58
КОРУТУНДУ	62
ÖZET.....	67
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР.....	82



Кыскартылган сөздөрдүн тизмеси

БЭЭА	- Бишкек эркин экономикалык аймагы
ЖЧК	- Жоопкерчилиги чектелген коом
ИДП	- Ички дүң продукциясы
КР СК	- Кыргыз Республикасынын Салык Кодекси
КНС	- Кошумча нарк салыгы
УСК	- Улуттук Статистика Комитети
Ун.н.	– Ишкананын салык жүгүнүн деңгээли, %
ФОЭС	-Финансылык отчётуулуктун эл аралык стандарттары
ӨАЛАФЧ	-Өзгөчө абалдарды ликвидациялоо жана алдын алуу фондуна чегерүүлөр

Таблицалардын тизмеси

1.1.Таблица Мамлекеттик бюджеттин түзүлүш составы жана андан жасалган төлөмдөр

2.1. Таблица ИДПнын өндүрүш структурасы жана Курулуш секторунун ИДП да үлүшү, 2006-2010жж.

2.2.Таблица Селен Констракшен ЖЧКнын өз наркынын эсептелиши

2.3.Таблица 2007-2010 жылынын дүң кирешелеринин структурасы

2.4.Таблица 2007-2010 жылдары ишкананын төлөгөн салыктарынын көлөмү

Сүрөттөрдүн тизмеси

1.1. Сүрөт Салыктык жүк

1.2. Сүрөт Мамлекет тарабынан алынган эрксиз төлөмдөрдүн классификациясы

2.1 2007-2010 жж. жалпы салык төлөмдөрдүн үлүшүн карап көрсөк.

$$2.2. \text{Сүрөт. } y_{н.н.} = \sum H / \sum B_{вал} * 100, (1)$$



КИРИШ СӨЗ

Магистрдик иштин темасынын актуалдуулугу Кыргыз Республикасында ишкананын пайдасынын түзүлүш механизмде салыктардын маанилүү рол ойногонун аныктайт жана салыктардын жана жыйымдардардын бюджет жана бюджеттен тышкары фонддор менен байланыштуу өз убагындагы эсептешүүлөр, ишкананын финансылык абалын канаатандырылык катары күбөлөндүрөт жана мамлекеттик саясатынын негизги принциби болуп саналган туруктуу салык системасынын түзүлүшүнүн зарылчылыгы болот.

Ишкананын ишмердүүлүгүндөгү каржы мамилелери, коомдук кайта өндүрүүдө, менчик акча каражаттарын түзүлүшүндө жана мамлекеттин борбордук каржы ресурстары системасында алдынкы орунду ээлейт.

Каржы мамилелери рыноктук мамилелердин ажыратылгыс бөлүгү болуп чыгат жана бир убакта мамлекеттин аларды жөнгө салуу механизмде негизги инструменти болуп келет. Алардын өнүгүшү мамлекеттин каржы ишмердүүлүк чөйрөсүнүн кеңейтүүсү менен коштойт: жаңы специализациялаштырылган мамлекеттик органдары жана өзүнчө бийлик полномочиелүү мамлекеттик-кредиттик ишканалары түзүлөт, каржы ишмердүүлүгүнүн усулдары жаңыланат, жаңы каржы мамилелери пайда болот, массивдүү каржы мыйзамы өсүп жатат жана бул чөйрөдө компетенттүү жогорку даражадагы адистерге талап бар. Мамлекеттин негизги функцияларыны аткаруу үчүн керектелген каржы базасын түзүүдө чечкиндүү фактору болуп, башка даражадагы бюджеттерди кошуу менен, салыктар бюджет системасынын негизги киреше булагы болуп чыгат.

Магистрдик диссертациянын даярдалуусунда, салык салуу боюнча нормативдик-укуктук материалдар, периодикалык басмалардын макалалары, ишкананын учёттук ишинин маанисин ачып берүүчү, салыктык эсептер жана декларациялар, ишкананын бухгалтердик эсеп кысаптары, окуу куралдары, магистирдик иште изилденген проблематиканы толук жана даана баа берүүгө мумкундук берет.

Чарба субъектилеринин каржылоо уюштуруусуна эки фактор таасирин берет:
– чарбачылыктын уюштуруу укуктук түзүлүшү;

– тармактуу техникалык экономикалык өзгөчөлүктөрү.

Чарбачылыктын уюштуруу укуктук түзүлүшү Кыргыз Республикасынын Граждандык Кодекси менен аныкталат, ал өз учурунда чарба субъектилеринин укуктук жоболоруна олуттуу өзгөрүүлөрдү киргизет.

Кыргыз Республикасынын Граждандык Кодексине ылайык ишкердик ишмердүүлүктү төмөндөгүлөр жүргүзө алат:

– юридикалык жакты түзбөгөн индивидуалдык ишкер катары мамлекеттик каттоодон өткөн айрым жеке жактар,

– юридикалык жактар.

Индивидуалдык ишкерде, юридикалык жак менен салыштырганда мүлктү четтетүү негизги белгиси жок болот.

Юридикалык жактын түшүнүгү- менчигинде, чарба жүргүзүүсүндө же оперативдүү башкаруусунда өзгөчөлөнгөн мүлкү бар жана өзүнүн милдеттенмелери боюнча ал мүлкү менен жооп берген, өз атынан ушул мүлккө байланышкан жана мүлккө байланышпаган жеке укуктарга жана милдеттенмелерге ээ боло алуучу жана ишке ашыруучу, сотто доочу жана жоопкер катары да чыга алуучу уюм юридикалык жак катары таанылат.

Магистрдик диссертациянын негизги максаты-Диссертациянын максаты, ишкананын бюджет менен болгон мамилелеринин өзгөчөлүктөрүн табуу.

Иштин максаты, төмөндөгү маселелердин чечилишин жана уюштуруусун божомолдойт:

- Салык, бюджет, финансы түшүнүгүн кароо, анын Кыргыз Республикасынын салык системасындагы өзгөчөлүктөрү,

- Курулуш тармагынын ИДПдагы үлүшүн, жана салыктарын кароо,

- Ишкананын салык жүгүн аныктоо, ишкана тарабынан төлөнгөн негизги салыктарын кароо,

Изилдоо объектиси катары «Селен Констракшен" ЖЧК – курулуш тармагынын ишканасы алынган, ал өз учурунда көп өндүрүш тармактарында жана элдик чарбачылыкта ишмердүүлүгүн жүргүзүп жатат. Ишмердүүлүктүн приоритеттүү багыты болуп курулуш сектору дагы эсептелет.

Изилдоо предмети катары –Селен Констракшен ЖЧК 2007-2010 жж., салык

төлөмдөрдүн жүгүн аныктоо, баалоо, изилдөө предмети катары кызмат кылды.

Изилдоо ыкмалары – Магистрдик иштин даярдалуусунда, салык салуу боюнча нормативдик-укуктук материалдар, периодикалык басмалардын макалалары, ишкананын учеттук ишинин маанисин ачып берүүчү, салыктык эсептер жана декларациялар, ишкананын бухгалтердик эсеп кысаптары, окуу куралдары, магистрдик иште изилденген проблематиканы толук жана даана баа берүүгө мумкундук берет

Магистрдик иштин түзүлүшү изилдөөнүн башында коюлган максаттар жана маселелер менен негизделген. Магистрдик иш кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, колдонулган адабияттардан жана тиркемелерден турат.

1. БАП. БЮДЖЕТТИН ИШКАНА МЕНЕН БОЛГОН ӨЗ АРА МАМИЛЕЛЕРИНИН ТЕОРИЯЛЫК АСПЕКТТЕРИ

1.1. Бюджеттин ишкана менен болгон өз ара мамилелеринин маңызы

Кирешелерди кайта бөлүшгүрүүчү негизги каражаты жана экономиканы мамлекеттик жөнгө салуучу жана экономикалык саясаттын эң маанилүү куралы болуп *бюджет* жана *салыктар* эсептелет. Бул тыкыс байланышкан категориялар, ошондуктан тез-тез бюджеттик-салык саясаты жөнүндө айтышат. (чөйрө, системада, мамилелерде ж.б). Тез-тез “*бюджеттик-салыктык*” терминин ордуна анын синоними болгон — «фискалдуу» (лат.тил. *fiscus* — мамлекеттик казына жана *fiscalis* — казынага тийиштүү) пайдалынат. Бюджеттин жана салыктардын башка синоними катары “*мамлекеттик финансылар*”, “*өлкөнүн финансысы*” пайдалынат. Бюджеттик-салыктык жана акча-кредиттик системалардын жыйындысын белгилеш үчүн “«*финансылык-кредиттик система*» (чөйрө, мамилелер ж.б.) термини пайдаланууда же кээде жөн эле — «финансылар» дешет.¹ Жогоруда айтылган терминдердин маңызын соңку параграфтарда белгилеп кетелик.

Бюджеттин ишкана менен болгон өз ара мамилелери – бул ар түрдүү деңгээлдеги бюджеттер жана бюджеттен тышкары фонддорун, салыктарды жана чегерүүлөрдү которуу менен байланыштуу мамилелерин билдирет².

Болжолдуу мындай аныктамаларды башка авторлор да келтирет: Мамлекеттин ишканалар, уюмдар, мекемелер жана эл менен болгон финансылык мамилелерин *бюджеттик мамилелер* деп аталат.³

“Финансы укугу” китебинде айтылгандай бюджеттин (бийлик органдары- Мамлекеттик салык органы, салык полициясынын федералдык органдары) ишкана менен болгон өз ара мамилелери- *салыктык укук мамилелери*- салыктык укук нормаларынын негизинде салыктарды жана башка милдеттүү төлөмдөрдү аныктоодо жана алуу процесстеринде пайда болгон коомдук мамилелерди

1 <http://www.bank24.ru/info/glossary/?srch=%CD%C0%CB%>

2 Справочник директора предприятия/Под ред. М.Г. Лапусты-М.: ИНФРА, 2000. стр. 399

3 Д.Бектенова. Финансы Акча жана кредит. Б., 2006. – 137 б.

билдирет⁴.

Негизги жана жүгүртүү капиталдын айланышын жана финансылык-кредиттик системасынын мекемелеринин өз ара мамилелерин камсыз кылган *өндүрүштүн жана товарларды (тейлөөлөр) сатуу натыйжасында* ишкананын финансылык ресурстары түзүлөт⁵. Меним оюмча финансылык ресурстар бюджеттин ишкана менен болгон катышынын маңызын түзүүдө.

Микродеңгээлдин финансылары, мамлекеттин, муниципалдык мыйзам чыгаруучу жана аткаруучу бийлик органдарынын жана башкаруу органдары тарабынан жөнгө салуу объектиси катары болуп келет. Маанилүү финансылык чечимдерди кабыл алган негизги субъект катары – жеке менчик ээси келип чыгат. Ишкананын финансысы, мамлекеттин финансы системасынын чегинде иш жүргүзөт. Ошондуктан ишкананын финансысында болуп жаткан өзгөрүүлөр мамлекеттин финансылык структурасында болгон өзгөрүүлөр менен байланыштуу. *Макродеңгээлдеги финансылар*, биринчи иретте мамлекеттик бюджет менен сунушталат жана ишкананын финансылык потенциалына таянат.⁶

Финансылар, ишкананын обочолонгон чегинде эмес, ар дайым бюджет, бюджеттен тышкары фонддор, банктар жана башка кредиторлор ж.б. менен бирдикте аракеттенүүсүн эске алып, тарыхый аспектте ишканалардын финансысынын өнүгүшүн карап көрөлүк.

Административдик-командалуу системанын шарттарында, тоталдуу мамлекеттик пландаштыруу, ресурстарга лимит коюулушу, алардын катуу нормалоо жүргүзүүсү орун алган.

Ошол мезгилде ишканалардын финансысынын башкаруу маселеси төмөнкүлөргө келип такалууда:

бюджеттин алдында, пайдадан чегерүү түрү аркылуу өз убагында милдеттенмелерди аткаруу, чегерүүлөр ар бир ишканага индивидуалдуу аныкталчы жана 10 дон 81 пайызга чейин түзчү, жүгүртүү салыгын жана башка которуулардын төлөнүшү, каражаттардын ички тармактуу кайтадан бөлүштүрүү менен байланыштуу болгон (пайданын, жүгүртүү каражаттардын,

⁴ Финансовое право М.: Юрайт, 2000. стр. 103

⁵ Справочник директора предприятия\ под ред. М.Г.Лапусты-М.:ИНФРА, 2000 стр.425

⁶ Л.Н.Павлова Финансы предприятий: Учебник для вузов.-М.:Финансы, ЮНИТИ.1998.-стр.7

амортизациясы);

өз убагында эмгек акынын берилиши жана тапшырылган продукция үчүн төлөмдөрдүн алынышы;

- өз жүгүртүү каражаттардын сакталгандыгын көзөмөлү жана алардын капиталдык курулушка иммобилизациялонушунда, нормадан тышкары калдыктарды жана дебитордук карызга уруксат бербөө;

- финансылык пландын иштелип чыгышына жана анын үстүнөн көзөмөл жүргүзүү;

- кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү кредиттерди алуу жана жабуу;

Бирок белгилеп кетишибиз керек, жогоруда айтылган маселелер мындай экономисттердин эмгектеринде чагылдырылган: М. В. Абалкин, А. Г. Аганбегян, Д. А. Аллахвердян, И. Ансофф, А. В. Бачурин, А. М. Бирман, Л. С. Бляхман, П. Г. Бунич, Г. А. Егиазарян, Ю. А. Лавриков, Д. С. Львов, Г. Х. Попов, З. П. Румянцева, С. А. Ситарян ж.б.⁷.

Рынокка өтүү, ишкердик чөйрөнү түзүү менен ишканалардын финансылык мамилелеринин айланасын бир кыйла кеңейтти, өз жана тартылган капиталды башкарууну биринчи планга көрсөтүп, анын баа жана структурасын аныктоо, долбоорлордун эффективдүүлүгүн негиздөө, дивидендик саясатын жана финансылык стратегиясынын иштеп чыгуусуна алып келди.

Формалдуу логиканын эрежелерин колдонуп, «финансы» жана «бюджет» категорияларды ырааттуу түрдө талдоодон өткөзүп карап көрөлүк.

Рыноктук экономиканын шарттарында, финансыларды башкаруу ар түрдүү ишканалардын түрүнө жана ишмердүүлүк масштабына карабастан эң маанилүү маселеси болуп келет.

А.Г.Грязнованын редакциясынын астындагы “Финансы-кредиттик словарында” финансы менен “мамлекеттин, региондордун, чарбакер субъекттердин, юридикалык жана жеке жактардын, алардын кирешелерин, сарптоолорун жана чогултууларын түзүү жүрүшүндө, мында пайда болгон акча мамилелерин, акча каражаттарын пайда болушун, бөлүшгүрүү жана кайтадан бөлүшгүрүү процесстерин мүнөздөгөн фундаменталдуу, жалпылаган, көп

⁷ Е. С. Вылкова, М. В. Романовский Налоговое Планирование. Питер, 2004.стр.104

орүндүү экономикалык категориясы болуп эсептелет» (71, с. 1045)⁸.

Финансы бул улуттук дүң продукцияны бөлүшпүрүү жана кайрадан үлүшпүрүүнүн негизинде акча каражаттарынын фондусун түзүү боюнча коомдо калыптанган экономикалык мамилелердин системасы⁹.

Финансы төмөнкүдөй белгилер менен мүнөздөлөт:

- акча түрүндө;
- эквиваленттүү алмашуу (айырбаштоо) болбогондо бөлүшпүргүч мүнөздөгү мамилелер
- улуттук дүң продукцияны жана улуттук кирешени- атайын фонддор аркылуу бөлүшпүрүү.

Бул мамилелердин мазмуну киреше жана чыгаша, түз жана кыйыр салыктар, дотациялар, субвенциялар, бюджеттик ассигнованиелер жана башка категориялар аркылуу, алардын бухгалтердик эсепте регистрацияланган ар түрдүү акча ресурстарынын кыймылынын түрлөрү мүнөздөгөн, экономикалык жана юридикалык жактар аркылуу, ачылат. *Финансылык мамилелер* рыноктук чарба субъекттери арасында ошондой эле тармактар, региондор арасында (бир жагынан мамлекет, ишкана менен, эл, коомдук уюмдар менен, экинчи жагынан; ишканалардын арасында; ишкананын ичинде; банктар жана ишканалардын арасында) келип чыккан бул байланыштар финансылык мамилелердин структурасын түзөт. “ Акчанын жүгүртүүсү” жана акча каражаттардын агымы” деген түшүнүктөр бар.

Акчанын жүгүртүшү деп баардык ишкананын дүн акча түшүүлөрү жана төлөөлөрү түшүндүрөт. Акча каражаттардын агымы баардык түшкөн акчалардын жана ишканалар аркылуу акчалардын төлөнүшүнүн ортосундагы айырма аталат. Акчалардын жүгүртүшү менене финансылык мамиле түзүлөт, акча фондусу, акча агымы түзүлөт.

Финансылардын функциялары

Финансылардын функцияларынын мазмуну төмөнкүлөрдөн турат:Финансылар жөнүндө бүтүндөй карап көрсөк, алар эки негизги функцияны аткарышат:

⁸ Е. С. Вылкова, М. В. Романовский Налоговое Планирование.Питер, 2004.стр.94

⁹ Т. Асанбеков, К.Биримкулова, К. Чалова Налоговый учет и аудит расчетов с бюджетом. Стр.14

бөлүштүргүч жана көзөмөлдөгүч. Материалдык өндүрүш чөйрөсүндө иш жүргүзгөн финансылардын бөлүгү, акча фондуларын түзүү жана жыйноо процесине катышат, бөлүштүргүч жана көзөмөлдөгүч гана функциясы эмес, дагы акча фондусун түзүү (жөнгө салуу) функциясын аткарат. Финансынын бөлүштүргүч жана көзөмөлдөгүч функциялары бир убакта жүргүзүлөт. Ар бир финансылык операция ИДПны жана улуттук кирешени бөлүштүрүү жана анын көзөмөлүн билдирет¹⁰.

Ишканалардын финансысы —мамлекет тарабынан белгиленген даражада регламентация кылынган жана ишкананын реалдуу акча агындарын, капиталды пайдалануу жана түзүү, акча фонддору жана кирешелер менен байланыштуу, уставдык ишмердүүлүктү жүргүзүү жана бүтүн милдеттенмелерди аткарууга керек болгон акча мамилелеринин системасын билдирет.

Чарбакер субъекттердин финансылык мамилелери менен байланыштуу көп жылдан бери үйрөнүлгөн маселелердин, жана практикалык иш жүзүндө тажрыйбанын негизинде, уюмдардын финансылык мамилелердин системасын үч чоң топко, топтоону ылайык көрдүк:

- 1) кирешелерди түзүү жана пайдалануу;
- 2) сарптоолорду түзүү;
- 3) капиталды жана пайданы түзүү жана пайдалануу.

Ар түрдүү кирешелердин, сарптоолордун жана пайданын түрлөрүн прогноздоонун негизинде, чарбакер субъектилердин финансылык пландаштыруусу түзүлөт.

Андан кийинки маанилүү категория- «бюджет» карап көрсөк.

Бюджет – англис тилинен которгондо « *булгаары кап*», же “*сандыкча*” дегенди билдирет.¹¹

Англис парламентинде кап казына канцлердин келерки жылга мамлекеттик киреше жана чыгаша боюнча долбоорун сунуштоосу аталган. Ошондон бери бул термин белгилүү убакытка эсептелген киреше жана сарптоо планын билдирет¹².

¹⁰ http://www.finansistio.ru/finansy/razvitie_finansov_v_rossii

¹¹ <http://ru.wikipedia.org>

¹² www.budget.kg

Бюджет бул мамлекеттин борбордоштурулган акча каражаттар фондусун түзүү жана пайдалануу процессин пайда кылуучу системалардын мамилелери. Анын бул жагы бюджетти экономикалык категория катары күбөлөндүрүп, ошол эле учурда финансылык мамилелердин эки жагын: биринчиден, мамлекетти жана башкалары юридикалык, физикалык жактарды түшүндүрөт.

Бюджет мамлекеттин, жергиликтүү өзүн өзү башкаруунун милдеттерин, функцияларын финансылык жактан камсыз кылууга арналган, акча каражаттарын түзүү жана пайдалануу формасы болуп эсептелет. Материалдык мазмуну боюнча бюджет борбордоштурулган акча каражаттар фондусун түзүүнүн жана пайдалануунун формасы.

Социалдык-экономикалык маңызы боюнча бюджет улуттук кирешени кайрадан бөлүштүрүү куралы катары чыгат. Бюджет эң маанилүү финансылык категория болуп саналат, ошол эле учурда финансылык категория катары бюджет аркандай кайталап өндүрүү субъектилеринин ортосундагы борбордоштурулган негизги акча фондусун түзүү жана пайдалануу процессиндеги акча мамилелеринин жыйындысын билдирет.

Экономикалык пропорцияларды жөнгө салууга мүмкүнчүлүк берет жана өндүрүш процессиндеги мезгил-мезгил менен келип чыккан диспропорцияларды жеңип чыгууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Бюджет, финансы системасынын бүткүл чөйрөлөрү жана звенолору менен тыгыз байланышта жана өз ара аракеттешүүдө болот. Бюджет эң маанилүү финансылык планы болгондуктан, ал мыйзам катары бекитилиши керек. Бюджет салык системасы аркылуу элдин жана ишканалардын финансылык пландары менен байланыштуу. Бюджет Ички Дүң продукциянын бөлүштүрүлүшүн жана кайтадан бөлүштүрүүсүн камсыз кылат. Бюджет, кредиттик система менен жана бүткүл кредиттик пландар менен байланышта, анткени бюджет Улуттук Банк менен тыгыз байланышта болот.

Бюджет, финансы системасында борбордук орунду ээлейт. Бюджет өлкөнүн бүтүндөй финансылык ресурстарын пайдалануу жана түзүү боюнча башкы финансылык көзөмөлдөө куралы катары каралат.

Бюджет экономиканы жөнгө салуучу кубаттуу рычаг катары эсептелет. Анын

жардамы менен мамлекет экономикалык процесстер аркылуу башкарат. Бюджетти жөнгө салуу зарылчылыгы, өндүрүш процессинин өзгөчөлүктөрүнөн келип чыгат, анткени өндүрүш жөнгө салынууга мажбур.

Бюджеттин маңызы, экономикалык категория катары анын функцияларынан көрүнөт. Андай функциялардын таасири менен бюджеттин аткарган “иши” түшүндүрүлөт.

М.Н. Афанасьевдин өзүнүн бюджеттик курулушун жана бюджеттик процессинин концепциясынын өбөлгөлөрү деген китебинде бюджеттин функцияларын томонкулор деп белгиленген¹³:

1. Кайтадан бөлүштүрүү. Бул функция эки тарапты камтыйт. Биринчиси бул каражаттардын мобилизациясы. Экинчи жагы - бул мобилизацияланган каражаттардын пайдаланышы. Бюджет материалдык баалулуктардын кайтадан бөлүштүрүшүн, материалдык өндүрүш жана материалдык эмес өндүрүш сыяктуу эки чөйрө арасында ишке ашырууга мажбур кылат. Бул функциянын зарылдыгы чарба тармактарынын текши эмес өнүгүшү менен, территорияларда текши эмес жайгаштырылуусу жана социалдык теңдешүүлүктүн жоктугу менен байланыштуу. Бул функциянын өзгөчөлүгү төмөнкүлөрдөн турат:

- а). Улуттук кирешенин бир эле бөлүгү бюджет аркылуу көп ирет өтөт.
- б). Акча агымынын масштабдуулугу бюджет аркылуу өтүшүндө. Улуттук кирешедө бардык бюджеттердин үлүшү 30-40% пайызды түзөт.
- с) Бюджет аркылуу бөлүштүрүү биринчи бөлүштүрүүдө эмес, экинчи, кайталап бөлүштүрүү тартибинде жүргүзүлөт.

2. Экономиканы жөнгө салуу жана стимулдаштыруу. Мамлекет бюджет аркылуу өндүрүш процессине түз жана кыйыр таасир этет.

3. Социалдык функциясы.

4. Көзөмөлдөө функциясы.

Жалпы алганда финансы менен бюджеттин кээ бир функциялары окшош, анткени бюджет да финансы системасынын негизги звенолоруна кирет.

¹³ Афанасьев М.Н. Предпосылки концепции бюджетного устройства и бюджетного процесса // Вопросы экономики – 2008 – №11. - с. 91

Бюджеттин уюштурулушу бул бюджеттик системанын түзүлүш жана жөнгө салыш принциптери, анан дагы бюджеттик системанын звенолору ортосундагы юридикалык жана экономикалык өз ара катыштар.

Бюджеттик уюштуруу мамлекеттин түрүнө да байланыштуу. Мамлекеттин үч түрү бар:

1. Унитардык (бир өңчөй)
2. Федеративдүү. Карамагына өз укуктары жана милдеттери автономдуу түзүлүштөрү бар өз алдынча мамлекет.
3. Конфедеративдүү. Бирдик мамлекеттер. (Швейцария).

Унитардык мамлекетте, бюджеттик система эки звенодон турат- мамлекеттик бюджет жана жергиликтүү бюджет.

Федеративдүү мамлекетте үч звенодон турат, экөө мамлекеттик жана жергиликтүү бюджет, үчүнчү звеносу- федерация субъекттеринин бюджети. Конфедеративдүү мамлекет, федеративдүү сыяктуу үч бюджеттик системасынын звеносунан турат. Бюджеттик түзүлүш бюджеттик укуктун негизинде курулат. Бюджеттик укук, өлкөнүн бюджеттик түзүлүшүн жана бюджеттик процессин, аны менен бюджеттик чөйрөдө баардык бийлик органдарынын компетенциясын, жөнгө салуучу юридикалык нормалардын жыйындысы¹⁴

Бюджет, укуктук категория катары-бул административдик- аймактык түзүлүштөрдүн же мамлекеттин борбордоштурулган акча фондусун түзүү, бөлүштүрүү жана пайдалануу негизги финансылык планы катары, мамлекеттик бийлигине ылайык сунушталган органы тарабынан бекитилет.

Бюджеттин эң маанилүү ролу, *анын мамлекеттин иш жүргүзгөн финансылык базасын түзүүнү* билдирет¹⁵.

Мамлекеттик бюджеттин түзүлүш составы жана андан жасалган төлөмдөр

1.1. таблицада көрсөтүлгөн:

Мамлекеттик бюджеттин структуралык составы¹⁶

Таблица 1.1

Мамлекеттин киреше жана сарптоо балансы

¹⁴ www.budget.kg

¹⁵ Финансовое право.-М.:Юрайт, 2000.- стр.60

¹⁶ Т. Асанбеков, К.Биримкулова, К. Чалова Налоговый учет и аудит расчетов с бюджетом. Б.: Стр.17

Мамлекеттик бюджет	
КИРЕШЕЛЕР	САРПТООЛОР
Ишканалардын пайда салыгы	Экономиканы каржылоо
Сатуудан салык	Социалдык- маданият программалары
Жергиликтүү салыктар	ИИТКИ(НИОКР) жана ИТ (НТ)
Тышкыэкономикалык	программалары
ишмердүүлүктүн кирешелери	Коргоо
Ренттик төлөмдөр	
Салык эмес төлөмдөр	Башкаруу
Киреше салыгы	Максаттуу программалар
Карыз фондунун жана кирешенин	Кредиттер жана башка мамлекеттерге
башка статьяларынын каражаттары	болгон жардам.

1.1.таблицада көргөзүлгөндөй, кыскача карап чыксак мамлекеттик бюджеттин кирешеси өлкөнүн бюджеттик фондусун түзүү процессинде мамлекеттин ишканалар, уюмдар жана жарандар менен экономикалык мамилелерин билдирет. Бюджеттин чыгымдары эки топко бөлүнөт: Күндөлүк чыгымдар бюджетти; Өнүгүү бюджетти-өндүрүштү кеңейтүү менен байланышкан чыгымдар.

Бюджет, экономикалык ресурстарынын кирешеси жана чыгашасынын ылайыгына, баланстоонун текшерүү негизги куралы болуп эсептелет.

Ишкананын бюджеттик мамилелеринде салыктык пландаштыруу да негизги орунду ээлейт. Төмөнкүлөрдү да айтып кетиш керек. Биринчиден, салыктык аспект, чарбакер субъекттердин финансысынын башкаруусуна ар түрдү сегментте катышууда.

Экинчиден, салыктык мамилелер финансы мамилелердин түзүүчү бөлүгү катары болгондуктан кайта өндүрүү процессинин кайта бөлүшгүрүү стадиясында пайда болуп, жана кайсы болбосун ишкердик чечимдин аяктоо звеносу болуп келет¹⁷.

¹⁷ Е. С. Вылкова, М. В. Романовский Налоговое Планирование. Питер, 2004.стр.118

Салыктык пландаштыруу революциялык жарууга же булкунуу үчүн керектүү шарттарды түзбөйт, чарбакер субъекттердин туруктуу экономикалык өсүшүнө, алардын финансылык туруктуулугун жогорулатууга жана ылайыктуу бюджеттердин киреше базасын артырууга жана бүткүл өлкөнүн масштабында экономикалык өсүшүн чагылдырат. Мамлекеттин терең ойлонулган салык саясатынын шарттарында жеңилдиктерди колдонуу, чарбакер субъектинин финансылык ресурстарын көбөйүшүн гана эмес, перспективада бюджеттин салык кирешелеринин да өсүшүнө алып келет.

Азыркы учурда, салыктык пландаштыруунун чарбакер субъекттердин экономикалык өсүү фактору катары мааниси күч алууда, ал биринчи иретте төмөнкү жагдайлардан келип чыккан:

- экономикалык туруксуздук жана салык мыйзамына тез-тез киргизилген түзөтүүлөр, киргизилген өзгөрүүлөргө оперативдүү таасирденген ишканаларды артык атаандаштыкка жөндөмдүү кылат, муну, салыктык оптимизациялоонун көп варианттуу расчёттун жүргүзгөн чарбакер субъекттери аткарышат;
- салыктык экономия, фирманын нак кирешеси көбөйтүү үчүн резерви болуп жана модернлештирүү, техникалык жаңы курал жабдык менен жабдоо, жаңы жабдыктарды сатып алуу ж.б., б.а. узак мөөнөттүү инвестициялык программалардын каржылоо булагы кызмат кылат жана чарбакер субъектинин финансылык маанилүүлүгүнүн негизин түзөт¹⁸.

Жетишсиз теоретикалык иштөө жана иш жүзүндө салык пландаштыруу системасынын так болбошу, финансылык-чарбалык ишмердүүлүктүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында, салык алууну оптималдаштыруу үчүн мүмкүн болгон бүткүл резервтердин иштелбешин күбөлөндүрөт, бирок салык факторуну эсепке алып ар тараптуу эффективдүү ишкердик чечимдерди моделдөөгө мүмкүндүк берет. Ошондуктан азыркы шарттарда салыктык пландаштыруунун теоретикалык жана практикалык аспектерин үйрөнүү өтө маанилүү, биринчи иретте чарбакер субъекттердин финансысын башкаруу системасында жүргүзүлөт. Буга ушул главанын төмөнкү параграфтары арналган.

¹⁸ Е. С. Выхова, М. В. Романовский Налоговое Планирование. Питер, 2004. стр. 119

Финансылык-кредиттик саясатта даана белгилүүлүктүн болбошу, экономикалык абалдын өзгөргүчтүгү, чарбакер субъекттердин алдында өтө татаал маселелерди коёт, салыктык пландаштыруунун методдорун жана формаларын, түрлөрүн билүү базасында гана аларды чечүүгө мүмкүн.

Чарбакер субъекттердин төмөнкү моделдерин таануу керек.

1. Салыкты төлөөдөн четтелиши (tax avasiori) ишкананын салыктык жеңилдиктерин мыйзамсыз түрдө пайдалануусунан чыгат, салыктардын өзү убагында төлөнбөшүндө, кирешелерди жашыруудан, өз убагында эсептөө жана төлөө үчүн керектелген документтерди тапшырбоо же өз убагында тапшырбаганындан чыгат.
2. Салыктарды айлануу жолу (tax avoidance). Бул учурда, ишкана же физикалык жак төлөөчү катары чыкпайт, же төлөөчүнүн ишмердүүлүгү мыйзам боюнча салык алууга жатпайт, же анын кирешелерине салык салынбайт. Ишкана бул абалда мындай мыйзамсыз жолдорду пайдаланышы мүмкүн, же өзүнүн ишмердүүлүгүн каттоодон өтпөө же салык алуу объекттеринин эсебин жүргүзбөө.
3. Стандарттык метод (standart method). Бул учурда, ишкана, мыйзамга ылайык салыктарды, алдын ала расчёттор жана салык салуунун ыңгайлуу вариантын тандабастан салыктарды төлөйт.
4. Салыктык пландаштыруу (taxplanning). Салык салуунун негативдүү таасиринин минималдашына багытталып, юридикалык жана физикалык жактардын турган максаттарынын каалаган мыйзам методдоруна каршы келбестен, алар менен активдүү салык саясаты жүргүзүлөт.

Белгилеп кетчү нерсе, салыктык пландаштыруунун өзгөчөлүгү бир нече факторлордон аныкталат:

- салык салуу объектисинин өзгөчөлүгү;
- салык салуу субъектисинин өзгөчөлүгү;
- салык салуу методдорун айрымчылыгынын сунушталышы менен салыкты айлануу жолунун билүү мүмкүнчүлүгү, аны эсептөө жана төлөө ыкмалары;
- ар түрдүү булактардан, ставкалардан алынган кирешелерге салык салынуусу;
- белгилүү учёттук жана келишимдүү саясатынын белгилүү варианттарын

пайдалануу;

- салыктык жашырын жайды пайдаланууда салыктардын легалдуу азайып кетүү мүмкүнчүлүгү түзүлөт.

Ошентип, салыктык пландаштыруу, мамлекеттин пайдасына жазалардын төлөнүшү менен байланыштуу салыктык жүктүн өлчөмүн оптималдаштырууга жана экономикалык зыяндан кутулууга мүмкүнчүлүк берет.

Салыктык пландаштыруунун азыркы рыноктук чарбанын шарттарында күчөп бара жаткан ролу, бир нече факторлор менен аныкталат.

Салыктык пландаштырууда керектөө- биринчи иретте эки негизги факторлор мажбур кылууда: салыктык жүктүн белгилүү чарбакер субъекти үчүн оордугу жана салык мыйзамынын өзгөрмөлүүлүгү.

Чындыгында салыктык пландаштыруу максаттын максаты эмес, жеке ишти өнүктүрүү ыкмасы болуп келет. Бирок, бизнестин өнүгүшү үчүн ылайыктуу шарттарды түзүү керектөөсү жөнүндөгү декларацияларга карабастан, биздин өлкө ишкердик активдүүлүктүн, инициативаны жана мыйзамдуу байытуу милдеттүү демилгесин жүргүзбөйт¹⁹.

1.2. Салыктар-ишкананын мамлекет менен болгон өз ара мамилелеринин негизи

Ишканалардын тышкы чөйрө менен финансылык өз ара мамилелеринде мамлекет активдүү катышат. Мамлекет жана ишканалардын ортосундагы төлөмдүк жүгүртүүлөр бир жактан рыноктук операцияларга (мисалы, мамлекеттик сатып алуулар) башка жагынан – мыйзам буйруктарынын негизинде түзүлөт.

Ишкердик ишмердүүлүктүн мазмунунда, чарбакер субъекттердин экономикалык өсүшкө умтулуусу келип чыгат. Ошондо ишкердин экономикалык өсүшүнүн жөнгө салуу негизги куралдарынын бири болуп *салыктар* орун алат.²⁰

Салык салуу жана мамлекеттин байланышы жөнүндө айтканда, салык жүгү категориясы жөнүндө (салыктык кысуу) айтпай кетүүгө болбойт. Макроэкономикалык деңгээлде, *салыктык жүк* (салыктык кысым) – бул

¹⁹Е. С. Вылкова, М. В. Романовский Налоговое Планирование. Питер, 2004.стр.120

²⁰ Государственные финансы\ Под ред. Юрая Немеца. Бишкек 1999 стр.215

салыктардын коомдук турмуштагы ролун мүнөздөгөн салык жыйымдарын жалпы суммасынын, жалпы улуттук продукциясынын катышы катары аныктаган жалпылаган көрсөткүч.²¹

Дүйнөлүк тажрыйбада салык салууда оптималдык деңгээл болуп салык жүгү салык төлөөдө кирешеден 30-40 пайыздан ашпашы керек. Салык жүгү микроэкономикалык деңгээлде салык төлөөчүнүн бардык түшкөн кирешесин көргөзөт, ал бюджетке алынат. Ал эми салык көрсөткүчү деп баардык сатылган продукциянын (жумуш, тейлөө) жана ага төлөнө турган салыктын суммасына барабар. Бирок баардык учурда эле салыктын пландаштыруусу туура төлөнбөйт. Салык жүгүнө үз таасирин тийгизүүчү төмөндөгүдөй факторлар бар:

1. Салык салууда учёт жана келишим түзүү
2. Салыктан бошотуу жана жеңилдиктер берилиши
3. Мамлекеттин өнүгүшүнө түздөн түз таасирини тийгизүүчү бюджеттик инвестициялык салыкты өстүрүү.
4. Бюджеттик ссудаларды жана инвестициялык насыяларды берип жана мөөнөтүнөн кийин же мурун төлөөлөрдү салык түрүндө чогултуу.
5. Бизнес борборлорду же ишкерлерди эркин экономикалык зоналарды Кыргыз Республикасынын территориясында ачуу.

Мекемелердин салык жүгү деп отчет убагында сатылган товарлардан, көрсөтүлгөн кызматтан жана башкадан түшкөн кирешеден каралган салык төлөө аталат.²²

Бүткүл тарыхынын аралыгында, капитализмдин орун алуусу менен, салык төлөмдөрдүн өлчөмү жөнүндө маселе, бир убакытта бизнести жана мамлекетти канаатандыргандыгы, “госкоол” болуп келген жана калууда. Бизнестин позициясы бир маанилүүлүктө: салык төлөмдөрдүн суммасын минимизациялоо; салыктар ар убакта ири; канчалык салык аз төлөнсө, ошончолук жакшы. Мамлекеттин позициясы карама-каршы: салык жүгүнүн көлөмү толук

²¹ <http://www.xserver.ru/user/pnbng/Литература - Общие темы - Налогообложение>

<http://www.auditmsk.ru/>

нормалдуу жана азайышын талап кылбайт.

Салыктар, мамлекеттин тартып алынбас атрибуту болот, коомдук кызыкчылыктарды коргогон жана туура жолду көргөзөт. Бизнес үчүн мамлекет, коомдук жашоонун орнотулган куралдарынын гарантынын алгачкы даража ролун ойнойт. Талашсыз, фискалдык институту болбостон мамлекеттүүлүк жок, бизнестин өнүгүшүнө шартынын жоктугун мүнөздөйт. Ошондуктан, салыктар мамлекеттин жана ошондой эле бизнестин иш жүргүзүүсүнө зарыл шарты болуп келет.

Бийликтин жана бизнестин салык алуулар жөнүндөгү дискуссиясы, салык системасынын функцияларынын ачык айкын бир-бирине каршы келетурганы себеп болууда. Бир жагынан, салык инструменттери бизнестин ишмердүүлүгүн мамлекеттик жөнгө салуучу болуп келет жана бизнеске стимулдаштыруу таасири келет. Башка жактан, салык төлөмдөр, фискалдык ролун аткарышат, бюджеттин киреше бөлүгүн түзүүдө.

Экономикалык өсүүдө бизнес жана мамлекет дагы кызыктар. Бизнеске, бул ири пайданы алууга мүмкүнчүлүк берет. Өндүрүшүн өсүшү мамлекет үчүн дагы пайдалуу: баарынан мурда бул мамлекеттин өзүнүн экономикалык күчүн күчөлүшү жана салык алуу базасынын кеңейиши. Бирок экономикалык өсүш, узак мөөнөттүү мүнөздөгү көрүнүш болуп келет, ошол мезгилде болсо бюджеттин киреше бөлүгүнүн абалы ар ай сайын актуалдуу болууда. Ошентип, мамлекет иш жүзүндө узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү маселелердин ортосунда салык саясатында приоритетти тандоо алдында калууда, башкача айтканда (экономикалык өсүү жана бюджеттин кирешелери ортосунда). Бизнестин, мамлекеттен айырмачылыгы мындай тандоо проблемасы жок.

Эгер мамлекет бизнестин өсүшүнө жогору бааласа, мамлекет болсо салыктарды төмөндөтүшү мүмкүн, ишкердик активдүүлүктү стимулдаштырып жана салык алуу базасынын кеңейишинин эсебинен алыстагы келечекте бюджеттин кирешесинин көбөйүшү. Бирок бул бюджеттин кезектеги кирешелерине зыян келтирет, жана жакын арада проблемаларга дуушар болушу мүмкүн.

Бюджеттик кирешелердин приоритеттүүлүгүндө, мамлекет салыктарды

көтөрөт, өзүнүн ишмердүүлүгүн финансылык ресурстар менен камсыз кылат, бирок бизнестин инвестициялык мүмкүнчүлүктөрүн начарлатат, ошону менен бирге узак мөөнөттүү өндүрүштүк стратегияларга тескери таасирин тийгизет.

Ошондуктан бюджеттин кыска мөөнөттүү милдеттерин жана бизнестин узак мөөнөттүү өндүрүштүк кызыкчылыктарына жооп берген, салыктык жүктүн өлчөмүнүн ыңгайлуулугу жөнүндө актуалдуу маселе катары орун алат.

- Салыктык жүктүн ыңгайлуу маанисин карап көрсөк.

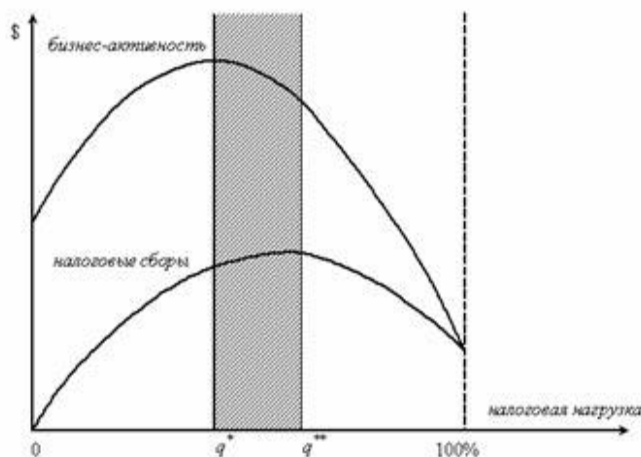
- Сапаттык деңгээлде биз мамлекет тарабынан салык саясатында приоритеттүү тандоо проблемасын белгиледик, мамлекеттин же бизнестин кызыкчылыктарына дал келүүдө, ошондо өндүрүштү өстүрүү алдыга коюлат жана салыктык жумшактыктар орун алат же бюджеттик керектөөлөр маанилүү болуп жана салыктар өсүүдө.

Эки жакка тең алгылыктуу салык жүктүн бар болуусу жөнүндө маселесине жооп алыш үчүн, көлөмдүү баалоо жагына өтүүгө керек.

Экономикалык изилдөөлөрдүн иш жүзүндө, салык жүктүн чегине жеткен баркы түшүнүгү бар, анын жогорулашында өндүрүштүн көлөмү кыскара баштайт. Бул точканы q^* деп белгилейлик. Муну менен бирге, салык жүктүн башка критикалык баркы бар q^{**} , мында бюджетке фискалдык түшүүлөр максималдуу жана салыктардын мындан аркы жогорулашынын мааниси жок. q^* жана q^{**} салык жүгүнүн критикалык баркынын схемалык жаткан жайы бизнестин салыктык базасынын жана бюджеттин салык жыйындары жөнүндө 1.1 сүрөттө көргөзүлгөн.

1.1. Сүрөт.

Салыктык жүк



1.1. сүрөттө көргөзүлгөндөй, салыктардын жогорулашына бизнестин реакциясы соңкудай көрүнөт. Фактылык негизинде салык жүгү q^* деңгээлине жетишкенге чейин, пайдадан жоготуларды компенсациялоо үчүн өндүрүштүн өсүшүнүн эсебинен, бизнес өзүнүн ишмердүүлүгүн кеңейтет. Бирок бул процесс чексиз эмес. Фактылык негиздеги салык жүгү q^* чегине жеткен деңгээлди жеңип чыкканда, пайдадан жоготуларды компенсациялоо үчүн өндүрүштүн өсүшүнүн эсебинен туура келбегендигин түшүнгөндө, бизнес өзүнүн ишкердүүлүгүн кыскарта баштайт. Бизнестин өзүнүн ишкердүүлүгүн кыскартышы, салык алуу базасынын кыскарылышына алып келүүдө, бирок бир аз убакта бюджеттин салык кирешелери, бийик салык жүгүнө байланыштуу өсөт.

Салыктардын мындан аркы жогорулашы, качан фактылык негизде салык жүгү, q^{**} , экинчи критикалык порогту басымдаганда, ошончолук салык алуу базасынын төмөндөшүнө алып келгенде, салык жыйымдардын көлөмү кыскара баштайт. Бул абалда, “ашыра чапканын” мамлекет түшүнүп, салык алуу базасын калыбына келтирүүгө жана бизнести стимулдаштырууга, салыктарды төмөндөтүүгө мажбур болот.

Бул процесстин маанилүү жолу бул, мамлекеттин фискалдык милдеттери үчүн, бизнес биринчи даражадагы маанилүүлүгү жана анын фискалдык жүккө

реакциясы орун алат, анткени бизнестин курган бюджеттин кирешелери салык алуу базасындан түзмө түз көз каранды. Бизнестин көтөрө ала турган чегине жеткен салык жүктүн көлөмү(q^*), (q^{**}), бюджет үчүн ыңгайлуу салык жүгүнөн айырмаланат, анын үстүнө $q^{**} > q^*$. Башкача айтканда, мамлекет көп салыкты алууга тырышууда, бизнес ишкердүүлүгүн кыскартуу менен төлөй алышы мүмкүн. Ошентип, бизнес жана мамлекет үчүн ыңгайлуу салык жүктүн компромисс мамилеси мүмкүн эмес. Бирок бизнестин жана мамлекеттин фискалдык милдеттердин конфликт кызыкчылыгын жеңилдетүү мүмкүн бү? q^* жана q^{**} фискалдык ориентирлердин кайтадан макулдашбоо масштабын өлкөлөр ортосундагы талдоосу. Биз бул суроого өлкөлөр ортосундагы салыштырмалуу талдоо жүргүзүү менен жооп бергенге аракеттенем.

Ыңгайлуу салык жүгү жакында бизнес жана мамлекет ортосундагы конфликттин курчуттуулугун бизнес (q)* жана бюджет үчүн (q^{**}) салык жүгүн критикалык баркынын айырма даражасын аныктайт. Иш жүзүндө, адаттагыдай, бизнеске фактылык негизинде салык жүктүн баркы “конфликттердин тилкесинде” жатат, ал 2. сүрөттө штрих түшүрүлүп көрсөтүлгөн. Мында, бул тилке канчалык кең болсо, ошончолук салык саясатында бизнестин жана мамлекеттин кызыкчылыктарын байланыштыруу оор болот, демек компромисстүү чечимге келүү мүмкүндүк аз болот.

Иш жүзү көрсөтөт, бизнестин турушгук бералуучу жана төлөй алуучу макродеңгээлде салык алуулардын жогорку чеги ИДПнын болжол менен 1/3 түзөт. Андыктан бизнес тарабынан өндүрүлгөн кошумча нарк бизнесмен, мамлекет жана жалданып иштеген жумушчулардын ортосунда бөлүнөт, “жалпы пирогу” бюджеттин үчтөн бир бөлүгүн алышы мамлекет үчүн толук алгылыктуу көрүнөт. Ыңгайлуу салык жүктүн баркы жөнүндө бизнестин жана мамлекеттин бири бирине жакындоосу экономиканын туруктуу өнүгүшү үчүн керек. Бизнестин, салык жүктүн көлөмүнө өзүнүн активдүү, компромисстик эмес мамилесинде гана жетише алат. Канчалык бизнестин багыты жана өткөргөн акциялары олуттуу болсо, ошончолук мамлекет менен салык маселелери боюнча жакындоо шансы көп.

Чыныгы жана номиналдуу салык жүктөрү таанылат. Номиналдык салык

жүгү—ИДПга милдеттүү төлөмдөрдүн үлүшүн, салык төлөөчүлөрдүн салык мыйзамынын толук аткара турган болсо төлөнүшүнө мажбур кылат. Номиналдык жана чыныгы жүктөрдүн арасындагы айырмасы салыктан четтөө даражасын билдирет. Номиналдык жүк канчалык өйдө болсо — ошончолук четтөө жогоруда. Белгилүү деңгээлдеги номиналдык жүктүн жогорулашында, четтөө массалык түрдө болот жана чыныгы жүк азайат. Чыныгы жүктүн максималдуу точкасы (чекит) Лаффер точкасы аталат. Эсептелгендей номиналдык салык жүгү, Лаффер точкасынан би нече төмөн болушу керек, анткени өтө чоң значениелер, салык төлөөчүлөрдүн салык мыйзамын бузууга түрткү кылат.²³

Салыктарды төлөөгө каражаттардын чегерүүсүн түзүү, каражаттарды башка мүмкүнчүлүгү болгон багыттарда пайдалануудан алаксытуу экономикалык чектөөлөрдүн деңгээли болуп саналат. Салык төлөөчүлөр арасында салык жүгүн бөлүштүрүү 2 принципке таянат:

- a. Жүктүн эсебинен алынган жыргалчылыктын салыкка байланыштыруу, мисалы, транспорт каражаттарынын ээлери жол салыгын төлөшөт. Мындай подход абдан чектелген, анткени мамлекеттик сарптоолордун айрым түрлөрү (айтсак, жумушсуздук боюнча жөлөк пулдар) пайдалануучуларга жүктөөгө мүмкүн эмес;
- b. Төлөө жөндөмдүүлүк принциби, буга ылайыктуу жактын канчалык кирешеси жогору болсо, ошончолук салык жогору болот.²⁴

Чет өлкөлөрдө салык жүктүн орто деңгээли 40-45 пайызды түзөт. Салык төлөөчүнүн салык жүгүнүн көрсөткүчү, бюджетке алынууга, төлөөчүнүн жалпы кирешесинин үлүшүн чагылдырат. (продукцияны, тейлөөнү жана башка реализация, сатуудан түшкөн акчаны):

Салык төлөөчүнүн жүгү = эсептелген салык төлөмдөрдүн суммасы/жалпы киреше.

Ушул көрсөткүч өндүрүшүн ар кандай тармактардагы ишканалары боюнча дифференциалдуу болот. Транспорттук мекемелерде жана ара-шарап өндүрүү ишканаларында бул көрсөткүч жогору турат, курулуш индустриясындагы

²³ <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%>

²⁴ <http://www.vedomosti.ru/glossary/%D0%BD%D0%>

ишканаларга караганда, жана айыл-чарба ишканаларында өтө эле көп.

Салык ставкаларынын төмөндөшү (салык жүгү) өндүрүшкө инвестицияларды көбөйүшүнө жана эмгек акынын көбөйүшүнө мүмкүнчүлүк берет.(эмгек мотивациясын күчөтүү, калктын сатып алуу жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу), жыйынтыгында ал өндүрүштүн эффективдүү көтөрүлүшүнө, ишканалардын кирешелеринин жогорулашына, товардын айлануусунун өсүшүнө, ошондуктан салык базасынын өнүгүүсүнө алып келет.

Салыктардын ставкаларын жогорулашы салык базасынын өзгөрүлбөгөн значениесинде, ставкалардын пропорционалдуу өсүшүнө, салык түшүүлөрдүн суммасынын көбөйүшүнө алып келет. Бирок ставкалардын көбөйүшү салык салуунун кезектеги этаптарында салык базасынын азайышына алып келет, башында салык түшүүлөрдүн суммасы өсүү темпинин акырындашы менен өсүп келет, салык жүгүн бир нече чегине жеткенде – кемий баштайт.

Буга жараша салык төлөөчүнүн салыктарды төлөгөндөн кийин калган киреше суммасы азаят, натыйжада өндүрүшкө инвестициялар аргасыз азаят жана өндүрүштүк персоналдын эмгек акысы төмөндөйт.

Айтып кетиш керек, оор салык жүгү, көп ишкерлерди өз кирешесини жашырууга (декларациядан өтө турган кирешесинин көлөмүн азайтуу) жана капиталдарын көмүскөй экономикага өтүшүнө мажбур кылат.²⁵

Сүрөт 1.2.

Мамлекет тарабынан алынган эрксиз төлөмдөрдүн классификациясы



²⁵ <http://www.inventech.ru/lib/right/right-0445/> Хозяйственное право

Сүрөт 1.2.дө көрсөтүлгөндөй ишканалардын сарптоолорунун олуттуу бөлүгүн мамлекеттик кызматтар үчүн төлөмдөр түрүндө же салыктарды төлөө милдеттине байланыштуу мамлекетке жогорку бийликтин аткаруучусу катары жүктөлгөн эркиз төлөмдөр болушат²⁶

Салык- бул чарба субъектилеринен, жарандардан мыйзам чыгаруучу актылары менен белгиленген тартипте жана шарттарда мамлекет тарабынан чогултулган милдеттүү түрдө жыйноо. Төлөмдөрдүн мыйзамдуу легалдуу мүнөзү, чарба өз алдынча болуусу - салык системасынын муун белгилерин көрсөтөт²⁷.

Ошону менен бирге салыктарга бажы төлөмдөрү жана салык жыйноолору кирет. Салык милдети менен байланыштуу салык декларациясын өткөзүүдө убактысынан өткөрүп жиберилгендеги кошумча төлөмдөрү, убактысынан өткөрүлүп жиберилген төлөмдөрдөн, пайыздар, жаза ж.б. төлөмдөрү тийиштүү эмес болгон кошумча төлөмдөр болуп аталат. Жыйымдар жана акылар, салыктардан айырмачылыгы болуп кызматтарга төлөө болуп саналат.

Жыйымдар, мамлекеттик администрациясынын конкреттүү кызматтары үчүн төлөнгөн өзгөчө төлөмдөр болуп эсептелет. (мисалы, лицензиялык жыйымдар). *Акылар* болсо мамлекеттик мекемелердин бар болушун камсыз кылуу үчүн алынат жана максаттуу пайдаланууга (мисалы, социалдык камсыздандырууга акылар)²⁸.

Салыктардын негизги функциясы: фискалдуу (мамлекетти финансылык ресурстар менен камсыз кылуу) жана жөнгө салуучу (салык механизмдер аркылуу мамлекеттин салык саясатынын милдеттерине жетиш үчүн максатталган)

Салыктар мамлекетке милдеттүү, төлөгүз, кайра кайтарылгыс төлөмдөр болуп эсептелет, алар базаларынын түрүнө карата болуно, ошолорго карата салык алынат, же экономикалык активдүүлүктүн түрүнө карата болуно, ошол активдүүлүктүн натыйжасына карата салык милдеттенмеси келип чыгат. Салыктар экономикалык ишмердиктин кирешелеринен, экономикалык агенттердин өз ара келишимдеринен, кээ бир товарлардан жана кызмат

²⁶ Экономика предприятия/ Под ред. Ф.К.Бая, Э.Дехтла, М. Швайцера-М.: ИНФРА-М, 1999.-с.91

²⁷ Т. Асанбеков, К.Биримкулова, К. Чалова Налоговый учет и аудит расчетов с бюджетом. Стр.22.

²⁸ Экономика предприятия/ Под ред. Ф.К.Бая, Э.Дехтла, М. Швайцера-М.: ИНФРА-М, 1999.-с.92

көрсөтүүдөн алынат.

Салык түзүлүшү өлкөнүн аймагында алынуучу салыктардын жыйыны жана салык салуу механизми, салыкты чогултуу жана түзүлүш принциптерин көрсөтөт.

Мамлекеттин өзүнүн пайдасына белгиленген ички дүң продукциянын бөлүгүн милдеттүү акы катары алып таштоосу салыктын негизин түзөт. Салыктар өнүгүү процессинин милдеттүү компоненти болот, анткени алар мамлекеттин чыгашаларын жабуу үчүн керектелген кирешени камсыздайт, демек, өлкөнүн тиричилигине ишмердүүлүгүн камсыздайт.

Мамлекеттин пайда болуу учурунан бери салыктар коомдо экономикалык мамилелердин керектүү звеносу болуп келет. Салык механизми, мамлекеттин коомдук өндүрүшкө, анын динамикасына жана түзүлүшүнө экономикалык таасири үчүн колдонулат. Салык, салык төлөөчүнүн кирешесинен гана алынат, ал капиталды тийбеши керек, же анда нормалдуу кайта өндүрүү бузулат.

Бүтүн салыктар, жыйноолор, бажылар жана башка бюджеттик эмес төлөмдөр жыйындысы, мамлекеттик органдар тарабынан белгиленген тартипте алынган, төлөөчүлөрдөн – юридикалык жана жеке жактар, өлкөнүн территориясында салык системасын түзөт. Салык салуу бул кирешелерди жөнгө салуу ыкмасы жана мамлекеттин каражаттарын толуктоо булагы болуп эсептелет. Салык салуу субъектисине байланыштуу салыктар төмөндөй болуп бөлүнөт:

1. Юридикалык жактар тарабынан төлөнгөн салыктар;
2. Жеке жактар тарабынан төлөнгөн салыктар;

Салык салуу объектилери жана булактарын айруу зарыл. Булагы катары салык салуу объектисинен өз бетинче – коомдун иш кирешеси кирет. Объектиси катары – көлөмү менен ченелген экономикалык феномен, ал салыктардын эсептелүүсүндө базасы катары иштейт. Салык салуу объектиси болуп кирешелер кирет (ишкана же калк); мүлк (кыймылсыз жана кыймыл); мурас мүлкү катары өткөрүп берилген, белек катары берилген, аны менен баалуу кагаздар менен болгон келишимдин белгилүү түрлөрү, чет өлкөгө товарларды чыгаруу (бажы).

Пайда болуу механизми боюнча салыктар эки негизги топко бөлүнөт:

1. Киреше алуучу мүлк ээлеринен тике алынган түз салыктар;
2. Сатуу чөйрөсүндө же товарларды жана тейлөөлөрдү керектөөдө кыйыр

салыктар алынат, сонунда продукцияны керектөөчүлөрүнө жүктөлөт.

Ал эми мындай бөлүнүшү өтө так эмес, анткени түз салыктар баалардын өсүшү менен керектөөчүгө жүктөлүшү мүмкүн. Салык салуу принциптери салуу учурун жазып белгилейт: эмгек акы, гонорарлар, төлөнүү учурунда, « башында» же « жалпы киреше жыйындысы боюнча» (акциздер, бажы), Эң так критерий болуп салык салуу объектиси эсептелет, анда аз ролун салык ставкалары жана жеңилдиктер ойнойт.

Салык жеңилдиктер - бул салык ставкаларынын азайышы же айрым ишканалардын же өндүрүштөрдүн алардын профилине, өндүргөн продукциясынын мүнөзүнө же аткарылган жумуштарга, пайдаланган жумушчу күчүнө, жайгашкан зоналарына байланыштуу болуп салыктан толук бошонушу.²⁹

Укуктук жактардан алынган эң негизги салыктардын бири болуп *ишкананын пайдасынан алынган* салыктар. Анын колдонулушунун себеби, рынок чарбачылыгында таза кирешенин ролу өсөт, ал мамлекеттин таасир кылуучу негизги объектиси болуп калат. Таза киреше салыгы фискалдык максаттар үчүн гана колдонулбастан, ишканаларда натыйжалуулугун жогорулатуу жана анын материалдык-техникалык жабдуусун жакшыртууга кызыктыруу үчүн да колдонулат.³⁰

Салыктар ишкананын финансылык натыйжасынын түзүлүшүнө бир кыйла таасир этет. Эгер *ишкананын салык жүгү* өтө чоң болсо, ишкердик ишмердүүлүккө стимулдар жоголот.

1.3. Чет элдик мамлекеттеринин бюджет менен ишкананын өз ара мамилелеринин курулуш тажрыйбасы

Салык жүктүн көлөмүн салыштыруу үчүн бир нече жолдор бар: киреше салыгын минималдык ставкасы боюнча, киреше салыгын максималдык ставкасы боюнча, ишканалардан салык алуу ставкасы боюнча ж.б.

АКШда салык жүгү “ конфликттик тилкенин” кеңи ИДП нын бар болгону 1 пайызын түзөт. Бул салык жыйымдардын көлөмүнүн салык алуу базасында

²⁹ Т. Асанбеков, К. Биримкулова, К. Чалова Налоговый учет и аудит расчетов с бюджетом. Стр. 22, 23

³⁰ Д. Бектенова. Финансы Акча жана кредит. Б., 2006. – 148 б.

тыгыз жана ийилгич көз карандылыгы жөнүндө күбөлөндүрөт: өндүрүү көлөмү жана салык жыйымдар салык жүктүн жогорулашына синхрондук таасирденет. Салык жүгү (q^*) бизнестин туруштук берүүчү чекти ашканда гана, өндүрүштүн жана жараша бюджеттин салык кирешелеринин тез төмөндөшү башталат. Башкача айтканда, бизнеске эмне жакшы болсо, мамлекет үчүн дагы жакшы болот.

Россияда “конфликттик тилкенин” кеңи 5-6 эсе көп. Фактылык негизде салык жүктүн q^* лимитин ашканда бул Россиялык бизнестин реакциясынын ийилгич болбогонун түшүндүрөт. Бизнес баары бир иштей баштайт, ишмердүүлүгүн анча мынча кыскартып эле. Бизнестин мындай жүрүш-турушунун себеби, улуттук тарыхтын жана психологияда негизделет. Россиялык бизнестин фискалдык жол берүүчүлүк шарттарында, бюджеттин киреше бөлүгү өндүрүштүн мындай ары азайышына алып келет³¹.

Эгер АКШда бизнес чоң салыктар жөнүндө позициясын активдүү билдирсе жана ишти токтотсо, бир нерсеге ишенип россиялык бизнес болсо өзүнүн ишин токтотпойт. Мында салыктар боюнча карыз пайда болот, аларды төлөбөөгө массалык четтетүүлөр орун алат, учёт пробелемалары жана чыгымдар өсөт.

Ар түрдүү чет өлкөлөрдө салыктардын системасы, аталышына гана эмес, эсептөө тартибине жана салыктарды төлөө боюнча ар түрдүү. Бирок белгилеп кетиш керек, салыктардын бир катары бүткүл өлкөлөрдө бар: корпоративдик салык, КНС, мүлк салыгы, дивиденддик салык.

Пайдага корпоративдик салыгы (corporate income tax) бир катар өзгөчөлүктөрү менен ар түрдүү мамлекеттерде бар. Бул салыктын ставкалары 0%дан оффшордук аймактарда, 78% чейин Норвегияда (нефть салыгын эсепке алганда 50%) чайпалууда. Белгилеп кетиш керек, нефть өндүргөн өлкөлөрдүн бир тобу, нефть тармагынын өнүгүшүн акциздер аркылуу эмес, пайда салыгына жогорулатылган ставкалардын орнотулушу менен жөнгө салат. Мисалы, Оманда жана Намибияда нефтьге болгон пайда салыгынын ставкасы 55 пайыздын деңгээлинде орнотулган, бул салыктын ставкасынын деңгээлинин эң жогору болушу, жогоруда

³¹ <http://www.rg.ru/2010/10/06/ndpi-anons.html>

айтылгандардан; Нигерияда — 50-85% (эсптөө ыкмасы боюнча пайда салыгына окшошуп кетет). Айрым өлкөлөрдө, үстөк пайда салыгы бар, анын максималдуу ставкасы Танзанияда белгиленген, ишканалардан 100% күтүлбөгөн пайда түрүндө алынат. Пайда салыгын ставкасынын орточо деңгээли 30-40% түзүүдө, жана алардын төмөндөшүнө жалпы тенденция байкалууда. Россия дагы пайда салыгына ставкасын төмөндөтүүдө, 1 январь 2002ж. баштап базалык ставкасын 24 пайыздын деңгээлинде кармоодо.

Пайда салыгы, салыкты жөнгө салуучу негизги куралдарынын бири болуп, ал белгиленген даражада өндүрүштүн өсүшүн стимулдаштырууга жана жакшы ойлонулбаган мыйзамга тоскоолдук кылууга жөндөмдүү.

Пайда салыгын изилдениши көп мекемелердин бюджетке төлөөлөрдү ыңгайлаштырууга тырышуусунда актуалдуу болуп келет. Мисалы, 24% аз (б.а. Россияга караганда төмөн) пайда салыгын ставкасы төмөнкүдөй өлкөлөрдө коюлган Ботсвана, Бразилия, Венгрия, Венесуэла, Гонконг, Иран, Камбоджа, Кипр, Кытай Элдик Республикасы, Корея Республикасы, Лаос, Лихтенштейн, Люксембург, Макао, Нигерия, Нормандия аралдары, Бириккен Арабия Эмираттары, Оман, Мэн Аралыгы, Парагвай, кээ бир тармактарда — Великобритания, США, Тайвань, Тринидад жана Тобаго, Фиджи, Филиппины, Эквадор, Ямайка.

Корпоративдик салыктын салык базасы болуп алынган кирешелердин жана жүргүзүлгөн сарптоолордун айырмасы. Корпоративдик салыгын төлөгөндөн калган пайданын бөлүгү, дивиденд салыгы менен алынат, эгер ал акционерлер ортосунда бөлүштүрүлгөндө, жана пайданы кайта бөлүштүрүү салыгы менен, эгер ал корпорациялардын резерви катары калатурган болсо. Ар түрдүү өлкөлөрдүн салык системаларынын аныкталган гармонизациясына карабастан, жогоруда каралган параграфта, алардын окшоштугу жөнүндө айталабыз, пайда салыгын салык базасын аныктоо тартибин жана аны эсептилишинин дал келбеши, анткени каралган ар бир өлкөлөргө өзүнө таандык сарптоо составы бар, жалпы жылдык кирешеден чегерүүлөргө кошулган, жана алардын көлөмүн регламенттик тартип

менен каралат³².

Ишканалардын салыктарын алсак, алар абдан эле көп Мальтада, Францияда жана Бельгияда (34-35%), Болгарияда, Кипрда, Ирландияда абдан төмөн (10-12,5%)³³.

Ири өзгөрүүлөр, корпорациялардын пайдасынын салык салынуусунда болуп өттү. Алардын ичинен негизгиси болуп салык ставкаларынын төмөндөшү эсептелет. Мисалы, акыркы 10 жылда корпоративдик салыгынын ставкалары Бельгияда 45 тен 39 %чейин азайды, Канадада - 36 дан 29 чейин, Данияда - 50 дөн 34 чейин, Францияда - 45 тен 33 чейин, Германияда - 56 дан 45 чейин, Японияда - 43 тен 37 чейин, Швецияда - 52 ден 38 чейин, АКШда - 45 тен 35% чейин. Муну менен бирге салыктык базалардын кеңейүү процесси бул салык боюнча өтүп жатты. Айрым биздин экономисттер пайда салыгын ликвидациялоонун зарылдыгын негиздөө менен аракет кылып жатышат. Бирок чет өлкөлөрдүн тажрыйбасында бул салык он жылдардан бери ийгиликтүү колдонулгандыгын күбөлөндүрөт. Экономикалык өнүккөн өлкөлөрдө салык түшүүлөрдүн түзүлүшүндө анын үлүшү 8 - 9% деңгээлинде туруктуу болуп кала берет.

Корпорациялардан киреше салыгы бюджеттин кирешелеринде үчүнчү эле орунду ээлейт. Анын негизги ставкасы - 34%. Бирок ал баскычтуу төлөнөт. Корпорация салык салынуучу кирешенин биринчи 50 миң долларга 15% төлөйт, 25% кийинки 25 миң долларга жана 34% калган суммага. Мындан башка , 100 миңден 335 миң долларга чейин өлчөмүндөгү кирешелерге 5% өлчөмүндөгү кошумча салык орнотулган. Мындай баскычтуу салык салуу орто жана чакан ишканалар үчүн өтө эле маанилүү мааниси бар. Кошуна Канадада корпорациялар салыгы ылдый -28 % ылдый, муну дагы эсепке алыш керек.

АКШнын корпорацияларынын киреше салыктары штаттардын бюджетине түшөт. Ставкалар дайыма туруктуу, штаттардын градуирдүү шкаласы боюнча салыгы да учурайт. Бул салык АКШнын төмөнкү штаттарында өтө чоң Айовада - 12%, Коннектикутта - 11,5, Колумбия округунда (Вашингтон борбору) —

³² Е. С. Вылкова, М. В. Романовский Налоговое Планирование. Питер, 2004. стр.202

³³ <http://www.russian.rfi.fr/evropa/20100628-nalogovoe-bremya-evropy-i-frantsii> TAGS: ЕВРОСОЮЗ - ФРАНЦИЯ - ЭКОНОМИКА

10,25%.Эң эле төмөн салыктар Миссисипи штатында - 3 дөн 5% чейин, Ютада-5% .

Францияда, ишканалардан нак пайдадан салык салынат. Салыктын жалпы ставкасы 34% түзөт. Кээ бир учурларда ал 42% чейин көтөрүлө берет.

Великобританияда, корпорациялар пайдадан алынуучу салыгынын ставкасы акыркы 10 жылда кийинкидей аз-аздан азайып турган: 52% - 35-33%.³⁴

Негизги салыктардын түрү болуп *Германияда* Корпорациялардын киреше салыгы орточо 42% ставкасында алынат.

Австриянын салык системасы германияныкына өтө жакын болуп эсептелет. Корпорациялардын пайда салыгы 34% ставкасында алынат.

Италияда түз салыгы болуп юридикалык жактардан киреше салыгы болуп келет. Салык пропорционалдуу жана бюджетке 36% өтөт. Белгиленген ставка боюнча төлөнөт.

Швецияда корпорацияларга салык азыркы убакытта 30% түзөт. Бирок 1991 ж. чейин анын деңгээли 52% болгон, өнүккөн өлкөлөрдүн ичинде өтө бийик болуп келген.

Японияда, пайда ишкердин ишмердүүлүгүнө салыгы, суммардык баардыгы бюджеттин кирешесине 40 пайыздын жанында юридикалык жактын пайдасы алынат.

Кытай академиясынын Социалдык илимдери финансы жана соода Институту “2009-2010 жылдары үчүн Кытайдын фискалдык политикасынын отчётун” жакында жарыялады. Бул докладда көргөзүлгөндөй, 2009 жылы Кытайдын ички дүң продукциясында салык салуу кирешелерден 32,2 пайызды түзгөн.

Дүйнөлүк банктын стандартына ылайык, мындай категориядагы өлкөлөрдүн акылга сыярлык салык жүгү 20 пайызды түзүшү керек, бирок Кытай планканы 30 пайызга ашты киреше деңгээли чоң өлкөлөргө караганда өйдөө. Натыйжада, Кытай Forbes Global журналында “2009 салык жүк индексинде”, экинчи орунду

³⁴ Реформа государственного управления и государственной службы в переходный период (на материалах Кыргызстана). – ПРООН, 2000.

ээлейт. Чындыгында, оор салык жүгү кытай элинин чоң бөлүгүнүн оор абалынын себеби болууда, ал өкмөттүн абдан чоң кирешелерин белгилейт. Акыркы он жылда, бийликтин бүткүл деңгээлдеги көбөйгөн сарптоолору үчүн, каражаттар жакшы түшүнгөн адамдар тарабынан изделген, ушуну менен бирге алар өздөрүнүн таза эмес методдорун “ жаңы салык базасын ачуу “ деп аташкан. Элдин турмушунун эң маанилүү ресурсу болгон дыйкандык айыл- чарба жерлери, шаар тургундарын үйлөрү сыяктуу тоноонун объектисин түзгөн. Жергиликтүү финансы түшүүлөрдүн, мүлк жана жер салыгынын өтө эле көз карандылыгы, 80 млн. дыйканга жана 4 млн. жакын шаар тургундарына проблемаларды кошту.

Кирешелердин көбөйүшүнө карабастан, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдардын көпчүлүгү мурдагыдай абдан чоң карыздары бар. Реформа жана өнүгүү улуттук комиссиясынын маалыматтары боюнча, бийликтин жергиликтүү органдарынын гана карызы 7,38 трилн. юанга жеткен (\$ 1,10 трлн. жакын). Кээ бир аналитиктер ойлогондой, мындай абал абдан чоң рискке болууда, башкача айтканда, болушу мүмкүн “финансылык кризис”ти чагылдырат. Жөн эле айтканда, Кытайда азыркы учурда өтө көп өкмөт чиновниктери бар, аларды бакканга, жардылар абдан көп, аларды ичирип жедиргенге, жана өтө чоң коррупция, аны канаатандырганга көп сарптоолорду талап кылат³⁵.

Экономиканын чыныгы салык жүгүн астында болушу, өлкөнүн ИДПна, мамлекеттин пайдасына милдеттүү төлөмдөрдүн реалдуу төлөнгөн үлүшүн түшүндүрөт. Начар өнүккөн өлкөлөр үчүн (аларда социалдык камсыз кылуу күчтүү системасынын болбошу) төмөн салык жүгү мүнөздөлөт, өнүккөн өлкөлөр үчүн — башкаларга караганда чоң салык жүгү (айрым жылдарда Швецияда ИДПнын 60 пайызга чейин жеткен). Түштүк-күн чыгыш Азиянын өнүккөн кээ бир өлкөлөрүнөн башкасы, ал жакта салык жүгү аздыр-көптүр чоң эмес. Россияда салык жүгү 55 пайызынын, орто деңгээлде өнүккөн өлкөлөрдөн бир аз төмөн (АКШга караганда өйдө, бирок Германиядан ылдый).³⁶

³⁵ <http://www.rg.ru/2010/10/06/ndpi-anons.html>

³⁶ <http://www.ug.ru/archive/8940>

**2. БАП. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИШКАНАЛАРЫНЫН
МАМЛЕКЕТТИК БЮДЖЕТ МЕНЕН БОЛГОН ӨЗ АРА МАМИЛЕЛЕРИНИ
БААЛОО («СЕЛЕН КОНСТРАКШЕН ЖЧК КУРУЛУШ
ИШКАНАСЫНЫН» МИСАЛЫНДА)**

2.1. Киреше базасыны түзүү боюнча бюджет менен ишкананын өз ара мамилелеринин анализи

Бюджеттин ишкана менен болгон өз ара мамилелерини белгилеш үчүн ИДПнын өндүрүш структурасын жана ичинен Курулуш тармагынын ИДП дагы үлүшүн 2006-2010 жылдардагы маалыматтарын карап көрөлүк.

2.1..Таблицада ИДПнын өндүрүш структурасы жана Курулуш секторунун ИДП да үлүшү, 2006-2010жж.

Млн.сом

Көрсөткүчтөр	2006	2007	2008	2009	2010*	орто жылдык темп 2006- 2008	орто жылдык темп 2008- 2011
ИДП азыркы баа менен (млн. сом)	113 800,1	141 897,7	187 991,9	201 222,9	212 177,4		
ИДПнын реалдык (%) өсүү темпи	103,1	108,5	108,4	102,9	-98,6	6,6	3,3
Капиталдык салымдарга инвест. каржылоо бардыгы	18 771,3	24 385,5	29 208,0	38 690,5	44 079,7		
булактары:							
Ишканалардын жана мекемелердин каражаттары	8 835,8	11 655,8	8 122,2	9 210,7	16 001,7		

Ишканалардын жана мекемелердин каражаттары %	47,1	47,8	27,8	23,8	36,3		
Чет элдик түз инвестициялар	1 503,7	729,4	3 102,3	2 866,4	3 228,3		
Чет элдик түз инвестициялар	8,0	3,0	10,6	7,4	7,3		
Пайдаланган сектор:							
Курулуш	24,4	5,6	26,0	9 450,7	9 220,8		
Курулуш%	0,1	0,0	0,1	24,4	20,9		
Курулуш тармагы (млн.сом)	3 041,9	5 070,4	9 880,3	13 488,6	11 998,9		
Курулуштун дүң продукциясы млрд.сом		20,7	25,2	35,1	35 989,5		
Курулуштун үлүшү (ИДП,%)	2,7	3,6	5,3	6,7	5,7	3,8	5,9
Курулуш (ИДПда реалдык өсүү темпи, %)	119,1	132,3	110,8	122,1	77,2	20,7	10,1
Мамлекеттик бюджеттин кирешелери млн.сом	24 940,5	35 529,6	45 479,5	55 322,1	57 384,5		
Салыктык кирешелер,%	80,3	74,7	79,0	65,3	63,4	78,0	69,2
Трансферттер,%	1,1	5,0	3,1	18,4	12,2	3,1	11,2
Салык эмес кирешелер,%	18,6	20,3	17,9	16,4	19,2	18,9	17,8
Мамлекеттик бюджеттин өсүү темпи	100,0	42,5	28,0	21,6	3,7	56,8	-15,6

Кирешелердин ИДП салыш. салмагы	21,9	25,0	24,2	27,5	27,0	23,7	26,2
Салык кирешелеринин ИДП салыш. салмагы	17,6	18,7	19,1	17,9	17,1	18,5	18,1
Салык эмес кирешелеринин ИДП салыш. салмагы	4,1	5,1	4,3	4,5	5,2	4,5	4,7
Азык түлүккө салыктар (млн.сом)	14202,0	19 157,8	24 693,3	22 152,8	22 352,9		
Кыйыр салыктар (ИДП, %)	12,5	13,5	13,1	11,0	10,5	13	11,6
Курулушта кыйыр салыктар (млн.сом)	3042,0	5070,5	9880,4	13488,7	11999,0		

* Алдын ала маалыматтар

Булак: Улуттук статистика комитети

2006-2008 жылдары макроэкономикалык абал өтө маанилүү болгон эмес, *орто жылдагы* ИДПнын реалдуу өсүү темпи 6,6 пайызды түзгөн. Мунун өсүшүнө тейлөө чөйрөсүү (10,4%), өнөр жай (4,0%), айыл чарба (1,3%) жана **курулуш** тармагын салымы 13,8 пайызды түзгөн.

2007 жылы экономиканын тармактарында абал оңолгон, мында ИДПнын реалдуу өсүү деңгээли 8,5 % түзгөн. Ал мурдагы жылдын деңгээлинен 5,4 пайыздык пунктка өйдө болуп ИДП нын номиналдуу көлөмү 141,8 млрд. сом түзгөн, 2006 жылдын көрсөткүчүнө караганда 24,6% номиналдуу өсүш байкалган. Кумтор алтын кен өндүрүш ишканаларын эсепке албасак, экономиканын реалдуу өсүшү 8,5 пайызыды экономиканын бүтүн тармактарында өндүрүшүн өсүшүнүн натыйжасында – курулуш (32,3%), тейлөө чөйрөсүү (11,7%), өнөр жай тармагы Кумторду кошпогондо (10,3%) жана айыл чарба (1,5%) түзгөн. 2007 жылы негизги капиталга инвестициянын өздөштүрүү деңгээли, бүтүн финансылоо булактарындан 3,7%, мурунку жылга караганда, отчеттук

мезгилду 24,4 млрд.сомго негизги капиталга инвестиция өздөшпүрүлгөн. Пайдалынган капиталдык инвестициялардын жалпы көлөмүнөн алынган **курулушгун** 2007 ж. жалпы дүң продукциясынын көлөмү 20,7 млрд. сом түзгөн (32,3%).³⁷ Консалидацияланган бюджеттин кирешелери **35 529,6** млн. сомго толукталган.

2006 жылга салыштырсак бюджеттин кирешелери **42,4 % өскөн**, айырмасы **10,6 млрд. сомду** түзгөн. ИДПнын көлөмүндө салыштырмалуу салмагы 3,1 пайыздык пунктка өскөн жана и 25,0 % деңгээлинде белгиленген. 2007 жылынын бюджеттик түшүүлөрүнүн көбөйүшү, негизинен салык кирешелеринин өсүшүндөн келип чыккан. Бул өсүү экономикалык көрсөткүчтөрдүн өсүшү менен жана салыктардын ишке ашыруусунун жакшыртылышы менен байланышкан.

2008 жылы ИДП нын реалдуу өсүшү 8,4 пайызды түзгөн, бул 2007 жылдын деңгээлине карата 0,1 пайыздык пунктка төмөн болууда. ИДПнын номиналдуу көлөмү 187,9 млрд.сом түзгөн. Бул өсүшгү Кумтор кен чыккан ишканаларын жана тейлөө сектору камсыз кылган. Экономиканын реалдуу өсүшү Кумтор алтын кен ишканаларыны эсепке, тейлөө чөйрөсү (11,2%), айыл чарба (0,7%) тармактарынын өсүшүнүн негизинде пайда болгон. Январь- декабрь 2008ж. негизги капиталга инвестициянын өздөшпүрүү деңгээли 5,4% төмөндөгөн, 2007ж менен салыштырганда. Отчёттук мезгилде чыныгы 29,2 млрд.сом негизги капиталга инвестициялар өздөшпүрүлгөн. Пайдалынган капиталдык инвестициялардын жалпы көлөмүнөн алынган **курулушгун** 2008 ж. жалпы дүң продукциясынын көлөмү **25,2 млрд. сом** түзгөн (10,8% төмөн).³⁸ январ-декабр 2008 жылы консалидацияланган бюджеттин кирешелери **45 479,5 млн. сомду** түзгөн. ИДПнын көлөмүндө салыштырмалуу салмагы 24,2%, 2007 жылга салыштырганда бул көрсөткүч 25,0% түзгөн. (0,8% төмөндөгөн)

³⁷ www.kazna.gov.kg Пояснительная записка к отчету исполнения государственного бюджета Кыргызской Республики за 2007г

³⁸ www.kazna.gov.kg Справка об итогах исполнения республиканского бюджета Кыргызской Республики за январь – декабрь 2008 года (по состоянию на 09.02.2009г.)

2009 жылы ИДПнын реалдуу өсүшү 2,9% түзгөн, ал 2008 жылдын 5,5 пайыздык пунктуна төмөндөгөн, ИДПнын номиналдуу көлөмү 201,2 млрд.сомду түзгөн. Бул жылдагы экономиканын реалдуу өсүшү Кумтор алтын кен ишканаларыны эсепке албасак, айыл чарба (7,4%), тейлөө чөйрөсү (2,6%), **курулуш (6,7%)** тармактарынын өсүшүнүн натыйжасында болгон. Бул жылда негизги капиталга инвестициянын өздөштүрүү деңгээли каржылонун бүтүн булактарынан эсебинен 19,7% өскөн, мурунку жылга караганда 5,7 % жогорулаган. Отчёттук мезгилде чыныгы 38,7 млрд.сом негизги капиталга инвестициясы өздөштүрүлгөн. Пайдалынган капиталдык инвестициялардын жалпы көлөмүнөн алынган **курулуштун** 2009 ж. жалпы дүң продукциясынын көлөмү **35,1** млрд. сом түзгөн.³⁹ Мамлекеттик бюджеттин кирешелери 55,332,1 млн.сомду түзгөн. Кирешелердин өсүү темпи 21,6 % түзгөн. (2008 ж 28,0% түзгөн). ИДПда кирешелердин салыштырмалуу салмагынын өсүшү 27,5% түзгөн.

2010 жылы өлкөдө саясаттын туруктуу эмес негативдүү натыйжасынын фонунда, экономикалык активдүүлүктүн төмөндөлүшү байкалган. Экономиканын бүтүн тармактарындагы төмөндөө, өнөр жайды алып таштаганда, мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин өсүү темпинин төмөндөшүн мурун ураак белгилеген.⁴⁰ Январ-декабр 2010 жылынын КР Улуттук статистика комитетинин алдын ала маалыматтары боюнча ИДПнын реалдуу өсүшү оң эмес чыккан анын деңгээли **1,4%** түзгөн, 2009 жылдын 4 пайыздык пунктуна төмөн, ИДПнын номиналдуу көлөмү **212,2** млрд. сом деңгээлини түздү. Кумтор алтын кен ишканаларын эсепке албасак экономиканын төмөндөшү **2,1%** түзгөн. (*өсүү 4,3% 2009 жс*) айыл чарба (2,8%), тейлөө (1,3%), курулуштун (77,2%) тармактарынын төмөндөшүнүн негизинде болгон. Январ-декабр 2010 ж. негизги капиталга инвестициянын өздөштүрүү деңгээли бүткүл каржылоо булактарынын эсебинен **9,8%** төмөндөгөн, мурунку жылга караганда (*30,8% январ-декабр 2009ж. өсүү байкалган*). Отчёттук мезгилде чыныгы **44079,7** млн. сом негизги капиталга инвестиция өздөштүрүлгөн. Пайдалынган капиталдык инвестициялардын жалпы

³⁹ Справка об итогах исполнения республиканского бюджета Кыргызской Республики за январь – декабрь 2009 года (по состоянию на 04.02.2010г.)

⁴⁰ Годовой отчет 2010 НБКР/Развитие экономики КР ,Бишкек 2011

көлөмүнөн алынган **курулуштун** 2010 ж. жалпы дүң продукциясынын көлөмү **35989,5 млн. сомду түзгөн 22,8%** төмөндөгөн. (өсүү 22,1% январь-декабрь 2009ж). 2010 жылында курулуш жумуштардын кыскарышы негизинен негизги капиталга болгон инвестициянын көлөмүнүн азайышы болуп келет⁴¹. Мамлекеттик бюджеттин кирешелери 57384,5 млн.сомду түзгөн. Кирешелердин өсүү темпи 3,7 % түзгөн. (2009 ж 21,6% түзгөн). ИДПда кирешелердин салыштырмалуу салмагынын төмөндөшү 17,9% түзгөн.

Изилдөөмдүн негизги тармагы *курулуш* болгондуктан кенирээк карап көрсөк. *Курулуш жумуштары* бул турктуу жана убактылуу имараттарды жана курулуштарды реконструкциялоо жана кеңейтүү, тургузуу жумуштары кирет.

2006-2010 мезгилдеринде ИДПны өндүрүү структурасынын экономикалык ишмердүүлүк чөйрөсүндө курулуш тармагынын кошумча наркы 3 041,9 млн.сом; 5070,4 млн.сом; 9 880,3 млн.сом; 13 488,6 млн.сом; 11 998,9 млн.сомду түзгөн. Курулуштун ИДПга болгон үлүшү 2006-2010 мегилинде 2,7 %, 3,6%, 5,3%, 6,7%, 5,7% түзгөн. ИДП нын түзүчүлөрүндөн бири болгон кыйыр салыктар же башкача айтканда продукта жана импортко салыктардын үлүшү төмөндөй: 12,5%, 13,5%, 13,1%, 11,0%, 10,5% түзгөн. Аларга төмөндөгү кэңири таанылган салыктар кирет:

- Ата мекен жана импорттолгон товарларга жана тейлөөлөргө кошумча нарк салыгы (КНС);
- акциздер;
- импорт жана экспорттук пошлиналар ж.б. кирет.

Курулуш тармагы 2006 жыл. баштап алсак 3042,0 млн. сом; 5070,5 млн. сом; 9880,4 млн. сом; 13488,7 млн.сом; 11999,0 млн.сом кыйыр салыктар аркылуу ИДПга салым кошкон.

⁴¹ www.kazna.gov.kg Справка об итогах исполнения республиканского бюджета Кыргызской Республики за январь-декабрь 2010 года (по состоянию на 09.02.2011г.)

Эми 2007-2010 жылга чейин кыска экономикалык мүнөздөмө берсек.

2007 жылы экономиканын реалдык секторунда экономикалык жогорулоо байкалган. Бул жогорулоо темптери өнөр жай, транспорт жана байланыш, соода, курулуш, автомобиль оңдоо жана жеке керектелүүчү нерселер ишкердүүлүктүн үлүшүнүн жардамы менен пайда болгон. 2007 жылынын аягында республикада 588,1 миң чарбакерлердин саны жогорулаган ал 4,3 пайызга мурунку жылга карата өскөн. Жеке ишкерлердин саны да кескин өскөн, 7,3 пайызга же 13,8 миң единицага, чакан ишканалардын жана дыйкандык чарбалардын саны 5,5 жана 4,9 миң единицага жогорулаган.

2008 жылы курулуш тармагын дүң продукциясынын 10,8 пайызга төмөндөшү байкалган, буга негизги капиталга ички инвестициялардын азайышы себеп болгон. Бул абалга негизинен курулуш материалдарга баалардын көтөрүлүшүнө байланышкан курулуп жаткан турак жайларга суроолордун кыскарышы жана ликвиддүүлүк кризисинин натыйжасында курулуш тармагын кредит берүү мүмкүнчүлүгүнүн төмөндөшүнө алып келген.

2008 жылдын бюджеттик салык саясаты олуттуу даражада салык системасынын реформалоосуна жумшалган. 1 январь 2009 ж. КР Салык Кодексинин жаңы редакциясы киргизилген. Негизги салык мызамындагы өзгөрүүлөрдүн ичинен КНС салыгынын ставкасынын ылдыйлашы, салыктардын жалпы санын кыскарылышы, салыктык иш жүргүзүүнүн реформалоосу орун алган.

2008 жылы салык кирешелеринин көлөмү кескин өскөн, бул жеке жактардын пайда жана киреше салыктарынын түшүүшү, айлык акынын көбөйүшү жана жалпы ишкердик активдүүлүктүн туруктуу өсүшү түрткү берген. Бирок пайда салыгы жана киреше салыгыны түшүүсүнүн жогорулашына карабастан салык түшүүлөрдү структурасында кыйыр салыктардын ашышы уланып келет

2009 жылы финансылык кризистин натыйжасындан экономикалык өсүү темптерин басаңдаткан. Экономикалык активдүүлүктүн төмөндөшү, регионда төлөө мүмкүнчүлүгү суроосунун кыскарышынан себеп, экономиканын реалдуу

тармактарынын өнүгүшүнө олуттуу таасир эткен. Бул Кыргызстандын негизги соода партнерлары менен болгон соода экономикалык операцияларынын олуттуу кыскарышы, өнөр жайда өндүрүштүн төмөндөшү жана керектөөнүн деңгээлинин ылдыйлашы себеп болгон. Тармактарда, экономикалык өсүү темптеринин ылдыйлашынын негизги себеби болуп өнөр жай өндүрүшүнүн, башка тармактардын ылдыйлашы байкалган. Бирок айыл чарбадагы өндүрүү көлөмү өйдө болгондуктан, башка тармактардын ылдый өсүү динамикасын тегиздөөгө мүмкүндүк берди. Ушул эле жылда инвестиция жана курулуш чөйрөсүндө позитивдүү өзгөрүүлөр экономикага кошумча нарктын кошулушу менен байкалган. Курулуш активдүүлүгү, олуттуу деңгээлде гидроэнергетика объектилерине мамлекеттик инвестициялардын активдешүүсү менен негизелген.

Инвестициянын жалпы көлөмүндөн инвестициялардын структурасында негизги капиталга 10,7 пайыз “Камбар –Ата ГЭС-2” курулушуна жана 24,4 пайыз турак жай курулушуна, жеке курулушка 17,9 пайыз түзгөн.

2010 жылдын алдын ала маалыматтарында, азыркы баада ИДПнын деңгээли 212,2 млрд.сомду түздү, мурунку жылга караганда 1,4 пайызга төмөндөгөн. Экономиканын структурасы январь-декабрь 2010 жылында төмөнкүдөй болгон: айыл чарба 18,5%, соода 16,3%, иштетүү өнөр жайы 15,9%, транспорт жана байланыш 9,1 % ИДПнын жалпы көлөмүндөн. Негизги капиталга инвестицияларды каржылоо булагынын структурасында, 2,3% ички булактардын , тышкы булактардын 27,9 пайызга инвестициянын реалдуу көлөмүнүн кыскарылышы билинген. Негизги капиталга инвестициялар, элдин каражаттарынын эсебинен 26,5 % кыскарган, буга себеп болуп жеке ишкрдик курулуш көлөмүнүн жана инвестициялардын азайышы менен аныкталат.⁴²

2.2. "Селен Констракшен ЖЧК" Кыргыз Республикасынын бюджетинен болгон өз ара мамилелери

“Селен Констракшен” Жоопкерчилиги чектелген коому, юридикалык жакты мамлекеттик катто органы болгон Кыргыз Республикасынын Адилет

⁴²www.stat.kg Обзор инфляции в КР за 4 квартал 2010г

Министрлиги тарабынан берилген сериясы ГПР № 0083272 номери 2006 жылдын 5 октябырындагы мамлекеттик кайра каттоо жөнүндө Күбөлүгүнүн негизинде иш жүргүзөт.

Ишкананын катышуучулары болуп:

1. Түркия гражданини Жихан Турхан, уставдык капиталдагы үлүшү 100 пайыз -10 000 сом. Ишкананын түзүлүшүнүн негизги максаттары болуп төмөнкүлөр кирет:

- Финансылык- чарбачылык ишмердүүлүгүнүн турмушка ашыруу, пайда табуу жана ишкананын катышуучулары арасында аны бөлүштүрүү;
- Кошумча жумуш жерлерди түзүү;
- Ишкердик биргелешип иштөөнү өнүктүрүү жана түзүү;

Ишкананын негизги ишмердүүлүк түрү болуп:

- Курулуш, имараттарды, курулуш монтаждык иштерди жана оңдоо иштерди жүргүзүү болот.

Белгиленген ишмердүүлүк түрүн аткаруу үчүн Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Архитектура жана Курулуш боюнча Мамлекеттик Агенттигинин Лицензиясынын каттоо номери, лицензиялардын реестр боюнча сериясы КРЦ-2 № 01586 23 март 2007 ж. берилген.

Ишкана оперативдүү, бухгалтердик жана статистикалык учетту жана отчеттуулукту Кыргыз Республикасынын алдын ала каралган иштеген мыйзамдын тартибине ылайык жүргүзөт.

Ишканада бухгалтердик учетту уюштуруу, абалын жана ырастык жоопкерчилигин, жылдык отчеттун жана башка финансылык отчетту өз убагында тийиштүү органдарга сунуш кылуу, жана дагы маалыматтарды катышуучуларга, кредиторлорго жана маалымат массалык каражаттарга сунуш кылуусу Генералдык Директор жана Башкы бухгалтер жоопкерчиликти.

Ишкана отчеттук жылы ар календардык жылдын 1 январдан 31 декабрына чейин ишканада баланс түзүү менен аяктап түзүлөт.

Ишкана Кыргыз Республикасында колдонулган мыйзамына ылайык салыктарды төлөйт.

Ишкананын салык төлөмдөрүнүн жана анын милдеттенмелеринин негизги ыкмасы болуп: горизонталдуу, вертикалдуу жана тренддик кирет. Вертикалдык анализдин максаты болуп, айрым салыктардын салык төлөмдөрдүн жалпы суммасында салыштырмалуу салмагын эсептөө, башкача айтканда ар түрдүү салыктардын түзүлүш динамикасыны белгиленген убакытта ачуу болуп эсептелет.

Селен Констракшен ЖЧКнын салык төлөмдөрүнүн анализинин биринчи этабында 2007-2010 жылдарындагы которулган салык төлөмдөрдүн өзгөрүүсүнү аныктайбыз. Бул талдоону МСФО счётордун анализи “1С: Предприятия” негизинде түзүлөт.

2.2. таблицада Селен Констракшен ЖЧКнын 2007-2010жж. операциондук ишмердүүлүгүндөн жалпы дүң кирешесини талдоо маалыматтары көрсөтүлгөн.

Операциондук ишмердүүлүгү деп пайда табыш үчүн жумшалган ишкердин ишмердүүлүгү түшүндүрөт.⁴³

2.2.-Таблица Селен Констракшен ЖЧК өз наркынын эсептелиши

Аталышы	сом	\$
Курулуштун өз наркы	95 678 800,0	
2 турак жай үйдүн жалпы аянты	4672	
1 м2 өз наркы	20479	433

2007ж

Тип	Аянт	1 м2 наркы	Түшкөн акча
4 комн.	113	1000	113 000,00
3 комн.	95	900	85 500,00
3 комн.	84	850	71 400,00

269 900,00

⁴³ Ж.М. Байсалова, Н.К. Ибрагимов Финансовый учет курс лекций, стр.89.

Тип	Аянт	1 м2 наркы	өз нарк
4 комн.	113	433	48 929,00
3 комн.	95	433	41 135,00
3 комн.	84	433	36 372,00
			126 436,00

Тип	Аянт	1 м2 наркы	Дүң киреше
4 комн.	113		64 071,00
3 комн.	95		44 365,00
3 комн.	84		35 028,00
			143 464,00

2008-2009ж

Тип	Аянт	наркы 1 м2	Түшкөн акча
4 комн.	113	950	107 350,00
3 комн.	95	900	85 500,00
3 комн.	84	850	71 400,00
		292	264 250,00

Тип	Пл-дь	1 м2 нарк	өз нарк
4 комн.	113	433	48 929,00
3 комн.	95	433	41 135,00
3 комн.	84	433	36 372,00
			126 436,00

Тип	Аянт	1 м2 наркы	Дүң киреше
4 комн.	113		58 421,00
3 комн.	95		44 365,00
3 комн.	84		35 028,00
			137 814,00

2010ж

Тип	Аянт	1 м2 наркы	Түшкөн акча
4 комн.	113	900	101 700,00
3 комн.	95	850	80 750,00
3 комн.	84	750	63 000,00
292			245 450,00

Тип	Аянт	1 м2 наркы	өз нарк
4 комн.	113	433	48 929,00
3 комн.	95	433	41 135,00
3 комн.	84	433	36 372,00
			126 436,00

Тип	Аянт	1 м2 наркы	Дүң киреше
4 комн.	113		52 771,00
3 комн.	95		39 615,00
3 комн.	84		26 628,00
			119 014,00

2.2.-чи Таблицада көрүнгөндөй Селен Констракшен компаниясы тарабынан тургузулган 2 блоку 8 кабаттуу турак жайдын жалпы аянты 4672 м2 түзөт. Ал эми 2007-2010ж. чейин турак жайга кеткен сарптоолордун жалпы наркы 95 678 800 сомду түзгөн. Ошондо ар бир батирдин өз наркы 1 м2 -433 \$ түзөт же 20479 сом. Таблицада (4-3-3) бөлмөлү батирлердин түшкөн акчасы, өз наркы жана дүң кирешеси көрсөтүлгөндөй, 2007 жылы 4 бөлмөлү (113 м2) батирдин 1 м2 аянттын баасы 1000\$; 3 бөлмөлү (95 м2), -900\$; 3 бөлмөлү (84 м2) 850\$ түзгөн жана батирдин жалпы дүң кирешеси 2007ж караштуу 143 464,00 сомду түзгөн. 2008 жылы -2009 жылы 1 м2 батирлердин аянты финансылык кризиске караштуу төмөндөгөн жана (113м2 ,95м2, 84м2) батирледин жалпы кирешеси 137 814,00 сомду түзгөн.

2010 жылы баалар мурунку жылдарга караштуу өзгөргөн эмес, жана жалпы кирешеси 119 014,00 сомду түзгөн.

2.3..Таблица 2007-2010 жылынын дүн кирешелеринин структурасы

2007 ж		миң сом		
Сатылган батирлердин саны	3	2	3	Жалпы сумма
Батирдин сатылышынан түшкөн акча	339 000,0	171 000,0	214 200,0	724 200,0
Өз нарк	146 787,0	82 270,0	109 116,0	338 173,0
Дүн киреше	192 213,0	88 730,0	105 084,0	386 027,0
2008 ж				
Сатылган батирлердин саны	10	5	8	Жалпы сумма
Батирдин сатылышынан түшкөн акча	1 073 500,0	427 500,0	571 200,0	2 072 200,0
Өз нарк	489 290,0	205 675,0	329 080,0	1 024 045,0
Дүн киреше	584 210,0	221 825,0	242 120,0	1 048 155,0
2009 ж				
Сатылган батирлердин саны	5	4	1	Жалпы сумма
Батирдин сатылышынан түшкөн акча	536 750,0	342 000,0	71 400,0	950 150,0
Өз нарк	244 645,0	164 540,0	36 372,0	445 557,0
Дүн киреше	292 105,0	177 460,0	35 028,0	504 593,0
2010ж				
Сатылган батирлердин саны	1	2	0	Жалпы сумма
Батирдин сатылышынан түшкөн акча	101 700,0	161 500,0		263 200,0
Өз нарк	48 929,0	82 270,0		131 199,0

Дүн киреше	52 771,0	79 230,0		132 001,0

2.3.-чи Таблицадагы маалыматтарга таянсак 2007-2010 жылдары Селен Констракшен ЖЧК ишкана тарабынан курулуш этабында жана турак жай үйлөрү тургузулгандан кийин жалпы 41 батир сатылган. (113м2- 4 бөлмөлү; 84м2-3 бөлмөлү; 95 м2- 3 бөлмөлү үйлөр). 2007-2010 жылдары ишкана жалпысынан 386 027,0 сом; 1 048 155,0 сом; 504 593,0сом; 132 001,0 сом дүң кирешелери алган.

2.4..Таблица. 2007-2010 жылдары ишкананын төлөгөн салыктарынын көлөмү

	2007	2008	2009	2010
Пайдага салык 10%	38 602,7	104 815,5	50 459,3	13 200,1
Сатуудан салык (2%)	-	-	19 003,0	2 632,0
Сатуудан салык (1%)				1 106,1
Автожолд. салык 0,8%	2 705,4	8 192,4		
Жер салыгы	9 950,0	15 834,0	15 834,0	15 834,0
ФЛПЧС 1,5%	5 790,4	15 722,3		
Мүлк салыгы	-	-	-	6 935,0
Штраф, пеня	1 329,0	542,0		42 490,3
Фин.санкциялар,				24 715,7
Таштанды жыйымы		1 100,0	4 500,0	600,0
	58 377,5	146 206,2	89 796,3	107 513,2

2007ж ишкана жалпысынан 58 377,5 сом; 2008 ж, 146206,2 сом; 2009ж . 89796,3 сом, 2010ж.107513,2 сом салыктарды төлөгөн.

2007 ж. Пайда салыгынын жалпы көлөмү 38602,7 сомду түзгөн жана жалпы салыктардын ичиндеги үлүшү 66,1 пайызды түзгөн. 2007 жылы чекене товардык жүгүртүү салыгы 4% болгон, бул курулуш сектору болгондуктан бул салык төлөнбөгөн. Автожолдор салыгынын суммасы 2705,4 сомду түзгөн жана бул салык өз нарктан алынган. Жер салыгы – 9950 сомду түзгөн, ишкананын

ижарага 49 жылга алган жер аянты 2730 м². Өзгөчө абалдарды ликвидациялоо жана алдын алуу фондуна чегерүүлөрдүн суммасы 5 790,4 сомду түзгөн. Ишкананын ишмердүүлүгү менен байланыштуу административдик штрафтар жана айыптар 1329,0 сомду түзгөн.

2008 жылы пайда салыгынын суммасы 104815,5 сом, мурунку жыл менен салыштырганда абсолюттук көлөмү 66212,8 сом болуп ал мурунку жылга (66,1% 2007ж) караганда 5,6 проценттик пунктка көбөйгөн (71,7%), өсүү темпи 171,5 % түзгөн, жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү 75,4% түзгөн.

Автожолдор салыгы боюнча мурунку жыл боюнча абсолюттук айырмасы 5487,0 сомду түзгөн, ал мурунку жылга караганда 1,0 проценттик пункту түзгөн, өсүү темпи 202,8% түзгөн, жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү 6,2% түзгөн жана анын салыктардагы үлүшү 5,6%.

2008ж.Жер салыгы боюнча 2007 жылы менен абсолюттук айырма 5884 сомду түзгөн, мурунку жыл менен салыштырмалуу – 6,2% проценттик пункту түзгөн, өсүү темпи 59,1% түзгөн, жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү 6,7% түзгөн жана анын салыктардагы үлүшү 10,8% түзгөн.

Өзгөчө абалдарды ликвидациялоо жана алдын алуу фондуна чегерүүлөрдүн абсолюттук айырма суммасы 9 931,9 түзгөн, мурунку жыл менен салыштырмалуу 0,8% проценттик пункту түзгөн, өсүү темпи 171,5 % түзгөн, жалпы пайыздык өзгөрүүсү 11,3% түзгөн жана анын салыктардагы үлүшү 10,8% түзгөн.

2008 ж.Ишкананын ишмердүүлүгү менен байланыштуу административдик штрафтар жана айып төлөмдөрдүн 2007 жылы менен абсолюттук айырма -787,0 сомду түзгөн. мурунку жыл менен салыштырмалуу – 1,9% проценттик пункту түзгөн, өсүү темпи - 59,2% түзгөн, жана анын салыктардагы үлүшү 0,4% түзгөн.

Таштанды жыйымынан ишканада иштеген кызматкерлердин санына караштуу бир жылда 1100 сомду түзгөн, анын салыктардагы үлүшү 0,8% түзгөн, жалпы пайыздык өзгөрүүсү 1,3% түзгөн.

2009 жылы пайда салыгы 50 459,3 сомду суммасы абсолюттук көлөмү -54 356,2 сом болуп ал мурунку жылга караганда -15,5 проценттик пункту түзгөн, өсүү темпи -51,9% түзгөн, жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү 96,4%

түзгөн. Салыктардын ичиндеги көлөмү 56,2%.

Ташпанды жыйымынан ишканада иштеген кызматкерлердин санына караштуу бир жылда 4500 сомду түзгөн, анын салыктардагы үлүшү 5,0% түзгөн, 4,3 проценттик пункту түзгөн, өсүү темпи 309,1%, жалпы пайыздык өзгөрүү -6,0%.

2009 жылы сатуудан алынуучу салыктын суммасы 19003,0 сомду түзгөн. Салыктардын ичиндеги көлөмү 21,2%. жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү -33,7% түзгөн.

Жер салыгы боюнча 2009 жылы 15834 сомду түзгөн, мурунку жыл менен салыштырмалуу 6,8% проценттик пункту түзгөн, жана анын салыктардагы үлүшү 17,6% түзгөн.

2010 жылы пайда салыгы 13200,1 сомду түзгөн 2009ж. менен салыштырмалуу абсолюттук көлөмү -37 259,2 сом болуп ал мурунку жылга караганда -43,9 проценттик пункту түзгөн, өсүү темпи -73,8% түзгөн, жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү -210,3% түзгөн, жана анын салыктардагы үлүшү 12,3% түзгөн.

2010 жылы сатуудан алынуучу 2% (тейлөө) салыктын суммасы 2 632,0 сомду түзгөн абсолюттук көлөмү -16371,10 сом болуп мурунку жыл менен салыштырмалуу -18,7% проценттик пункту түзгөн. Салыктардын ичиндеги көлөмү 2,4%. Жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү -92,4% түзгөн, өсүү темпи -86,1% түзгөн.

2009 жылы ишкана эскирген активин- контейнерди 1106,1 сомго саткан жана андан сатуудан салыгы (1%) төлөгөн, салыктардын ичиндеги көлөмү 1,0%, жалпы суммадан өзгөрүүсү 6,2% түзгөн.

Жер салыгы боюнча 2010 жылы 15834 сомду түзгөн, жана анын салыктардагы үлүшү 14,7% түзгөн, салыштырмалуу проценттик пункту -2,9% түзгөн. Ишкана 2010 жылы ноябрь айында турак жай үйлөрдү эксплуатацияга берген, жана мүлк салыгы 6935,0 сом төлөгөн, анын салыктардын ичиндеги үлүшү 6,5% , жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү 39,1% түзгөн.

Ишкана административдик штрафтар жана айып төлөмдөр 42490,3 сомду түзгөн, салыктардагы үлүшү 39,5%, жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү

239,8% түзгөн.

2010 жылда финансылык санкциялар салынган анын суммасы 24715,7 сомду түзгөн, жана анын салыктардагы үлүшү 23%, жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү 139,5% түзгөн.

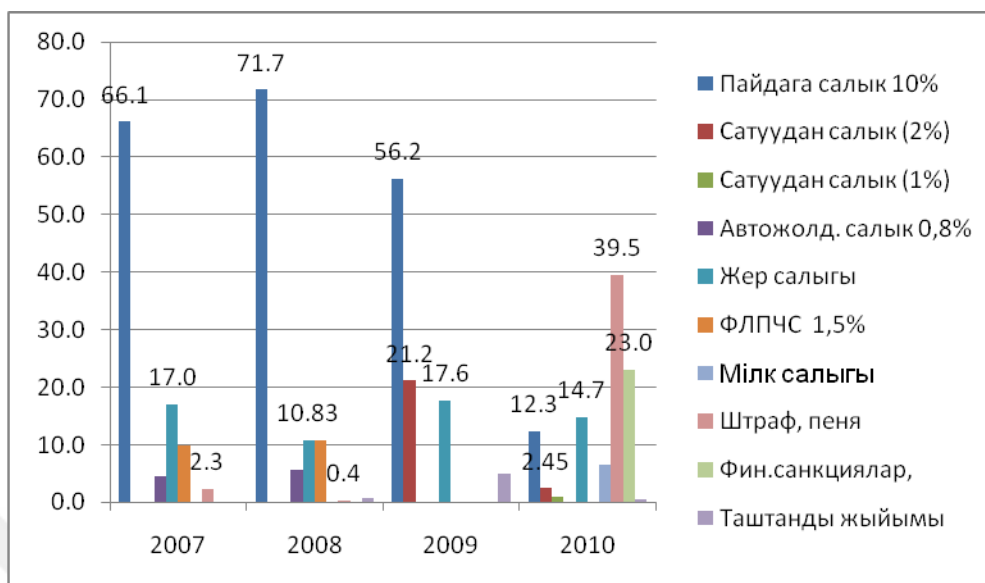
Ташганды жыйымынан ишканада иштеген кызматкерлердин санына караштуу бир жылда 600 сомду түзгөн, анын салыктардагы үлүшү 0,6% түзгөн, абсолюттук көлөм -3900 сомду түзгөн, 2009 жылга салыштырганда пайыздык пункт - 4,5% түзгөн, өсүү темпи -86,7% түзгөн, жалпы суммага карата пайыздык өзгөрүүсү -22,0% түзгөн.

Турак жай фондуна таандык турак жай курулуштарын Мамлекеттик каттоо органдарынын документтерине ылайык берүү КНСтен бошотулган беримдер болуп эсептелет⁴⁴.

2009-2010 жылдарда автожолдор салыгы жана өзгөчө абалдарды ликвидациялоо жана алдын алуу фондуна чегерүүлөрдү жаңы 17 октябрь 2008 ж. N 231 Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык киргизилген Салык кодекси боюнча колдонуудан алып тыштанган. Анын ордуна 2% тейлөөргө, 1% соодага тийишпүү сатуудан салык жана мүлк салыгы киргизилген.

2.1.Сүрөт. 2007-2010 жж. жалпы салык төлөмдөрдүн үлүшүн карап көрсөк.

⁴⁴ 238-берене. Пайда салыгынын Жердин, турак жай курулумдарынын жана орун-жайлардын беримдери. 2008-жылдын 17-октябры N 230 КР Салык Кодекси.



2.1.-чи Сүрөттө, эң ири салыштырмалуу салмактагы салыктардын ичинден пайда салыгынын үлүшү 2007 ж. 66,1% 2008 ж. -71,7%, 2009 ж 56,2% 2010ж 12,3% түзөт, ошондой эле 2009-2010 жылда сатуудан салык (2%) 21,2; 2,4%; жана сатуудан салык (1%) 1,03%; ФЛПЧС 9,9%, 10,8% түзгөн. Автожолдор салыгы 2007ж 4,6%, 2008ж 5,6% ,2010ж. мүлк салыгы 6,5% кошулган. Эң ири штрафтар, киреше салыгына жана пайда салыгына текшерүү Акты боюнча салынган, 2010 жылы 39,5% болгон, жана 2007-2008жж 2,3%;0,4%. Финсанкциялар 2010 ж 23,0%. Таштанды жыйымдары 2008-2009жж 0,8% ;5,0%; 2010 ж 0,6% түзгөн. Жер салыгы 2007-2008 жж 17,0%; 10,83%; 2009-2010жж 17,6%;14,7%.

Талдоонун кийинки этабы болуп ишкананын салык жүгүнүн деңгээлинин расчёту эсептелет.

Экономикалык субъектинин салык жүгүнү аныктаган бир нече ыкмалар бар. Биринчи ыкма – расмий ыкма болуп эсептелет.

Финансы Министирлигин салык саясаты Департаменти тарабынан ишгелип чыгат жана салык жүгүнүн оордугун баалаш үчүн сунушталат. Төлөнө турган салыктардын түшкөн акчага, башка сатуудан түшкөн акчалар дагы кошулуп катышын менен аныкталат⁴⁵:

2.2. Сүрөт. Ишкананын салык жүгүнүн деңгээли, %

⁴⁵ www.coolreferat.com/методы определения налогового бремени экономического субъекта

$$У_{н.н.} = \sum H / \sum B_{вал} * 100, (1)$$

У_{н.н.} – ишкананын салык жүгүнүн деңгээли, %

$\sum H$ - бюджетке төлөнө турган чегерүүлөрдүн, жыйымдардын, салыктардын жалпы суммасы, миң. сом.,

$\sum B_{вал}$ – ишкананын жалпы түшкөн акчасынын суммасы, миң. сом.

«Селен Констракшен» ЖЧКнын салык жүгүн кийинкидей эсептейлик :

Салык жүктү аныкташ үчүн төмөндөгүдөй көрсөткүчтөр керек болот.

	2007	2008	2009	2010
Түшкөн акча	724 200,0	2 072 200,0	950 150,0	263 200,0
Салык жүгүн деңгээли- С.ж.д.				
Аталышы	2007	2008	2009	2010
Пайдага салык 10%	38 602,7	104 815,5	50 459,3	13 200,1
Сатуудан салык (2%)	-	-	19 003,0	2 632,0
Сатуудан салык (1%)				1 106,1
Автожолд. салык 0,8%	2 705,4	8 192,4		
Жер салыгы	9 950,0	15 834,0	15 834,0	15 834,0
ФЛПЧС 1,5%	5 790,4	15 722,3		
Мүлк салыгы	-	-	-	6 935,0
Штраф, пеня	1 329,0	542,0		42 490,3
Фин.санкциялар,				24 715,7
Таштанды жыйымы		1 100,0	4 500,0	600,0
	58 377,5	146 206,2	89 796,3	107 513,2

Салык жүгүнүн		2007ж
деңгээли	8,06 %	
Салык жүгүнүн		
деңгээли	7,06%	2008ж
Салык жүгүнүн		
деңгээли	9,45%	2009ж
Салык жүгүнүн		
деңгээли	40,85%	2010ж

Маалыматтарды изилдеп көрсөк 2007 жылы салыктык жүктүн ишканага болгон көлөмү 8,06 пайызды түзгөн, түз эле түшкөн акча булагындан автожолдор салыгындан (0,8%- тейлөө; 0,08%- соода), дүң кирешеден ФЛПЧС (1,5%) жана пайда салыгы менен (8 батир сатылган) негизинде ишкананын ишмердүүлүгүндөн. Ал эми 2010 жылды салыштырсак Селен Констракшен ЖЧК сатуудан түшкөн салык (2% тейлөө; (1% соода) 2632 сомду жана 1106 сомду түзгөн, жана мүлк салыгы бир айга $5000 \cdot 3467.7 \cdot 1 \cdot 1 \cdot 0.2 = 10403100 \cdot 0.8\% = 83225/12 = 6935$ - сомду түзгөн.

2010ж. с.ж.д=41% салык жүгүнө үлүшүнү кошкон 2007-2008ж. мезгилдеги ишмердүүлүктү текшерүүдө, штрафтар, түйүмдөр, финансылык санкциялар салынган үчүн салык жүгүнүн көлөмү абдан эле оор.

2009-2010 жылы киргизилген сатуудан салык, автожолдор салыктарынын жана өзгөчө абалдар чегерүүлөрдүн кыскарышынын ордуна келген каскаддуу салык болуп байкалат жана ишканаларга чоң кысым катары болуп келет, аткени салык алуу булагы болуп түшкөн акча булагы эсептелет жана КНС салыгындай зачётко алынбайт жана мамлекет ишканалардан эки эсе салык алуусу байкалууда.

Бюджетке дагы бир толтуруу булагы болуп административдик штрафтар, текшерүү актысы боюнча, түйүмдөр (убактысынан кеч төлөөдө) кирет.

3. БАП. БЮДЖЕТ МЕНЕН ИШКАНАНЫН ӨЗ АРА МАМИЛЕЛЕРИ ЖАНА ЖАКШЫРТУУ УЧУН БАГЫТТАРЫ

3.1. Салык саясатынын кыска мөөнөттө өнүгүү перспективасы

Кыргыз Республикасынын бюджеттик политикасынын негизги максаты мамлекеттик бюджетинин кирешесине салык жана салык эмес төлөмдөрдүн толук жана өз убагында түшүүсүнү камсыз кылуу үчүн багытталган, экономиканын социалдык секторлорунун приоритеттик каржылануусу (билим берүү, саламаттык сактоо, социалдык камсыздандыруу жана социалдык камсыз кылуу) жана бюджеттин жакталган статьялары да кирет. Бюджеттин жакталган статьяларына кийинкилер кирет: эмгек акы; Социалдык Фондго чегерүүлөр; товарларды жана тейлөөлөрдү алуу үчүн чыгашалар, мындай медикаменттер, азык-түлүк; колунда жок үй-бүлөөргө жардам; энелерге жаш баласынын бир жарым жашга чыкканга чейин; ымыркай төрөлгөндө бир жолу берилүүчү жардам; көп балаалуу энелерге жана согушка катышкандарга пенсиялар; майыптарга кошумча төлөөлөр жана өзгөчө эмгеги сиңиргендерге; электр жарыгына жана башка жеңилдик пенсияларга компенсациялык төлөмдөр кирет.

Кыргыз Республикасында соңку жылдардагы салык саясаты⁴⁶ (2001-жылдан тартып) салык саясатын өркүндөтүүнүн Концепциясынын (2002-жылдан тартып) жана фискалдык реформанын Стратегиясынын (2002-жылдан тартып) алкагында жүргүзүлүп келди. Салык реформасын жүргүзүүгө түп-тамырынан бери таасир тийгизген салык мыйзамдарына негизги өзгөртүүлөр 2001-2004-жылдарда киргизилген.

Кыргызстан биринчи Салык Кодекси 1996-жылы киргизилди. Ал эми экинчиси болсо, 2008 жылы кабыл алынып, 2009 жылдын 1 январындан ишке

⁴⁶ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2006-жылдын 13-апрелиндеги N 172 Жарлыгы менен бекитилген (Информационная правовая система «Токтом Студент»)

киргизиле баштаган. Жаңы кабыл алынган кодекс боюнча экономикалык өнүгүүгө оң таасирин тийгизүүчү эң негизги жактарын белгилеп өтсөк. Салык Кодекси сыяктуу чоң жана маанилүү документтин кабыл алынуусу экономикалык саясатта олуттуу өнүгүүнү түшүндүрөт. Мезгилге жараша жаңы Салык Кодексинин максаттары төмөнкүдөй болушу керек:

1. Экономикалык өнүгүүгө түрткү берүү
2. Салык төлөөчүлөрдүн абалын жеңилдетүү
3. Салык жүгүн азайтуу
4. Салык алуунун түрлөрүн жакшыртуу
5. Көмүскөй экономиканы азайтуу менен салыктык кирешелерди жогорулатуу

Эски салык Кодексине караганда азыркы Кодекстеги артыкчылыктарын белгилеп кетсек. Эң биринчиден, жаңы Салык Кодексинин деңгээли бир топ жогору. Жаңы Салык Кодексинин салык салуунун өзгөчө принциптери жазылган жана аларды ишке ашыруу боюнча аракет жасалган. Эң негизги принциптер укук ченемдүүлүктүн презумпциясы жана салык төлөөчүнүн ак ниетүүлүгүнүн презумпциясы болуп саналат.

Ошондой эле салык системасы багытында да өзгөрүүлөр болду. Мурдагы тажрыйбада салык төлөөчү потенциалдуу укук бузуучу катары каралчу. Азыр болсо идеология өзгөрдү. Кодексте салык төлөөчүнүн ак ниетүүлүгү түшүнүгү колдонулат. Бул болсо салыктык текшерүүнүн маңызына болгон көз караштын өзгөрүүсүн алып келди. Текшерүү үчүн негиздердин белгиленгендигин жаңы кодексдин чоң жетишкендиги деп эсептөөгө болот.

КНС ставкасынын 20%дан 12% төмөндөөсү жана салыктардын жалпы санынын азайтылуусун маанилүү деңгээлдеги алга жылуу деп айтууга болот. Алар 8 негизи салык жана 5 өзгөчө салыктардан турат. Жаңы салык кодексинин жетишкендиктеринин бири болуп, анын иштеши менен акыры мүлк салыгынын алына баштагандыгы болуп саналат. Бул салыкты эсептөөнүн рыноктук негизде болбосо да, даяр механизми бар.

Жаңы Салык Кодексинин эң көп иликтенип иштелип чыккан бөлүгү деп киреше салыгы боюнча бөлүмүн айтууга болот. Бул бөлүмдө биринчи жолу

кошумча чыгарып салууга тийиш болгон чыгымдар төмөнкүлөр:

- Салык төлөөчүнүн салыктык базасынан 8 пайыздан ашык эмес-мамлекеттик эмес пенсиялык фондго чыгарып салуулар;
- Салык төлөөчүнүн жана анын багуусундагы жыйырма төрт жаштан ашпаган адамынын билим алуусуна социалдык чегерим каражаттары;
- Салык төлөөчү ипотекалык кредит боюнча пайыздарды жоюуга салык төлөөчү тарабынан иш жүзүндө жиберилген каражаттар, бирок бир жылда 230 000 сомдон ашык эмес.

Бул салык боюнча анын салыктык базасын аныктоо боюнча көмүскөй жүгүртүлүшкө каршы кызыктуу механизм сунушталган. Киреше салыгы боюнча салыктык мезгил ичинде салык базасы минималдуу эсептик кирешеден төмөн болушу мүмкүн эмес. Бул жаңылык көмүскөй накталай жүгүртүлүшү азайтат жана жумушчуларды кандайдыр бир деңгээлде коргойт деп үмүттөнөбүз.

Эң негизгиси жаңы салык Кодекси салык төлөөчүүнүн абалын жакшыртуусу керек эле. КНС ставкасынын 20% дан 12% ка азайтуусу жакшы көрүнүш. Мунун натыйжасында бюджеттик жоготуу 6.6 миллиард сом боло тургандыгын билдирет. Бирок, КНС боюнча жоготуулар башка жаңы киргизилген сатуудан алынуучу салы (5.6 млрд.сом), 750 млн.сом мүлк салыгы жана жер салыгы ставкаларынын жогорулоосу менен толуктанат. Натыйжада, салык жүгүнүн азайбагандыгын ачык айкын көрүп турабыз, башкача айтканда, салык төлөөчүнүн абалы оң жакка өзгөргө эмес. Жөн гана мурда бир салык менен (КНС) ала турган сумма азыр эки салык аркылуу (КНС жана сатуудан алынуучу салык) топтолот.

Салыктык кирешелер Салык кодексинин негизинде түзүлөт. Эгерде жаңы Салык Кодекси боюнча кирешелер аз топтолсо анда салык жүгүнүн чындыгында азайгандыгын жана салык төлөөчүнүн абалынын жеңилдигин билдирет. Бирок бюджет кирешелерди азайтпоосу керек. Мындай учурда бюджет кирешесинин өсүшү экономиканын маанилүү өлчөмдө өсүшү экономиканын маанилүү өлчөмдө өсүшү жана көмүскөй экономиканын кыскарышы аркылуу болоору

пландаштырылган. Бирок, кабыл алынган салык жаңы Салык Кодекси стимулдаштыруучу документ катары түзүлгөн эмес. Бир чарба субъектисинин эски жана жаңы Салык Кодексине карата белгилүү бир мезгилдин ичинде төлөй турган салыктарды эсептөнүн натыйжасы салык жүгүнүн өзгөрбөгөндүгүн көрсөттү. Жаңы салык кодексине карата дагы да көбүрөөк салык төлөөгө туура келет.

Эң негизгиси-жаңы Салык Кодекси экономикалык иш-аракеттерди активдештирүүгө, экономикада структуралык жылышууларга багытталган эмес.⁴⁷

Салык саясатынын башкы максаты - жалпы салыктык жүктү азайтуу, Кыргыз Республикасынын чарба жүргүзүүчү субъектилеринин тышкы экономикалык ишин активдештирүү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү, инвестициялык жигердүүлүккө түрткү берүү, салыктарды тескөөнү жакшыртуу жана өнүгүүнүн мамлекеттик программаларын аткаруу аркылуу экономикалык туруктуу өнүгүүгө жетишүү багытында натыйжалуу иш алып баруу болуп эсептелет.

Стратегияга ылайык салык саясатынын эң негиздүү багыттарынын бири чарбакер субъекттерге салыктык жүктү жеңилдетүү болуп саналат.

Мында салык саясатынын Стратегиясын алга жылдыруу максатында төмөндөгү өзгөчө маанилүү чараларды ишке ашыруу каралат:

Аталган иш-чаралар төмөндөгүлөрдү талап кылат:

- Жаңы Салык кодексин кабыл алуу.

Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин жаңы редакциясын иштеп чыгуу бир катар принциптүү милдеттерди чечүүгө, баарыдан мурда төмөндөгүлөр үчүн жеткиликтүү жагымдуу шарттарды түзүүгө багытталган:

- Кыргыз Республикасындагы салык саясатынын ушул Стратегиясын ишке ашырууга:

- ишкердиктин субъекттеринин ишин жигердештирүүгө;

⁴⁷ Вестник КЭУ Социальные экономические проблемы Кыргызстанда “салык системасынын үнігіші” Абдиева Р., Асанов Т. 9-10 бет. 2010ж.

- инвестициялардын келишине;
- салыкты тескөөнү жакшыртуу;
- адилет салык салуу үчүн шарттарды түзүү;
- салыктык мыйзамдарды Кыргыз Республикасынын башка мыйзам актылары менен жана жалпысынан өнөктөш өлкөлөрдөгү салык салуу менен шайкеш келтирүү;

- Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин ченемдеринин карама-каршылыктарын жана ар кыл чечмеленишин жокко кылуу;

- салыктык укук жагындагы акыркы теориялык иштеп чыгууларды эсепке алуу менен Кыргыз Республикасындагы салыктык укук мамилелерин системага салуу.

Мында Салык кодексинин жаңы редакциясы салык салуунун төмөндөгү принциптерине негизделет:

- салык салуунун милдеттүүлүгү;
- салык салуунун аныктыгы;
- салык салуунун адилеттүүлүгү;
- салык системасынын бирдиктүүлүгү;
- инвесторлор үчүн салыктык режимдин туруктуулугу;
- салыктар жана жыйымдар жөнүндө мыйзамдардын маалымдуулугу.

Ушул чара адилет салык салууга багытталган жана чарбакер субъектилердин эмгек акысын ачыкка чыгарууга жана бюджеттик чөйрөнүн кызматкерлерине колдоо көрсөтүүгө көмөк берет.

Кошумча нарк салыгын каттоо чегин 2,5 млн. сомго чейин жогорулатуу, КНСти тескөөнү жакшыртуу;

Айылчарба продукцияларын жөнөтүү үчүн кошумча нарк салыгын жоюу;

Өздүк өндүрүшү, өздүк пайдалануу үчүн импорттолгон негизги каражаттар үчүн КНС төлөөдөн бошотуу;

Чарбакер субъектилерге өндүрүшүк кубаттуулуктарды жаңыртуу жана өнүктүрүү боюнча колдоо көрсөтүү;

Бөлөк акциздерди жойбостон алкогольдук продукцияга акциздерди жогорулатуу;

Ушул чаралар тескөөнү жакшыртууга, салык төлөөчүлөрдүн жоопкерчилигин күчөтүүгө мүмкүнчүлүк берет жана бюджеттин киреше бөлүгүн толтурууга таасир этет.

Жер салыгынын өлчөмдөрүн кайра кароо;

Адилет салык салууну киргизүү жана тескөөнү жакшыртуу;

Салыктын өлчөмдөрүн шаарларда гана айылчарба багытында эмес жерлер жана короо-жай участоктору үчүн үч эсеге жогорулатуу.

Бишкек эркин экономикалык зонасынан башка бардык ЭЭЗларды жоюу.

Адилет салык салууну киргизүү жана тескөөнү жакшыртуу.

Кирешелерди ачыкка чыгаруу жөнүндө мыйзамды иштеп чыгуу;

Бул мыйзамда мамлекет тарабынан Кыргыз Республикасынын жарандарынын мурда ачык экономикалык жүгүртүүдөн чыгарылган жана декларацияланбаган акчаларын, кыймылдуу жана кыймылсыз мүлкүн ачыкка чыгаруу боюнча бир жолку гана акция жүргүзүүнү карайт.

Мыйзамды кабыл алуу кошумча каржылык каражаттарды Кыргызстандын экономикасына тартууга мүмкүнчүлүк берет.

"Минималдуу белгиленген салык салынуучу кирешени" киргизүү мүмкүнчүлүгүн изилдөө.

Чакан ишкерликтин субъекттеринин салык системасын жөнөкөйлөтүү жана өркүндөтүү.

Кыргыз Республикасында салык саясатынын аталган иш-чараларын жүргүзүү менен бирге салык саясатынын бул стратегиясынын алкагында төмөндөгүлөр аркылуу:

- кылмыш-жаза жоопкерчилигине алып келе турган салыктарды жана жыйымдарды жашырууда аныкталган чектик деңгээлди төмөндөтүү;

- кирешелерди эсепке алууну жүргүзүүнү бузуу үчүн жоопкерчиликти катаалдаштыруу (анын ичинде контролдук-кассалык машинаны колдонуу боюнча мыйзамдарды бузуу жана башкалар үчүн);

- Контролдук-кассалык машинаны колдонууну тескөөнү жакшыртууга багытталган механизмдерди иштеп чыгуу;

- чарба жүргүзүүчү субъект тарабынан туура деп табылган салыктык

карыздын суммасын бюджетке өндүрүүнүн механизмин жөнөкөйлөтүү;

- салык төлөөчү тарабынан туура деп табылган салыктык карыздын суммасын банктагы эсептешүү эсебинен талашсыз тартипте өндүрүп алуу;

- салык кызматынын кызматкерлеринин эмгек акысын жогорулатуу;

- салык органдарынын кызматкерлеринин социалдык коргоонун кепилдигин алуу (пенсиялар, жөлөкпул, дарылоо ж.б.)

- салык кызматын автоматташтыруу жана жаңылоо аркылуу иш жүргүзүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга көңүл буруу зарыл.

3.2. Ишкананын салык салуу бөлүгүндө ар түрдүү деңгээлдеки бюджеттердин өз ара мамилелерин оптималдаштыруу.

Бюджеттик федерализм түшүнүгү (бюджеттер арасы мамилелер) ар кайсы деңгээлдеги бюджеттер арасында келип чыккан мамилелерди белгилөө үчүн колдонулат : федералдык, регионалдык, жергиликтүү.

Бюджеттик федерализмдин негизи — бүткүл үч деңгээлдүү бюджеттин автономиялуулугу, мисалы, аларга бекитилген өз салыктары аркылуу жүргүзүлөт. Бирок ал сейрек толугу менен жетишет, анткени салык түшүүлөр дайыма регионалдык жана жергиликтүү бюджеттердин бүткүл сарптоолоруну камсыз кылалбайт. Натыйжада, жогору деңгээлдеги бюджеттер дайыма төмөн деңгээлдеги бюджеттерди субсидия берет. Канчалык көп бюджеттер мындай субсидияларга көз каранды болсо, ошончолук бюджеттер арасындагы мамилелерде проблемалар көбөйөт.

Россияны алганда, консолидацияланган бюджетте, аймактык бюджеттин үлүшүнө кирешенин 1/2 түзөт. (окшош абал АКШда да). Салыктардын бир бөлүгү (регионалдык жана жергиликтүү) бүтүндөй аймактык бюджеттерге түшөт, башкасы — бүтүндөй федералдык бюджетке, КНС, акциз жана ишканалардын пайда салыктары федералдык жана аймактык бюджеттер арасында бөлүштүрүлөт. Бир убакта аймактык бюджеттердин кирешелеринде, көрүнүп турган үлүшгү салыктык эмес кирешелер (өз мүлктү сатуудан жана пайдалануудан) жогорку деңгээлдеги бюджеттерден бюджеттик ссудалар, субсидиялар жана дотациялар түзөт.

Аймактык бюджеттерде тартыштык пайда болгону менен, алар жогорку деңгээлдеги бюджеттерден же баалуу кагаздардын чыгарылышы менен жабылат.⁴⁸

Кыргызстан эгемендүү мамлекет катары өнүгүүнүн демократиялык жолуна түшкөнгө чейин узак жылдар бою борборлоштурулган башкаруу системасы менен жашап келди. Башкача айтканда мурдагы социализм доорундагыдай эле эң алыскы айылдардын чарбалык маселеси жеринде чечилип, натыйжада колхоз, совхоз же башка чарба жетекчиси өз алдынча иш жүргүзүүгө укугу чектелүү болчу. Мындай башкаруу ыкмасы мурдагыдай эле жогору жактагылардын бюрократиялык мамилесин күчөтүп, ал эми жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнүн өз алдынча иш жүргүзүү демилгесин кан буугандай токтотуп койгон эле.

Ал эми, республикабыз эгемендүүлүктү алгандан тартып жергиликтүү деңгээлди реформалоо зарылчылыгы келип чыкты. Бул жылдар ичинде бюджеттик системада дагы кыйла кызыктуу реформалар жүргүзүлдү. Төрт деңгээлдүү бюджеттик системадан, эки деңгээлдүү бюджеттик системага өтүп, кыйыры кыскарбаган маселелерге туш болгондон кийин оптималдуу деп табылган үч деңгээлдүү бюджеттик системаны тандап алдык.

Үч деңгээлдүү бюджеттик системага өтүү тапшырмасы, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 4-июлундагы №333 Жарлыгына ылайык берилип, жергиликтүү бюджет системасына райондук деңгээлдер киргизилди. Бул багытта атайын мыйзам кабыл алынып, жергиликтүү бюджет - бул айылдын, шаардын, шаарчанын жана райондун коомдоштугунун жергиликтүү бюджетти, аны түзүүнү, бекитүүнү жана аткарууну жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жүзөгө ашыраары белгиленип, ар бир бюджеттик деңгээлге өз киреше булактары жана чыгымдык милдеттенмелери бекитилип берилди.

Буга катар, бюджеттик саясаттагы жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өнүгүүсүнө өбөлгө түзүп жаткан башкы реформа - бул финансылык

⁴⁸ <http://www.0eco.ru/?cat=4&id=386>

децентрализирайуу реформасы. Анын башкы максаты болуп жергиликтүү бийлик органдарына жергиликтүү бюджеттерди башкаруу боюнча ыйгарым укуктарды берүү, муниципалдык менчикти өз алдынча башкаруусу, жергиликтүү бюджеттин киреше булактарын өз алдынча аныктоо жана аны түзүүдө, аткарууда көз карандысыздыкта иш алып баруусу саналат.

Төрт денгээлдүү бюджеттик системада «республика-облус-район-шаар, шаарча, айыл өкмөтү» денгээлдери болуп, бюджет «жогорудан-төмөн» принциби менен түзүлүп, жергиликтүү бийликтин бюджеттери «калдык» саясаты менен түзүлүп келген. Ал эми жаңы бюджеттик системанын өзгөчөлүгү, райондук бюджет менен айылдын, шаардын, шаарчанын жергиликтүү бюджеттеринин ортосунда өз ара бюджеттик мамилелер түзүлбөйт. Алар бири-бирине көз каранды эмес бюджеттик денгээлдер болгондуктан, ар бири мыйзам чегинде бекитилип берилген киреше булактары менен өз алдынча бюджеттерин башкара алышат.

Демек, реформаларды илгерлетүү максатында, жалпы саны 524 ке жеткен жергиликтүү бюджеттер беш группага бөлүнгөн:

1. Республикалык маанидеги шаарлар - 2;
2. Облустук маанидеги шаарлар - 12;
3. Райондук маанидеги шаарлар —11;
4. Айылдык округдар, шаарчалар - 459;
5. Райондор-40.

Финансы министрлиги шаарлар жана райондор менен түз, ал эми айыл округ, шаарчалар менен аймактык финансы бөлүмдөрү аркылуу иш жүргүзөт. Жергиликтүү бюджеттерди өнүктүрүү боюнча көрүлүп жаткан иш аракеттерде ийгиликтер да, кейий турган кемчиликтер дагы бар. Акыркы үч жыл ичиндеги жергиликтүү бюджеттердин көрсөткүчтөрүн салыштырсак, 2007-жылдагы бекитилген жергиликтүү бюджеттер 7 080,6 млн сомду түзсө, 2009-жылы 12 111,3 млн.сомго жеткен же өсүш 171 пайызды түзгөн.

Тилекке каршы, дагы бир жагдай жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын материалдык-экономикалык абалы жана бюджеттик камсыздуулугу бирдей эмес. Алардын 46 пайызынын бюджеттик камсыздуулугу

төмөн, 34 пайызы орто камсыздалган жана 20 пайызы жогорку деңгээлде камсыз болушкан. Чыгымдык милдеттенмелерин жаба алышпаган жергиликтүү бюджеттерге жыл сайын республикалык бюджеттен кошумча трансферттер берилип келет. Трансферттер, булар: мугалимдердин эмгек акысына берилген - категориялык грант, социалдык-экономикалык абалды теңдөө максатында бөлүнгөн – теңдөө гранты, конкурстук негизде долбоорлорго берилген - үлүштүк грант жана максатуу багыттарга бөлүнгөн - бюджеттик ссудалар жана башка каражаттар. Булардын көрсөткүчтөрү дагы жыл сайын өсүп келет. Алсак, 2007-жылы республикалык бюджеттен жергиликтүү бюджеттерге 1 817,9 млн.сом берилген болсо, 2008-жылы 6 256,2 млн. сом акча каражаты каржыланган же өсүү 344 пайызга жеткен.

Жергиликтүү бюджеттерге өз таасирин тийгизген дагы бир учур, Салык кодексинин жаны редакциясынын кабыл алынышы. Салык кодексинде жергиликтүү бюджеттерге түшүүчү 16 салыктын түрүнөн 2 түрү гана калтырылган. Алар, жер салыгы жана мүлккө болгон салык. Орчундуу өзгөрүүлөрдүн кесепетин алдын алуу үчүн республикалык деңгээлде бөлүштүрүлүүчү салыктардын чегерүү ченемдери кайра каралып чыккан.

Киреше салыгынан чегерүүлөр, район, айылдык округ жана облустук, райондук маанидеги шаарларга - 30 пайыз, республикалык маанидеги шаарларга - 35 пайыз өлчөмүндө чегерилет. Милдеттүү патенттөөдөн түшкөн киреше салыгы, баардыгына 50 пайыз өлчөмүндө, сатуудан түшкөн салык, республикалык, облустук маанидеги шаарларга - 50 пайыз, райондук маанидеги шаарларга, район, айылдык округдарга - 25 пайыз өлчөмүндө бөлүнөт. Мындан тышкаары, жер салыгы, ыктыярдуу патенттөөдөн түшкөн киреше салыгы, бирдиктүү салыктан түшкөн салымдар 100 пайыз өлчөмүндө жергиликтүү бюджеттерге калтырылган.

Келечекте күчтүү аймактарды калыптандыруу үчүн коюлуп жаткан маселелер арбын. Алардын сабын оптималдуу административдик-аймактык бөлүштүрүүнү аяктоо, бюджетти үч жылга пландаштыруу, ар бир жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын программалык камсыздандыруу, жергиликтүү деңгээлде бюджеттик отчеттуулукту өркүндөтүү толуктайт.

Бир гана жергиликтүү бюджеттерди жандандыруу менен аймактардын

туруктуу өнүгүүсүн камсыздай алабыз. Ал эми, стабилдүү экономикасы бар аймактардын болуусу өлкөбүздүн динамикалуу өнүгүшүнүн өбөлгөсү боло алаары талашсыз⁴⁹.



⁴⁹ http://www.minfin.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=402:-2010-&catid=41:2009-09-07-09-02-46&Itemid=63

Корутунду

Рыноктук мамилелерге өтүүдө, улуттук кирешени бөлүшгүрүүдө жана коомдук өндүрүшгү жөнгө салууда бюджеттин ролу олутту түрдө өзгөрүлөт. Ушул кайта өзгөрүүлөрдүн негизги багыттары болуп – экономканын приоритеттүү тармактарында мамлекеттик бюджеттин негизги ресурстарын топтолушу, коомдук өндүрүштүн өнүгүү жалпы пропорцияларын жана бүт экономиканын керек болгон өнүгүү темптерин аныктоо. Мындай трансформациялардын негизги логикасында, рыноктук мамилелер шарттарында экономиканын жалпы өнүгүү тенденциясы сакталышы керек- борбордоштурулган жүктүн ортосун өлкөнүн борбордоштурулган эмес өлкө финансыларына жылдыруу.

Эгер белгиленген шарттарды Кыргызстан экономикасынын ушу кездеги өнүгүү этабына салыштырып караганда, белгилей кетиш керек, азыркы убакытта тескери тенденциясы байкалууда- мамлекеттик бюджет аркылуу бөлүшпүрүлгөн улуттук кирешенин салыштырмалуу оордугу артууда.

Чарбаны рыноктук шарттарда жүргүзүү, финансылык пландоонун негизги максаты болуп:

1. Борбордоштурулган жана борбордоштурулган эмес финансылардын арасында оптималдуу пропорцияларды орнотуу.

2. Тармактар, айрым ишканалар, бирикмелердин финансылык ресурстар булактарын жана көлөмдөрүн аныкталышы.

3. Өндүрүштүк жана өндүрүштүк эмес чөйрөлөр, экономика тармактарын, өлкөнүн экономикалык региондору арасында финансылык ресурстарды рационалдуу бөлүштүрүү.

4. Акча каражаттардын абдан эффективдүү пайдаланууга стимулдаштыруу.

5. Финансылык ресурстарын эң маанилүү экономикалык өнүгүү багыттарда концентрациялоо.

6. Социалдык багытталышын эсепке алуу менен, өндүрүштүн рационалдык структурасын түзүүгө финансылардын активдүү таасири.

Кыргызстандын бирдиктүү финансылык планына төмөнкүлөр кирет:

1. Кыргызстандын мамлекеттик бюджетти.

2. Жергиликтүү бюджеттер

3. Калктын социалдык камсыздандыруу жана социалдык камсыздоо бюджеттери.

4. Пенсиялык фонд.

5. Мамлекеттик, коммерциялык, биргелешкен ишканалар жана уюмдардын киреше жана сарптоо балансы.

6. Коомдук уюмдардын финансылык планы.

7. Өндүрүшпүк эмес чөйрө мекемелеринин сметалары.

8. Мамлекеттик жана жеке мүлк жана өзү камсыздандыруу финансылык планы.

Мамлекеттик бюджет жана Кыргызстандын финансылык планы арасындагы өз ара байланышы төмөнкүдө турат. Ишканалардын, акционердик коомдордун, бирикмелердин жана материалдуу өндүрүш тармактарын финансылык пландары киреше жана сарптоо балансы түрүндө түзүлөт, анда атайын “Бюджет менен өз ара мамиле” бөлүмү бөлүп чыгарылат. Анда бюджетке төлөө суммаларын жана бюджеттен ассигнованияларды чагылдырат (эгер алар алдын ала караштырылса). Жергиликтүү өнөр-жай организациялардын жана уюмдардын, үй-жай коммуналдык чарбанын жана башка мекемелердин финансылык планы эки бөлүктөн турат. Бул пландардын киреше бөлүгүндө бюджеттен түшүүлөр, сарптоодо – бюджетке чегерүүлөр чагылдырылат. Бюджеттик кайта бөлүшпүрүү аркылуу финансылык пландарды түзүү процессинде ишканалардын бирөөнөн ашык болгонун алып таштоого жана аны муктаж болгондорго жөнөтүлүшү мүмкүн. Демек, бюджет финансылык план катары, бир тараптан- материалдык өндүрүш тармагын финансылык планына негизделет, башкасы - көбүнчө аны белгилейт.

Өнөр-жай комплексинин ишканаларын жана уюмдарын финансылык планы сырттан караганда бюджет менен салык системасы аркылуу байланышта эмес. Муну менен бирге, Кыргызстандын мамлекеттик бюджетине терс процессин белгилеп кетиш керек, ишканаларды өнүктүрүүгө багытталган ири бюджеттик ассигнованиелер алдын ала караштырылууда. Өндүрүшпүк эмес чөйрөсүнүн уюмдарын финансы планын бюджет менен байланышы эң жарык болуп билинүүдө. Сметалардын негизинде эсептелген сарптоолор, мамлекеттик же

жергиликтүү бюджеттердин эсебинен толугу менен жабылат.

Салык пландоонуну макроэкономикалык деңгээлинде , натыйжалуу жолу катары салык ставкаларынын жөн эле төмөндөшүндөн эмес салык системасынын "ичке күүлөөдө", салык потенциалынын пландоо жана прогноздоо сапатын жакшыртуу, ал өз убагында айыл чарбада, өнөр жайда, калктын жумуш менен камсыз болушунда салыктардын экономикалык жанданууга болгон таасирин стимулдаштыруу жана туурап турууга мүмкүнчүлүк беришин күчөтүү.

Салыктык пландоо салык төлөөчүлөргө өзүнүн финансылык чарба ишмердүүлүгүнүг талдоосунун негизинде салык рискенин зонасынын аныктоо, салык төлөмдүн көлөмүн жана түзүлүшүн абдан ыңгайлуу кылуу, салыктык преференцияларды, салык көйгөйлөрү боюнча соттук практиканы пайдалануу жана салыктык талаптарды туура баа берүү жана өсүүгө пайдага капиталдын көбөйтүү болуп саналат⁵⁰.

Негизги жыйынтыктар жана сунушгоолор

Чоң эсеп боюнча Салык кодексин жаңы редакциясынын долбоору, азыркы күндө болгон фактылык механизмдерди мыйзамчыгаруу жагынан бекитти. Салык кодексин жаңы редакциясынын кабыл алынышы менен, биз кво-статусун иш жүзүндө сактай алабыз: мамлекет салыктарды чогултууда, салык төлөөчү болсо салыктарды төлөөдө.

Салык кодексинин жаңы редакциясы азырынча аягына чейин салык салуу жана салык саясатынын жетишпеген проблемаларын чечелек:

- Ар кайсы салык төлөөчүлөр категориясынын салыктык жүгүнүн текшерилиши;
- кыргыз бизнесин атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү камсыз кылуу;
- Бизнеси көмүскөдөн чыгаруу механизм, салык талаасын кеңейтүүгө иштеп чыгуу;
- Салыкты ишке ашырууну мыктылоо (катаалдаштырбоо).

⁵⁰ А.К.Рысбаева "Налоги и право", N 7, июль 2009 года Статья «О некоторых аспектах и способах налогового планирования в условиях мирового финансового кризиса .

Ошондуктан Салык кодексинин жаңы редакциясы, техникалык жактан мыкты аткарылса да, иштелип жаткан кодекске карата, республиканын тездетилген экономикалык өнүгүшүнө шарттарды түзбөйт, массалык көрүнүш сыяктуу коррупцияны жоготууга мүмкүндүк берүүгө, бүгүнкү күндө өлкө экономикасынын экстенсивдүү өнүгүшүн бүткүл резервдерин фактылык түптөлүшү, аба катары керек жана мамлекеттин экономикасы үчүн биринчи номердеги проблемасы болууда.

Ачык жана так статистиканын, бюджеттин сарптоо жана туруктуу көз каранды эмес мониторингтин түзүлүшүнүн жоктугунан, коом эч качан өзүн коррупциядан куткара албайт.

Салык системасынын көрсөтүлгөн башка резервтеринин иштеши үчүн, алардын бар болушу анык, салыктардын таптакыр бөлөк түрлөрүн ишке ашыруу керек, ак ниеттүү салык төлөөчүгө майдачыл камкордук эмес, азыркы резервтерди табууга багытталышы керек. Бирок бул максатка жетүүгө, фискалдык органдардын толук мыйзамчыгаруучу, методикалык, организациялык жана техникалык кайта өзгөртүү иши талап кылынат.

Жогоруда айтылгандар төмөнкү негизги жыйынтыктарга алып келет:

Кыргызстандын жүргүзүлүп жаткан салык системасы жана салык саясаты жайлуу бизнес чөйрөсүн ишкердүүлүктүн өнүгүшү үчүн түзүү максатын камсыз кылбайт, коррупциянын өнүгүшү объективдүү көрүнүш бойдон калууда.

- Кыргызстандын экономикасынын өтө зарыл маселелерин камсыз кылуу үчүн бизнестин ачык жүргүзүлүшүнө багытталган мамлекеттин салык саясатында системалык реформалоосу зарыл, массалык көрүнүш катары коррупцияны бузуу жана объективдүү шарттарды өзгөртүү.

- Көрсөтүлгөн системалык кайта өзгөртүүнүн башталышы болуп салык саясатын реформалоо Концепциясын иштеп чыгуу, ал 3 багыттардан турушу керек:

1. Салык системасынын экономикалык бюджеттик негиздөө-бул негиздөөнүн натыйжасында салыктарады чогултуу деңгээлинин өсүшүндө колдон келе турган салык жүгүнө өтүү реалдык стадиялар эсептелиши керек, сунушалаган салык системасына этаптык жол аркылуу өтүүгө негизделген

сунуштар берилиши керек;

2. Салык бөлүгүндө, ар бир категориядагы салык төлөөчүлөргө салык процедураларын ачык кылуу, салык учёттун методдор, мамилесине тийиштүү болгон, Салык Кызматынын кызматкерине эмес, салык төлөөчүнүн ыңгайлуулугу үчүн алардын максималдуу түрдө жөнөкөйлөөнүшүнө, кыскарылышына, ачыктыгына, тактыгына багытталат; салык салуунун негизги принциптерине туура келүү: салык кодексин норма жана процедураларын өтмө экспертизасы: ак ниеттүүлүк, акыйкаттуулук, ачык-айкындуулук презумпциясы ж.б.

3. Салык салууну ишке ашырууга жакшыртуу салык инспектору жана ак ниеттүү салык төлөөчүнүн түз контактарын минималдаштыруу жана бара-бара жоюлушуна багыттоо – бул категориядагы салык төлөөчүлөрдү текшерүү, аналитикалык, кыйыр методдордун негизинде жүргүзүлүшү керек; фискалдык органдардын иштөөсүндө негизги басым, салыктарды чогултууда ар дайым жогорулашы жана экономиканын көмүскөй тармагын кыскартуу. Жогоруда айтылгандай, мамлекеттин фискалдык системасынын ишмердүүлүгүнүн бүткүл тараптарын уюштурууга жаңы мамилелерди талап кылат. Мамлекеттик Салык Инспекциясынын системалык организациялык структурасынын вертикалдык жана горизонталдык талдоосу жүргүзүлүшү керек, жана пайдаланылган механизмдер жана иштөө методдорун ведомствонун максатына жана негизги функцияларына ылайык келиши; Салык кызматынын адекваттуу иштеши үчүн керек болгон маалыматтык жана аналитикалык агындардан өтүү жана жаратуу; көрсөтүлгөн ведомствонун эффективдүү ишмердүүлүгүн, квалификациялык жана методикалык, техникалык бюджеттик анализин камсыз кылуу.

ÖZET

Devlet ve biznes: Optimal vergi yükün belirleme problemidir.

Kırgız Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Pazar ekonomisine uygun olan yeni vergi sistemi 1992 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. 1992 yılında Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Özel kişilerden alınacak Gelir Vergisi, Tüzel Kişilerden Alınacak Gelir Vergisi v.s. vergiler konulmuştur. İktisadi küreselleşme ve söz konusu vergi mevzuatının geçiş ekonomisinde ortaya çıkan sorunları çözmemesinden dolayı 1996 yılı 1 Temmuzda yeni bir Vergi Kanunu kabul edilmiştir. Vergi Kanununun yürürlükte olduğu dönem içerisinde bazı nizamnamelerin düzenlenmesi gerektiği anlaşılmıştır. 2001 yılında vergi sistemindeki dengesizliği ortadan kaldırmak, küçük boyutlu işletmeciliği geliştirmek, kayıt dışı ekonominin kayıt altına almak, mali dengesizliği (açığı) aşmak gibi sorunları gidermek amacıyla Kırgız Cumhuriyetinde vergi politikasını geliştirme Tasarısı, 2002 yılında ise Kırgız Cumhuriyetinin 2005 yılına kadar Mali Reform stratejisi kabul edilmiştir. Günümüzdeki yürürlükteki ikinci vergi kanunu 2008 yılında kabul edilip, 2009 yılının 1 Ocak ayından itibaren yürürlükte dir. Günümüzdeki vergi sorunlarından en önemlisi de optimal vergi yükün belirleme problemidir.

Piyasa ekonomisinin şartlarında, devlet ve şirket arasındaki finansman ilişkilerini düzenleyen önemli manivelalarının biri vergi sistemi olmaktadır. Vergi sistemi devleti gereken finansmanla ekonomi ve sosyal meselelerin çözülmesi için görevlenmiştir. Vergilendirme sisteminin ayrılmaz kısmı olan vergi ,kolaylık ve mali cezalar yoluyla, toplumsal üretimin tüm katılanlarına eşit koşulları yaratıp, devlet, şirketlerin ekonomi davranışların etkiler.

Ekonomik manada vergiler yeni maliyetin yeniden dağıtım tarzını teşkil eder. Vergiler milli gelirin üretim sürecinde oluşur (emekle, sermayeyle, doğal zenginlikler), yeniden üretimin tek sürecin bölümü ve üretim ilişkilerinin has şekli olarak yer alır.

Milli geliri yeniden dağıtırken, vergiler devlet iktidarın parasal biçiminde yeni maliyet dilimiyle sağlar. Milli gelirin dilimi, vergilerin yardımıyla yeniden dağıtılan devletin maliye kaynaklar merkezi fonu yapar. Bu ilişkilerden hususiyeti eşit olmamasını belirtir. Vergilerin yardımıyla, geri dönmez şartlarda kanuni düzende tespit

edilen toplatma kurallarıyla kendi emri üzerine şirketlerin ve halkın gelirler diliminde devlet asıl faaliyette bulunan şahıs olarak ortaya çıkar. Verginin iade edilmesi ancak onun fazla ödendiğinde veya kolaylık verilebilir. Nihayetinde vergiler dolaylı yöntemle, vergi mükelleflerine ayrı ekonmi dalların bütçesinden finansman, sosyal kültürel amaçlı masraflar veya diğer toplumsal ihtiyaçların tatmin edilmesi şeklinde yine de geri döner.

Vergilerin ekonomi içeriği, devlet ve vergi mükelleflerin devlet maliyesini oluşturma nedeniyle karşılıklı ilişkilerinde ifade edilir (tüzel ve özel kişiler) Vergi ilişkileri maliye ilişkilerin bir dilimi olarak sürekli değişimde bulunmaktadır.

Kırgız Cumhuriyetinin vergi sisteminin çalışmasının en önemli bir yönü olarak bu vergi yükü ve onun şirketlerin ekonomik faaliyetlerine etkileme problemidir.

Vergi yükü, vergileri ödemek için oluşan kesintilerin ekonomi sınırlama tedbirleridir. Makroekonomik düzeyde vergi yükün göstergesi vergi kesintilerin genel tutarın ortak milli ürününe oranı olarak belirlenir. Yurt dışındaki vergi yükünün orta düzeyi genelde %40-45 bulur. Belirli mükellefin vergi yükün göstergesi bütçeye kaldırılan ortak gelirin payını yansıtır.

İşbu göstergesi farklı üretim dallarına göre değişir. Şarap votka içecekleri üreten şirketlerde ve transport kurumlarında bu gösterge yüksektir, inşaat endüstrisindeki şirketlere göre, ve tarım şirketlerine göre daha yüksektir.

Vergi matrahların indirilmesi (vergi yükü) üretime yatırımın yükeltmeye izin verir ve maaşı artırmak (çalışma motivasyonu artırmak ve halkın satın alma gücünü artırmak), bunlar toplam olarak üretim etkinliğinin artışına yol açar, şirketlerin gelirlerin büyümesine ve ticaret hacmin artışına, vergi bazını yükselişine getirir. Vergi matrahın artışı vergi bazını sabit değerlerde vergi gelirlerin tutarların matrahın artışına orantılı olarak getirir. Fakat matrahın artışı vergilendirmenin bir sonraki safhasında vergi bazını indirilmesine getirir, vergi gelirlerin tutarı önce artış hızı yavaşça artar, vergi yükünün değeri belirli bir limite ulaştığında iner. Mükellefin vergileri ödedikten sonra kalan gelirin tutarı iner, bu yüzden kaçınılmaz bir biçimde üretime yatırımlar azalır ve üretim kadronun maaşı azalır.

Belirlemek gerekir ki ağır vergi yükü iş adamlarının çoğunu kendi gelirlerini gizlemeyi zorlar (beyan edilen gelirlerin değerin eksik göstermek) ve elverişsiz ekonomisine sermayeleri geçirir.

Bazı yabancı ülkelerde vergi yükün hesabı için etkili vergi matrahı göstergesi kullanılmaktadır, mükellefin toplam vergi alınacak gelirindeki verginin payısını sunar. Etkili vergi matrahın belirlemek için, öncelikle gelirin ayrı bir diliminden payını belirlemek gerekir ve sonra onların tutarını genel gelirin tutarı olarak toplanacak.

Vergi yükün optimal hacmi – her ülkenin merkezi makroekonomik problemidir. Aynı zamanda bazen özel ve sosyo-politik konulardaki edebiyatlarda vergi yükün düzeyi ne kadar düşük olursa o kadar da devletin ekonomisi büyük bir hızla ve dinamik olarak gelişir: vergiler ne kadar az olursa- ekonomi de o kadar yüksek düşüncesiyle çatışır. Bu durum için genelde 80. yıllarının başında global vergi dönüştürmelerini yapan ABD cumhur başkanı Ronald Reygan”ın reformların asıl örnek olarak getirilir. Fakat günümüzde de ABD”de ‘reyganekeonomi’ vergi reformlarına tek anlamlı olmayan bakım, vergilendirme teorisinde ise postula « düşük vergiler – yüksek ekonomi» şimdiye kadar kanıtlanmamıştır ve temellendirilmemiştir. Bilakis, bazı yabancı iktisatçılar inanırlar vergilerin indirilmesi ekonomiye ciddi zararları getirebilir. 80 yıllarda ABD”de vergi matrahlarının yaygın indirilmesine rağmen bütçenin açığı keskin artmıştır, 1986 yılında ise tasarruflar normu , reyganekeonomisinin tam kıvamında % 3,9 bulmuştur - o döneminin sanayisel ülkelerinin içinde bu göstergenin en düşük düzeyi olarak sayılmıştır. Belirtmek gerekir ki, vergi matrahın indirilmesi kendine farklı yollarla ekonomi artışına yardımcı olabilir. Azami yükün azalması insanları fazla gerilimle çalışmasını itebilir. Bu işgücün talebin artışına ve iş randımanın yükselişine getirir. Aynı zamanda çoğu bilmez ki ABD”da vergi matrahın genel azalmasına rağmen sermaye vergisi ve şirketlerin gelirinden vergilerin vergi matrahının yükselmesi paralell olarak yapılmıştır. Böylece yabancı gelişmiş ülkelerin tecrübesinde, vergilerin indirilmesi kendi başına ekonomi artış hızın uzun vadeli perspektifte değiştirmesi yeterli olmayabilir.

Vergi yükünün tutarı vergi bazından ve vergi matrahından öncelikle bağlıdır. Vergi

bazı— bu vergi alınacak değeridir, vergi matrahı ise — vergi toplanacak ölçüdür.

Vergi yükü bu vergileri ödemek için kesintilerin yaratılması, onların başka olabilecek istikametlere kullanmasından çeken bir ölçü,ekonomi sınırlamaların seviyesidir.

Vergi yükün değeri öncelikle vergilerin türünden ve vergi matrahına bağlıdır.

Vergi yükü nice olarak belirli bir dönemin vergi toplatmanın genel tutarının aynı dönemin vergilendirme gelir tutarına oranı olarak ölçülebilir. Vergi yükün vergi mükellefleri arasında dağıtımı 2 prensibe dayanır:

- a) vergi yardımıyla alınan nimetleri vergiyle uyumlaştırmak, örneğin araç sahiplerinden alınan vergi. Böylece yaklaşma çok sınırlıdır, çünkü ayrı devlet giderleri (işsizlik ödeneği) kullanıcıya aktarılmaz;
- b) Ödeme gücü ilkesi, ona göre şahsın geliri ne kadar yüksekse o kadar da ödeme gücü fazla olur, üstelik vergilinin vergisi yüksek olması gerekir;

Vergilendirmenin dünya deneyiminde vergi mükellefinin vergi yükünün optimal derecesi gelirden 30-40% fazla olmamasını tanıklık eder.

Mikro ekonomi derecede vergi yükün göstergesi, bütçeye toplanacak vergi mükellefinin ortak gelirin payın ifade eder. Gösterge şöyle hesaplanır şirketin tüm hesaplanan vergi ödemelerinin tutarının, malların (yapılan çalışma ,servis) satılan hacim oranı olarak hesaplanır.

Kapitalizmdin oluşma tarihçesinin boyunca aynı zamanda devleti ve biznesi tatmin eden vergi ödemelerin hacmi hakkında sorunlar engel olmuştur ve kalmaktadır. Biznesin pozisyonu tek anlamlı: vergi ödemelerinin tutarlarını minimize etmek; vergiler her zaman yüksektir; ne kadar vergiler az ödenirse o kadar da iyi. Devletin pozisyonu zıttır: vergi yükün hacmi pek normaldir ve düşürmeye istenmez.

Vergiler devletin ayrılmaz bir sıfatıdır, kamu çıkarın koruyan ve sunan. Biznes için devlet kamu yaşamının düzenlenen kurallarını birinci derecede garanti eden rolün oynar.Açıktır ki, devlet sistemi olmaksızın fiskal kurumu olmaz demekki biznesin gelişmesi için de koşulların olmamasın ifade eder. Böylece **vergiler hem devletin ve biznesin olmasının gerekli koşullarıdır.**

İktidarın ve biznesin vergi toplama derecesi hakkında tartışmalar vergi sisteminin fonksiyonların belirli çelişkisinde koşullandırır. Bir taraftan, vergi araçları biznes faaliyetinin devlet ayarlayıcısıdır ve biznese teşvik eden tesir etmelidir. Diğer taraftan, vergi ödemeleri tek fiskal rolün oynar, özellikle bütçenin gelir dilimin oluşturur.

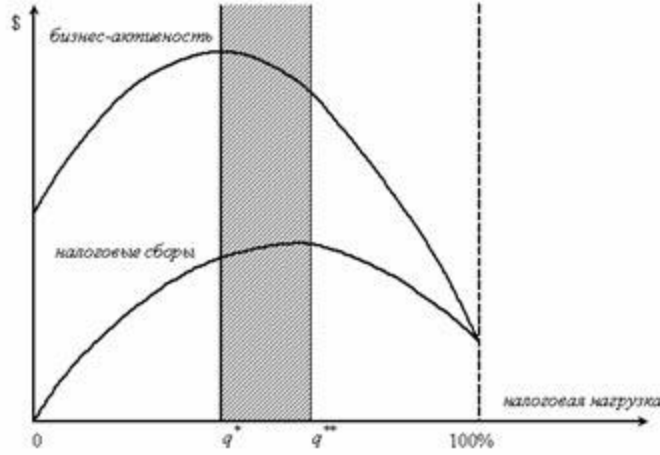
Ekonomi artışta hem biznes ve devlet de ilgili tarftardır. Biznes için bu büyük karın kazanma olanağını verir. Devlet için üretimin artışı da yararlıdır: bu öncelikle kendi devletin ekonomi gücün artırması ve vergilendirme bazın genişlenmesidir. Fakat ekonomi artış bu uzun vadeli niteliğindeki olaydır, aynı zamanda bütçenin gelir diliminin durumu her ay günceldir. Böylece, pratikte devlet vergi politikasında uzun vadeli ve kısa vadeli meselerin seçim önceliğin önünde olur: onlar da şudur ekonomi artışı ve bütçe geliri arasında.Devletten farkı biznesin boylece bir seçim problemi yoktur.

Eğer devlet biznesin büyümesin öne alırsa, devlet vergileri indirebilir, iş adamların aktifleştirir ve vergilendirilen bazın genişletme yoluyla perspektifte bütçenin gelirlerin artırır.Fakat bu bütçenin cari gelirlerine zarar verir, ve devlet yakın perspektifde problemlerle karşılaşabilir. Bütçe gelirlerin öncelliği takdirde devlet vergileri yükseltir, kendi faaliyetini maliye kaynaklarıyla sağlar, fakat biznesin yatırım imkanlarını bozar ve onunla birlikte uzun vadeli üretim stratejilerine olumsuz etkisini yapar. Böylece bütçenin kısa süreli hedeflerine ve biznesin uzun süreli üretim çıkarına cevaplayan vergi yükün optimal boyutu hakkında güncel sorunu olmaktadır.

Niteliksel seviyede, devletin vergi politikasında seçim problemin önceliğin belirttik: yada devletin ve biznesin çıkarları çakışır, o zaman köşenin başında üretimi arttırma ve vergi tavizi yer alır, yada bütçe gereksinimleri önemli çıkar ve vergiler büyür.

Ekonomi araştırmaların pratiğinde vergi yükün optimal değeri kavramı var, vergi yükü yükseldiğinde üretim hacmi daralmaya başlar. Bu noktayı q^* diye belirtelim. Bununla birlikte vergi yükün diğer kritik değeri var q^{**} , bütçeye fiskal hasılatları maksimum olduğu için ve vergilerin sonraki artışı anlamsızdır. Vergi yükün kritik

değerlerin şematik konumu q^* ve q^{**} biznesin vergi bazı ve bütçenin vergi harçları hakkında 1.1. resimde sunulmuştur.



1.1. resim

Biznesin yükselen vergilere olan tepkisi şöyledir. Şimdilik fiili vergi yükü q^* seviyesine erişene kadar, biznes kendi faaliyetini genişletir, üretimin artışı yardımıyla karda zararların telafi etmek için. Fakat bu süreç sonsuz değil. Fiili vergi yükün q^* kritik seviyesini aştığında, biznes kendi faaliyetini daraltmaya başlar üretimin artışıyla kar kayıplarını tazmin etmesin başaramadığını anlamaya başlar. Biznesin kendi faaliyetinin daralması vergilendirilecek bazın daralmasına getirir, fakat bazı sürede bütçenin vergi gelirleri büyük vergi yükü olduğundan artar. Vergilerin sonraki artışı fiili vergi yükü ikinci kritik limiti q^{**} geçtiğinde, vergilendirilen bazı eksilmesine o kadar götürür ki vergi harçların hacmi de daralmaya başlar. Bu durumda devlet ‘dozunu kaçırdığını’ anlar ve vergileri indirmeye zorunda kalır, biznesi teşvik etmeye ve vergilendirilecek bazı düzeltmeye. Bu süreçte ana sual olarak devletin fiskal görevleri için önemli derecede biznes ve onun tepkisi önemlidir, biznesin oluşturduğu bütçenin gelirleri vergilendirilen bazdan direkt bağlı olduğundan. Diğer önemli anı olarak nicel limit vergi yükün, biznesin kalıdrabilmesi (q^*), (q^{**}) bütçe için optimal vergi yükünden farklıdır, üstelik $q^{**} > q^*$. Yani devlet potansiyel olarak fazla vergi toplamının peşinde olur, biznes ise kendi faaliyetini daraltmadan ödeyemez. **Böylece biznes ve devlet için optimal vergi yükünün uzlaşması olmaksızın.**

Pratikte, makro seviyede vergi toplamalarının limiti, biznes tarafın kaldıracılabileceği ve ödemeye hazır olması yaklaşık gayrisafi iç ürününün 1/3 dilimine eşittir. Katma değer biznes tarafından üretilen, biznesmen, devlet ve işçiler arasında paylaşılır, bütçenin devlet tarafın ‘ortak böreğin’ üçde bir diliminin alması kabul edilebilir olur.

Kırgız biznesin ve devletin birbirine yaklaşması optimal vergi yükü değeri hakkında ekonominin gelimesinde istikrarı için gerekir. Optimal vergi yükü değeri, vergi yükün ölçüsüne olan biznesin aktif, tavizsiz ifadesinde ulaşabilir. Biznesin niyetinin yaptığı kompanyaları ne kadar ciddiye, o kadar da vergi sorunları üzerine devletle yaklaşmaşansı o kadar fazladır.

Vergi yükünün ölçüsüne tesir eden ana etkenleri sayalım:

- Vergilendirme amaçlı anlaşmalı ve kayıtlı politığın elemanları;
- kolaylıklar ve muafiyetler;
- devletin direkt vergi elemanlarına tesir eden bütçe, yatırım, vergi politikalarının ana yönlerinin gelişmesi;
- bütçe borç paralarının yatırım vergi kredisinin, vergi kredisi, vergi ve harçlar üzerine taksit ve ertelemelerinin alınması;
- Kırgız cumhuriyetinin topraklarında faaliyet eden biznesin ve şirketlerin yönetim kurulunun offshor serbest ekonmik bölgelerinde yerleşmesi.

Vergi yükün optimizasyonu ve milli ekonomide vergi mekanizmasının teşvik eden fonksiyonun gelişmesi. Ekonominin strüktürel yeniden düzenlenmesini hızlandırılması için tüm ekonominin vergi yükün optimize edilmesi gerekir. Optimal olarak böyle seviye sayılır devlet ve ekonomi sektörünün arasında yenden oluşan ürünün rasyonel bölünmesini sağlayandır. Eğer kamu gereksinimleri vergi gelirleri hesabından yaratılan devlet para fonları tarafından tatmin edilirse, vergilendirme seviyesi yüksektir ya da kamu gereksinimlerin tatmin etme sistemi zayıf ya da devlet olmayan fonların hesabından tatmin edilirse – düşük olarak sayılır. Bütçe harcamaları vergi gelirlerin aştığı takdirde, oluşan bütçe açıklığı, özde geleceğe gidilen vergi yüküdür. Bu takdirde, cari bütçe yılına vergi yükün

göstergesinin dışında gelecek dönemlere gidilen vergi yükün göstergesini belirtmek gerekir. Vergi matrahların, bütçe ve vergi bazın gelirlerin artışı arasındaki bağımlılık soyut modeli A. Leffer tarafından grafik şeklinde "Leffer eğrisi" olarak atanmıştır. Lefferin grafik araştırmasının esasında belirli seviyedeki vergi matrahların yükselmesi bütçe gelirlerin artışına getirir. Belirli sınırı dışı yükselişi vergilendirme cetvelin ' yasak bölgesi' başlar. Yüksek vergiler özel girişimciliği frenler, yeni yatırımlara hevesleri havaya uçurur. Onun için malzeme üretimi daralır, gelirler düşer, vergi bazı daralır. Bütçeye vergilerin toplamı için limit oranı, vergi gelirlerin tutarın yükselişi olarak A. Leffer gelir tutarından % 30 saymış, % 40-50 oranı ise ' yasak bölgesi ' oluşturur.

Kırgızistan ekonomisinin çağdaş kalkınma şartlarında diğer gelişmiş ülkeler gibi özel bir güncel hedef olarak devlet bütçesinin maksimum doldurma ve gelir ve giderle denkleştirmeyi sağlamak.

Bütçe sistemine vergi gelirlerin daha da genişlenme probleminin çözülmesi için ve vergi ödemeleri toplama düzeyinin yükselmesi için vergi planlama ve tahminleme etkili sisteme geçiş önemi az olmayan manası var hem makroekonomi hem de mikroekonomi düzeyde.

Vergi planlaması finansal faaliyetinin her alanı gibi yönetim karakterine sahiptir, analiz, denetim ve planlama, tahminleme ve diğer fonksiyonları yapmayı çağırır. Bu nedenle vergi planlamanın ve tahminlemenin fonksiyonları ve rolü ülkemizde vergi daireleri tarafından yapılan vergi yönetimiyle ilgili fonksiyonlarının yanısıra (bütçe sistemine harçların ve vergilerin mobilizasyonu, vergi yönetme, vergi potansiyelinin tammini, gelirlerin monitoringi ve v.s.), güncel özel önemi kazanır. Vergi planlaması piyasa ilişkilerinin ekonomisinin oluşum şartlarında mali biliminin en genç dalı olmaktadır. Bu nedenle vergi planlama bilimsel yönü olarak konseptual temelin açılmasını ister pratik faaliyetinin alanı gibi vergilendirmeyi yönetme üzerindeki karar verme belirli yöntemlerine dayandırılır. Vergi planlamanın teorik ve yöntem bilimsel yönü ve önemi vergi kanunun ve onunla ilgili vergi kaydının metodoloji ve mekanizmasının, finansal hesap verme uluslararası standartlarına geçişi, şirketlerin faaliyetinin ve her ülkenin ekonomisinin globalize edilmesini zorlaştıran dünya mali ve

ekonomi kriz şartlarında yükselmektedir.

Vergi planlama devlet düzeyinde şirketlerin çalışmasının günlük ve uzun vadeli şartlarına dış ortamın etkisinin yumuşatılmasını mümkün kılan etkinlik alanı olmalıdır. Vergi planlamanın ve tahminin Teorik, kanuni, teknik, statik ve bilgi bazın biçimlenmesinde mümkün olur.

Vergilendirmenin bilgi istatistik ve teknik bazın zayıflığının hakkında şu gerçek der, vergi mükellefi için "birleşik pencere"nin yaratılmasına 5 sene gitmiş. "Birleşik pencere" vergi mükellefi için tranzaksiyon ve diğer giderlerin indirilmesi üzerine belirli avantajları verir(zaman tasarrufu, irtikabın azlaması).Vergi istatistik bilgi işlem kalitesi ekonomi süreçlere vergi yükün tesirin zamanındaki gerçek durumu yansıtmaz. Örnek,uygulamada amaçlı istatistiğin olmaması yatırım sürecinin,sosyal ve ekonomik önemli ekonomi dalların (gıda sanayi, tarım, tıp,eğitim, sigorta ve v.s. vergi bileşenin kalkınmaya etki derecesinin(veya yavaşlama) yansıtır.

Devletin vergi politikasındaki önemli yerin yerli üreticilerinin koruma problemi yer alır.(aynı zamanda ithal için KDV ve malın iç teslimatı için KDV matrahın indirilmesi, yerli üreticilerin ürünün rekabet gücün düşürür).

Vergilendirme kanuni ve normatif bazın zayıflığı hakkında iki önemli gerçekler ,fade eder. Birincisi, vergi kanunun sık sık değişmesi(1996 yılında K.C. vergi kanunun yürürlüğe konmasından sonra 5000 fazla değişiklikler sunulmuştur). Vergi kanunun yeni düzeltilmesi(2.10.2008 tarihinden) 2009 yılına itibaren köklü değişikliklerdi yaşadı. İkinciden, şirketlerin bilanço karı çoğunlukla vergilendirilen kardan daha yüksek, vergi ve muhasebe kontrolün uyum sürecin kalifiye yaklaşımın ister. Bütün bunlar devletin harçlar ve vergileri yönetme etkinliğinin azaltır,ekonominin dalların, bölgenin kalkınma özelliklerin hesaba katmaz, vergilerin düzenleyici ve fiscal fonksiyonların arasında dengeyi sağlamaz.

Bugünkü günde şirketlerde vergi planlamanın önemi yükselmektedir. Vergi planlama ekonomi ve yatırım kalkınmanın önemli şartlarıdır. Şirketlerde vergi planlama biznesi yürütme nicel ve niteliksel parametrelerin büyümesin göz önünde tutarak yapılır, işkolu özelliklerin vergi kesintilerin optimizasyon farklı ve karmaşık yöntemlerin uygulanmasını tasarlar.

Vergi planlama bilimsel yönü olarak şirketlerin düzeyinde konsept ve teorik

temellerin ve yaklaşımının açılmasını ister; pratik faaliyetinin dalı gibi vergi yönetmek için belirli usulda karar alınmasında dayanır, vergi risklerin ve tehlikelerin etkisini yumuşamasına izin veren.

Pratikte şirketlerde vergi planlaması faaliyetin maliye dalı ve sistemi olarak birincisi ekonomik istikrarsızlıkla ve devletin karmaşık vergilendirme mekanizmasının istikrarsızlığı değişik hal ve şartlara hızlı tepki verir, ikincisi, bölgenin vergi gizligücün ve iş etkinliğinin dalgalanması ve üçüncü, şirketlerin vergi yük düzeyinin yüksek olmasıdır.

Vergilendirmenin teori ve uygulaması tasdik eder, iş adamlarının vergi yükünün düzeyi % 35 geçmemesi gerekir, aynı zamanda yerli sanayisel şirketlerin vergi yükünün düzeyi bu göstergesi önemli ölçüde üzerinde olur. Kendiğim yaptığım araştırmalara göre vergi yükün düzeyi Selen Construction Ltd'nin misalında aşağıda gösterildi. Vergi yükünü belirlemek için aşağıdaki formüle göre hesaplanır.

$$HH = \frac{Ho\delta}{Bo\delta} \times 100\%$$

burada HH- vergi yükü;

Hoδ- vergilerin toplam tutarı

Boδ – kazancın toplam tutarı

Vergi yükün belirleme formulünü kullandığımızda aşağıdakiler ortaya çıkmıştır:

	2007	2008	2009	2010
Kazanç	724 200,0	2 072 200,0	950 150,0	263 200,0
bin som				
Vergiler	2007	2008	2009	2010
Kar vergisi 10%	38 602,7	104 815,5	50 459,3	13 200,1
Satış vergisi (2%)	-	-	19 003,0	2 632,0
Satış vergisi (1%)				1 106,1
Oto yollar vergisi				
0,8%	2 705,4	8 192,4		
Arsa vergisi	9 950,0	15 834,0	15 834,0	15 834,0
Olağan üstü vergisi	5 790,4	15 722,3		

1,5%

Emlak vergisi	-	-	-	6 935,0
Ceza, gecikme parası	1 329,0	542,0		42 490,3
Finansal müeyyideler				24 715,7
Atıkları çıkarma harcı		1 100,0	4 500,0	600,0
	58 377,5	146 206,2	89 796,3	107 513,2

Vergi yükünün düzeyi	8,06%	2007y
Vergi yükünün düzeyi	7,06%	2008y
Vergi yükünün düzeyi	9,45%	2009y
Vergi yükünün düzeyi	40,85%	2010y

Selen Construction Ltd'nin verilerine göre kazançtan hesapladığımız vergi yükü 8,06% den 40,85% kadar içinde bulunmaktadır. Şirkete düşen en fazla vergi yükü 2010 yılında cezalar, gecikme paraları, finansal müeyyidelerden gelirler sayılır.

Dünya kriz döneminde vergi kanunundaki olan değişiklikleri gözden geçirirsek.

Vergi reformu K.C, bizim ekonomiğe direkt veya dolaylı olarak global finansal krizin tesirin ve gelişmesiyle bağlı değildir, fakat yeni kanunun kabul edilmesi global ekonomik olayların ve süreciyle raslamıştır.

Kırgız cumhuriyetinde krizin patlamak üzere iken Vergi Kanunun yeni denetleyip düzeltmesi kabul edilmiştir. Yeni kanun düzeltmesi vergilendirme sistemindeki bir dizi önemli yenilikçilerdi içerir. Bu öncelikle:

- vergi yönetmenin yoğunlaşması;
- yeni veya bazı vergilerin yürürlüğe girilmesi veya kaldırılması;
- vergi hesaplama mekanizmasında değişiklikler;
- Özel vergi rejminin yürürlüğe konulması, KDV matrahın indirilmesi v.s. dahil.

1 nolu eski ve yeni vergi kanunlarının kıyaslama tablosu

Eski vergi kanunu 1996 y.	Yürürlükteki yeni vergi kanunu 2008
Devlet vergileri	
1. Gelir vergisi özel kişilerden	1. Gelir vergisi özel kişilerden
2. Kurumlar vergisi	2. Kurumlar vergisi

3. KDV	3. KDV
4. Exsice vergisi	4. Exsice vergisi
5. Arsa vergisi	5. Yeraltı kaynakların kullanılma
6. Kara yolları kullanma vergisi	6. Satış vergisi
7. Oğlan üstü durumlarda önleme	
8. Mineral hammadden, yeniden üretim ve geliştirmek için	
Yerel vergiler	
1. Sayfiye vergisi	1. Arsa vergisi
2. Reklam vergisi	2. Emlak vergisi
3. Transport park edilmesi için harç	
4. Atıkları çıkarma harcı	
5. Otel vergisi	
6. Perakende satıştan ve halka paralı servisin yapılması için vergi	
7. Araba sahiplerinden alınan vergi	
8. Emlak vergisi	
Özel vergi rejimleri	
1. Zorunlu patent esaslı vergi	1. Zorunlu patent esaslı vergi
2. Serbest patent esaslı vergi	2. Serbest patent esaslı vergi
3. Tek vergi	3. Tek vergi esaslı basitleştirilen vergi sistemi
4. Serbest ekonomik bölgelerin vergi	

rejimleri	4. Vergi kontratı esaslı vergi 5. Serbest ekonomik bölgelerin vergi rejimleri 6. Özel paralar için vergi
-----------	---

Tablo içeriğın verileri aşağıda anlatılacaktır.

Üstelik KDV matrahı % 20 den % 12 kadar düşmüştür. Vergilendirmenin basitlenmiş sisteminde tek vergi esasında faaliyete göre vergi matrahları 5-10% den % 4-6 kadar indirilmiştir. Exsice malların listesi daralmıştır, eskiden 21 malzeme listesinden oluşurdu şimdiki hali 7 malzeme listesine daraldı.

2008 yılında yürürlüğe giren yeni vergi- satıştan vergi geliridir. Kısaca bu vergi hakkında söz edersek.

Satıştan vergi geliri bu dolaylı vergisi olarak sayılır ve fiyatlara ve tarife zam olarak tespit edilir ve mükellefin mülkü veya geliriyle ilgisi olmayan vergidir. Mükellefi olarak ana şirketler, yabancı şirketler, özel iş adamı.

Vergilendirme objesi olarak ürünlerin satışı, işlerin yapılması, servis yapmasının içerir. Vergi matrahı şöyledir:

1) ürünlerin satışı, işlerin yapılması, servis yapmasında KDV ödeyen ve KDV'den muaf olan: %1,5 ölçüsünde - ticaret alanı için; % 2,5 ölçüsünde - diğer faaliyetler için;

2) ürünlerin satışı, işlerin yapılması, servis yapmasında yukarıda adı geçen maddesinde ön görülemediğinde: %2,5 ölçüsünde - ticaret alanı için; % 3,5 ölçüsünde - diğer faaliyetler için;

Satıştan vergi gelirin yürürlüğe girmesi 3 adet vergilerin ve ödemelerinin işlenmesini kaldırır: kara yolları kullanma vergisi (0,8%) yapılan hizmetlerin tutarından, ve olağanüstü durumlarda önleme ve tasfiye etme fonuna kesintiler (%1,5) yapılan hizmetlerin tutarından toplanan, toplam olarak % 2,3 hizmetlerin hacminden bulur, ve perakende satıştan ve paralı hizmetlerin yapılmasından % 4 ölçüsünde toplanırdı. Tek

tipli vergilerin yerine satıştan vergi gelirin gelmesi tam olarak son aşamasındaki ürünün fiyatın ek olarak artırmaz, çünkü eski vergi kanuna göre kara yolları kullanma vergisi ve olağanüstü kesintiler için kaskat (step by step) özelliğine sahiptir ve tüketiciye satıldığında ek olarak perakende satıştan ve hizmet göstermede vergiler toplanır. Böylece satıştan vergi gelirin kaskatlı olması sonuçta ürünlerin (hizmet) tutarını eski vergi kanununa göre yükseltmez.

Belirlemek gerekir ki satıştan vergi gelirin tespit edilen matrahları büyük vergi yükü olmayacaktır. Eski vergi kanununa göre kara yolları kullanma vergisi ve olağanüstü durumlarda önleme ve tasfiye etme fonuna kesintiler dolaysız vergi olunca mali sonuca tesir eder. Hem de gösterilen vergilere KDV hesaplanıp eklenir. Yürürlüğe giren satıştan vergi geliri dolaylı vergisidir ve üzerine KDV hesaplanıp eklenmez ve ek olarak mükellefin vergi yükünü azaltır.

Böylece, vergi planlamanın makroekonomik seviyesinde etkili yol olarak vergi matrahların sade indirilmesinde değil, vergi sisteminin ‘ ince düzenlemesinde’, istihdam, sanayiinin, tarım alanlarında ekonomik aktiviteye teşvik ve düzenleyici olarak vergilerin etkisini artıracak vergi potansiyelin planlama ve tahminleme niteliklerin geliştirilmesinde gözüktür. Vergi planlama sistemi mükelleflere kendi mali ekonomi faaliyetinin analizinde vergi risk bölgelerini belirlemek, vergilerin hacmin ve ve bünyesini optimize etmek, vergi preferansların, vergi sorunlarında yargı sistemini kullanmak ve doğruca olabilecek vergi şikayetleri değerlendirmek ve gelişmeye kar için yatırımı yükseltmektir.

Pazar ilişkilerine geçerken, milli gelirin dağılımı ve toplumsal sanayiye düzenlenmesinde, bütçenin rolü esas olarak değişir.

Bu dönüşümlerin temel yönleri- devlet bütçesinin ana kaynakların ekonominin öncü dallarında toplanmasıdır, toplumsal sanayiinin kalkınmasına genel orantılardan ve genellikle ekonominin gereken kalkınma hızların belirlenmesidir. Bunun gibi dönüşümlerin temel mantığı şundadır, pazar ilişkiler şartlarında ekonominin genel kalkınma eğilime uyulması gerekir -ağırlık merkezin, ülke finansların merkezinden merkezi olmayana geçirilmesidir.

Eğer belirtilen şartları gözden geçirirsek, Kırgızistan’ın ekonomisinin kalkınmasının çağdaş safhasını uygulayarak, o zaman işaretlemek lazım ki, devlet

bütçesiyle dağıtılan şu sırada geri eğilim gözlenmektedir – devlet bütçesiyle bölüştürülen milli gelirin özgül ağırlığı yükselmektedir. Ekonominin pazar şartlarında yürütülmesinde, finans planlamanın ana hedefi aşağıdakilerdir:

1. Merkezleştirilen ve merkezleştirilmeyen finanslar arasında uygun orantılarını kurmak.
2. Ayrı şirketlerin, kurumların, dalların kesitlerinde finans kaynakların hacimlerin ve kaynakların belirlenmesidir.
3. Üretimsel ve üretimsiz alanın, ekonominin dallarında, ülkenin ekonomi bölgeler arasında finans kaynakların rasyonel dağılımı.
4. Paraların en iyi şekilde etkili kullanılması için teşvik edilmesi.
5. Finans kaynakların, ekonomik kalkınmanın en önemli istikametinde yoğunlaşması.
6. Finansların, sosyal yönelik dahil üretimden rasyonel yapısının biçimlenmesine aktif etkisi.

Kırgızistan”nın birleşik finans plan sistemine aşağıdakiler girer:

1. Kırgızistan”nın devlet bütçesi
2. Yerel bütçeler
3. Halkın sosyal sağlama ve sosyal sigorta bütçeleri
4. Emeklilik fonu
5. Devlet, ticari, ortak şirketler ve kurumların gelir-gider bilançosu
6. Toplumsal kurumların finans planları
7. Üretimsiz alan kurumların keşifnamesi
8. Devlet ve özel mal ve şahsi sigorta finans planları

Devlet bütçesiyle ve Kırgızistan”ın finans planlar sistemleri arasındaki ilişkiler şundan ibarettir:

Şirketlerin, anonim şirketlerin: kurumların, ve maddi sanayi dalların finans planları, gelir-gider bilançosu şeklinde yapılır, ve orada özel bir bölüm ayrılır ‘ bütçeyle olan ilişkiler’

Bul bölümde, bütçeye ödenen tutarlar ve bütçeden ödenek yansıtılır. (eğer öngörüldüyse). Yerel sanayi şirketlerin ve kurumların, konut kamu tesisleri ve başka kurumlarda: finans planı iki bölümden ibarettir. Bu planların gelir bölümünde, bütçeden gelen hasılatlar, giderde-bütçeye ödenekler yansıtılır. Bütçenin tekrar

dağılımıyla, finans planların yapılımlı sırasında, bir şirketlerin fazlalıklara el koyulabilir ve ihtiyacı olanlara yönelir. Böylece, bütçe finans planı olarak, bir taraftan- maddi üretim alanında finans plana dayanır, diğer taraftan- çoğunlukta onu belirler. Şirketlerin, kurumların sanayisel kompleksinin finans planları dıştan bütçeyle vergi sistemi üzerinden bağlı değildir. Bununla birlikte, belirlemek gerekir ki ve geri süreci – Kırgızistan”nın devlet bütçesinde şirketlerin ilerlemesi için büyük ödenek verilmesi öngörülüyor. En çok bütçenin üretimsiz alanındaki şirket planlarıyla ilişkileri iyidir. Onların giderleri, keşifname üzerinde hesaplanan, devlet veya yerel bütçelerinin hesabından kapatılır.



КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Налоговый Кодекс Кыргызской Республики
2. Реформа государственного управления и государственной службы в переходный период (на материалах Кыргызстана). – ПРООН, 2010.
3. Информационно-правовая система «Токтом Студент»
4. г.Бишкек от 11 июня 1998 года N 78 ЗАКОН К.Р. Об основных принципах бюджетного права в Кыргызской Республике
5. Журнал Социальные тенденции Кыргызской Республики 2004-2008 Выпуск 5
6. Среднесрочный прогноз бюджета на 2010-2012 годы Бишкек 2009г
7. Научно-практический журнал “Вестник КЭУ” Социальные экономические проблемы” 2009 г.
8. А.Н. Медведев Хозяйственные договоры и сделки Москва 2004г
9. Барышников Н.П. Бух. и налоговый учет (строительный подряд предмет и условия договора, особенности бух. учета) Москва Инфра_М 2000 г
10. Бухгалтеру и аудитору Основные средства учет . налогообложение, аудит, Москва 2000
11. В.Я. Кожин Бухгалтерский учет на основе налогового кодекса Москва 2000
12. А.М. Бабиц Л.Н. Павлова Финансы денежное обращение кредит
13. Т. Асанбеков, К. Биримкулова, К. Чалова Налоговый учет и аудит расчетов с бюджетом, Бишкек 2006 г.
14. Р.Ф. Галимзянов Управление налогами на предприятии 1998г
15. "Эксперт. kg" Профессиональный журнал для налогоплательщиков N 2, 2001
16. А.Р. Каньковская, А.Б. Тарушкин Экономический анализ (учебно-методическое пособие) 2003г.
17. Источник: Отчет об исполнении государственного бюджета за сентябрь 2009 года (Январь-Сентябрь 2009), Центральное Казначейство

Министерства Финансов Кыргызской Республики.

18. Субъекттердин финансылык ишмердүүлүк бухгалтердик эсебинин счёттор планы жана аны ишке ашыруу боюнча методикалык сунуштар. Бишкек 2007
19. Гражданский бюджет 2009г, INRG Считаем государственные деньги Бишкек 2009г
20. Под ред. М.Г. Лапусты-М.: Справочник директора предприятия/ ИНФРА, 2000.
21. Е. С. Вылкова, М. В. Романовский Налоговое Планирование. Питер, 2004.
22. Финансовое право.-М.:Юрайт, 2000.
23. Н.Павлова Финансы предприятий: Учебник для вузов.-М.:Финансы, ЮНИТИ.1998.
24. Д.Бектенова. Финансы Акча жүгүртүү жана кредит. Б., 2006.
25. Кыргыз Республикасынын Мыйзамы Кыргыз Республикасынын Салык кодексин колдонууга киргизүү жөнүндө (Информационно-правовая система «Токтом Студент»)
26. Султанов Ш.Ж., "Налоги и право", N 11, ноябрь 2008 года (Информационно-правовая система Токтом Студент) "информация в связи с принятием нового Налогового кодекса Кыргызской Республики»
27. А.К.Рысбаева "Налоги и право", N 7, июль 2009 года Статья «О некоторых аспектах и способах налогового планирования в условиях мирового финансового кризиса».
28. Национальный статистический комитет «Финансы предприятий « Бишкек 2010г.
29. МСФО 1 С: Предприятие «ОсОО Селен Констракшен».

Internet resources:

1. www.budget.kg
2. www.stv.gov.kg
3. www.nbkr.kg

4. www.minfin.kg
5. http://www.finansistio.ru/finansy/razvitie_finansov_v_rossii
6. <http://www.russian.rfi.fr/evropa/20100628-nalogovoe-bremya-evropy-i-frantsii>
7. <http://www.bank24.ru/info/glossary/?srch=%CD%C0%CB%CE%C3%CE>
8. www.kazna.gov.kg
9. http://www.minfin.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=4
10. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%>
11. <http://www.russian.rfi.fr/evropa/20100628-nalogovoe-bremya-evropy-i-frantsii> TAGS: ЕВРОСОЮЗ - ФРАНЦИЯ - ЭКОНОМИКА
12. <http://www.madein.kg>
13. <http://www.inventech.ru/lib/right/right-0445/>
14. [http://www.xserver.ru/user/pnbng/Литература - Общие темы -
Налогообложение](http://www.xserver.ru/user/pnbng/Литература%20-%20Общие%20темы%20-%20Налогообложение)
15. www.stat.kg
16. <http://www.0eco.ru/?cat=4&id=397>